

Марі́йка
Кузьмівч-Галовінська

СЕФТА

опові́дання

МАРІЙКА КУЗЬМОВИЧ-ГОЛОВІНСЬКА

С Е Ф Т А

REGIONAL MULTILANGUAGE SERVICES	
І інші оповідання з бонківського життя	
Date Sent	Date Ret'd.
NY FEB 20 1992.	NOV 3 1993
EY	
LC	
NY SEP 30 1985	AUG 20 1986
SC	
TR/KY DEC 15 1989	FEB 20 1992
YD SEP 30 1986	FEB 17 1989
RWD FEB 17 1989	DEC 5 1989

ВИДАВНИЦТВО „АМЕРИКА“

Ф И Л А Д Е Л Ф І Я 1952

Обкладинка роботи
Святослава Гординського

С Е Ф Т А

I.

Тісно одна побіч одної падуть тінями смереки понад збіччя у долину.

Там у долині спів розколихує травами, дзвонить шишками і мов на крилах летить у курні хати. Там легіні у вишиваних коужушках, темних блюзках, білих сорочках, а всі у відкритих возах.

І розхиляють вітки смереки і туляться до збіжжя, трав, калини і хилять корони все далі вниз, ген-ген до цих возів.

А за ними гурток дітей поміж зруб, поміж ріща, обдертими ногами біжить доріжкою. Бистрі очка, відхилені усточка, так і застигає все від цікавості. Поперед них дівчинка з коробкою ягід тільки мигнула, а всі діти за нею:

— Сефтице, цікай...

Не чує... Вона мусить глянути ближче на цих людей. Вони йдуть боронити оцих піль, смерек із власної волі, хоч деякі з них іще замолоді до війська.

Її очка розширяються. Чи вони не думають про своє життя?... Думають про гори... про лани широкі. Це ж не рухається — хто займе — то його.

У відкриті вози кидають діти чічки, подають ягоди. А вона?

...Чому так зупинилася? Несе ягоди... За нею захрустіло ріща і легінь мов на свято убраний задержався у бігу, а його бистрі очі по двірці.

Сефта його знає — це Щефан із „хаток“ і вона знає, чого йому треба: шукає за возами до Мукачева, а їх перетягнули на інший тор.

— Ге, ондека! — показує ручкою, а другою тулить ягоди у коробці — іще чьас...

Зчудувався і — стрімголов по збіччю. Сефта за ним.

— Ягоди!

— Рости здорова!.. — і коробку висипав в уста, добіг і змішався у гурті...

А Сефта стояла, доки не поїхали. Потім глянула на Бескид, на смереки, на порожні рейки і стежечкою поміж збіжжя, поміж зруб, побігла здоганяти дітей.

Стигли ягоди тулилися до її подертих від ріща ніг, але Сефта і не глянула на них, а з порожньою коробкою йшла до хати.

II.

Над вечір. Курні хати збиваються іще тісніше одна до одної. Гори присуваються ближче села і тут ховається шум потічка. Смереки так і застигають. Ніодна вітка не ворухнеться.

...От-от і на Маківці бій почнеться... І скрізь тихо. Село мов завмерло.

Сефта у хаті. Тато біля вікна стягає хмурно брови, затискає п'ястуки: його сини „там“...

А над Маківкою все більше перестрілів, кольорових лискавок, і безупинний клекіт мов грохіт громів страшної бурі. Вся Маківка в огні.

Мама рукавом обтирає сльози. Сефта кидає шматяні ляльки і викрадається за загороду, за берізку. На загородах люди, військо. Діти залякано ховаються за них. Хиляться голови сивоволосих і уста шепочуть молитви.

... Боже ... коли кінець? Там же діти ...

„Буря“ на Маківці змагається, здригаються люди, здригаються курні хати, смереки і тремтить Сефта. Їй видається, що вона сама там у тій полумені. Там її брати, там той, Щефан, якому давала угоди, там усі, яких бачила ще так недавно. І не бачить, що по збіччях вихиляють голівки перші чічки, перша травичка. Не чує нових потічків, що спливають ярами із гори, бо те, що діється на Маківці, заглушує все.

... Там падуть люди, паде із ними безліч смerek, кущів, вянуть нерозцвілі чічки — травичка.

І не може зрозуміти Сефта, чому зайшли аж тут оті москалі, коли це не їх поля.

„Чому не уступляться?“ — хмурно стягаються чорні брівки над бистрими очками.

... Це наші поля! — тупає у ходачку ніжка. І враз стає їй ясно, як вона любить безмежно оці гори свої і тремтить за цих легінів-Стрільців, бо бачить їх любов до цих гір, полонин, таку ... як у неї ...

... Чи можна їй думати так?.. Рівняти себе із ними?.. І повстає у ній сильне бажання: „бути

там, бачити кожну хвилину, бачити, чи багато пішли вони вперед, чи багато ще буде таких вечорів-ночей“.

Всі люди, які залишилися по селах, терплять разом із ними.

І знову перестріли кольорових лискавок і знову клекіт і знову полумінь освічує село і людей; смереки тут і там повалені, поломані, бо й сюди блукають стріли.

І скрадається Сефта до хати, і довго вніч не може вснути, задивлена у вікно.

Вона просить Бога, щоб завтра вже не було такої „страшної бурі“, щоб ті Стрільці, які відпочивають у її селі, не потребували вже там іти та... щоб уже раз запанувала справедливість на світі.

III.

Втикла „буря“ на Маківці. Маки засіяли поля. Гоїлися рани у смерек, а легінів нема. Одні прилягли до своєї землі і смереки розкладали вітки над їх могилами та шуміли колисанку безкраю. Другі пішли визволяти лани широкі.

А Сефта підросла і вслужувалася знову у „грохит грому“, що раз гомонів трохи далше то ближче, аж одного весняного дня немов завмерла разом із цілим селом.

Рахувала кожний стукіт коліс останнього паротягу зі Стрільцями, що повз без свисту берегами Опору та ховався за брамою Бескиду.

Вона бачила, як стулили гори вершки до себе і ще більше випрямилися смереки — ті, яких буря не зломала.

І тиша каменем скотилася у село та придавила кожну хату. І побігли дні, сирітські дні, і побігли глухі, темні ночі, які ставали днями. У таку ніч Сефта не спить. Тато Сефти не спить. Мама не спить.

— Де ділися наші діти?..

— Ци увидим' іще їх даколи?..

А одної ночі немов у відповідь хтось стукає у вікно, легко добивається до дверей. Тато у двері, мама у двері, Сефта до вікна і, хоч темно, пізнають.

— Діти!..

— Мамко!..

— Татцю!..

— Цить... ни мож' світити... — до Сефти.

І тато вбирається. Мама напомерку годує синів. І відходять.

— Д' границі... зак' сонійко зійде...

Мама до одвірків, Сефта у пільму.

В її душі родиться несміливе питання про Шефана, але так і завмирає.

Вона бачить три постаті. Понад плай, поміж смереки, критими стежечками за тими, яких сховав Бескид, вони зникають.

І чує: хиляться смереки, падають шишки одна за одною, мов біжать собі стежечками за татом, за братами. Шум смerek розходитьс я ген-ген далеко — кріпшає і заглушує хрускіт ріща під їх ногами. Понад збіччям немов вривається глухий

стогін і краплі роси застигають невинними сльозами.

І знову тиша котиться каменем у село і ліс засипляє.

Тільки холодний подув ночі блукає поміж хатами і тулиться до молодого личка Сефти. Він розчісує чорне волосся, гладить вишиті уставки на рукавах та обіймає разом із нею маму, мов закаменілу біля одвірків.

І так вросли сирітські дні і глухі ночі у село, а життя творило собі нові щілини поміж ними і плило своїм річищем.

IV.

Понад берегом потоку відданиці. Вони поливають пасма білого полотна. Босі ноги у воді. Вода мов дзеркальце — кожний камінчик та рибка під верхом.

По збіччю розприскується сміх та сплітки разом із холодною водою.

— Сно́чи виїхав Щефан...

Сефта похилена над плесом здригнулася.

„Щефан вернувся... Він був у таборі полонених...“

— Сефтице, Лука звідувався за тобов — підморгує вуйнина Параця та сіпає Сефту за рукав.

Сефта немов будиться. Без відповіді дивиться на Параця. Вона знає одно: що Щефан удома.

І бачить вмить, як граються у воді з рибками камінчики, як скачуть соняшні зайчики по траві

та полотні, як радісно бє крильцятами пльска та сміються білі і сині чічки понад потоком.

А Параця певна, що причарувала Сефту своєю вісткою, шепоче на вухо дівчатам та вказує Сефту. Сміх і жарти переливаються знову понад потоком, а Сефта тікає додому. Вона боїться, щоб хтонебудь не відкликав вістки, що Шефан уже вдома.

А в неділю, по вечірні, біжить Сефта до своєї старшої сестри, Палаги, за загороду. Там простора хата та й світлиця і люблять сходитися легіні та відданиці.

... Може і Шефан прийде ...

І Шефан прийшов.

Сефта глянула: „Шефан не той“... У нього пооране обличчя, запалі очі, тремкі руки. Та один погляд на Сефту і пооране обличчя розяснюється, усмішка застрягає у запалих очах.

— Сефтице...

— Впізнав?..

Та й світлиця стала ще ясніша. Крізь вікно впав жмут соняшного проміння. Усміхнулися образи на стінах, заясніли уставки на Сефтиній сорочці, сріблом стала біла хустина.

Сефта сміло глянула в очі Шефана. І враз побачила вона у його кожній борозні на обличчі — кожну доріжку на Маківці, кожну стежечку широкого лану. У запалих очах — усі невдачі. У тремких руках готовість до найтяжчої праці.

А як бажалося говорити з ним про це все! Та він залишив її. Замішався у гурт легінів. Сефта присіла на лаві, ніодного слова не пропускаючи.

„Він уже на дворці. Зголосився до служби. Пощо дармувати?“

„... Кинув поле?“ — дивується Сефта. — „Вона так поле любить. Чому зробив це?“

„На дворці мають будувати новий тор.* Найлегіні йдуть до роботи, щоб гріш ішов у своє село. Пощо давати працю чужим?“

Легіні навколо Шефана, їх щораз більше. З-за плечей заглядають відданиці.

Сефта дивується усе більше. Шефан приковує до себе її очі та манить, мов почата у незнаний край дорога.

V.

Зима. Доріжкою попри ліс біжать сани. Це Сефта з татом їде до протоколу. У долішнім кінці села чекає молодий Лука.

Маленькі, у білих гривах, коники розбивають кришталеве намисто із смerek та берізок і скрипить санка. Вона не хотіла Луки, але тато вже старий та й налягав, щоб виходила заміж, а Шефан сватаців не прислав.

„Протокол іще не весілля“ — стрягли думки Сефти разом із голосом дзвінка у пухкім снігу.

Світла замиготіли по хатах. Тато вступив за свідками і молодим, а вона взяла у руки віжки.

Дорогою зближався легінь. На його ногах скрипіли ходаки, а на шапці і кожущку зацвітав іней.

* Залізничий шлях.

Коники забили ногами, здригнувся дзвінок, — а Сефта кинулася мов сполохана сарна. Вона впізнала Щефана.

„...Від роботи йде... Утікати?... Залишитися?“

Та поки рішилася, дужі рамена обняли її і здушений голос зраненого оленя:

— Сефтице... ти куди?

Він не міг опанувати себе; свідомість, що її йому заберуть, торгнула його любовю, яку старався здусити.

Та й сам собі відповів:

— До протокулу... з онтим, з нижного кінця?

— Силуют' мя... — і в голосі Сефти застряг увесь біль і жаль, та й докір добивався до нього.

Усміхнувся, смішно видалося йому, немов би смереку зігнув удвоє.

— Силуют' тя?! Як бис ни хтіла, то бис ни йшла.

Це вже ніж у її серце.

— Увидиш... ци піду!

Відскочив від саней, бо тато йшов з газдами — свідками й молодим. Лука глянув на її рішучий чи твердий вираз, зніяковів і мовчав. Він був мало що старший від Сефти. На обличчі Сефти заграла глумлива усмішка:

„Цей не Щефан“.

А коли були у парохіяльній канцелярії і старенький панотець розложив книги, молодий і молодода поклали на стіл по вінкові грибів. Панотець поправив окуляри в золотій оправі, що так і стреміли посередині носа, і лагодився писати.

На всі питання годилися відповіді, але коли впало питання:

— Чи ти маєш сильну і — тут голос піднісся, а слова з притиском видовжувалися — непримушену волю вийти за оцього судженого?

Тато і свідки потакнули головами, молодий ніяково усміхнувся...

А Сефта?

Випрямилася на весь зріст, глянула на тата і молодого.

„Він кращий за Шефана...“

Та й немов завагалася. Ще раз глянула.

„Виплеканий багач“ ... і

— Силують' мя...

— Як? як? — задрижало перо, а окуляри опали на кінчик носа.

Добрі, сині очі глянули зчудовано на молоду, на тата — старшого церковного брата, свідків, молодого. Їх шиї витягнулися... а тіні видовжилися аж до стелі і там вгнулися, немов творили питайний знак.

Це так впало несподівано, що старі газди заніміли.

... Може причулося? — мигнуло всім. — Може забулася?

А старенький немов відгадав їх думки.

Іще раз:

— Чи маєш волю...

І рука прихилила вухо, щоб краще чути.

Тато скоро кивнув головою.

— Силують' мя.

Тепер не міг уже тато цього їй простити. Він

стиснув п'ястук аж повибігали всі жили і поза плечі підніс його, глянувши грізно.

... Сором, такий сором...

Молодий спустив очі в долину.

І глянули тепло сині очі на молоду.

— Ідіть здорові... — і книги ховалися в шафу.

— Прошу, отченьку... то молоде... вдома казала... — виправдувався старший брат.

Але добрі очі мали невблаганний вираз.

— Ні!

І знову білі коники заскрипіли по втертій дорозі, задрижав дзвінок і застукотіло серденько Сефти.

Вона знала, що кара її не мине, але...

„... Най буде, що хоче, вона таки за цього не піде...“

— Не піде! — дзенькнув голосно дзвінок і його голос покотився долі селом.

VI.

Обережно горнула Сефта руками запашну траву з покосів у білу плахту. Любила цей вогкий дотик з росою трави і бавилася, мов дитина, щоб довше бути на загороді.

Вона вже жінка Щефана. Уперлася і ще бідніша стала, як була у себе вдома. Хоч брати ще не вернулися, не хотів тато Щефана до хати прийняти. Чекав синів, а їй не міг забути сорому при протоколі.

І Сефта пішла тут, до хати Щефана, далеко на кінець села. Просто неї доріжка до рідної хати. Пнялася вгору попри старі смереки, смерековий плотик, кущики ялівцю, а далі ховалася, немов перетинала оту сторінку її життя від цієї.

А тут кілька хаток притулилося до ліса, кам'яної доріжки та плотика. З порослих мохом стріх снувався дим. Окутував їх білими, тендітними платинками, біг доріжкою попри ялівець та осідав разом із мрякою понад потічком, поміж зрубом та по долині.

Щирий, дзвінкий сміх дітей, що бавилися над потічком, зливався із дзвінками товару, співом пастушків та котився вниз доли потічком.

Сефта нагадала свою красульку. Кинула їй запашну траву, притулила рожеві щічки до її волохатої мордочки — це ж красулька з її рідної хати — і побігла лагодити вечерю. По другім боці хати мешкала заміжня сестра Щефана — Гафія з татом. Вони у полі, газда Гафії у млині. Він мельник. У хаті тихо.

Сефта дивиться на доріжку, що криється за дві берізки і просто пнеться до двірця.

Вона знає, що то ще за скоро, але хотіла б, щоб Щефан уже надійшов.

Прикладає руку до очей і нікого не бачить, тільки дві старі смереки біля хати, „шовкову“ травичку біля плотика та кущик „синіх черевчиків“ — а далі збіжжя, знову смереки і небо.

Старі смереки щось шепочуть поміж собою. Деся далеко губиться шум потічка, а до її білого вишиваного рукава ласиться котик, що надійшов.

з поля. Та ще хвилиночку і на горбку затремтіли вітки берізок, хтось рукою погладив загін коңюшини, розчесав вусики ячменю і забилося радісно серце Сефти: Ішов Щефан.

Радісно заграв огник на печі і хата веселіша стала. Сефта погладила котика, поправила жовту хустину на голові і бігла до воріт, вириваючи по дорозі кропивку біля плота.

На подвір'я вбіг з поля пес та надійшли тато і Гафія. Стало гамірно на подвір'ю. Та байдуже було тепер Сефті все — вона чекала дрібки пестошів від Щефана. Любила вдивлятися, як розяснюються всі борозди його обличчя, любила слухати його споминів та надій на краще життя.

VII.

— Сефта, Сефта... — шепіт поміж газдині, відданиці і подивугідний погляд на молодій красуні.

— Чим май краща...

Аж з хаток прийшла з газдою до церкви.

Багато людей на цвинтарі, попід дзвіницю, під смереками, мов бджілки улий, облягли стареньку церковцю.

Барвисті хустки газдинь та відданиць грають кольорами на сонці.

У кожної молоді газдині та відданиці у руках листочки запашного „карупіру“ та мятки.

Кілька дітей на хустках на землі.

Під дзвіницею перший наречений Лука вбиває очі в струнку постать Сефти,

„Ни у таких платинах ходила б, як би була моя...“

А люди збиваються всі в гурт ближче дверей церкви.

Там крізь кольорові шибки маленьких вікон продираються забарвлені промені сонця у церкву. Граються воскованим, різнобарвним квітням на престолі, на свічках — заглядають у золочені „царські ворота“, до старих образів та барвлять білий стихар старенького панотця.

А він сперся руками на проповідницю, поблукав зором по людях, по верхах гір та й знову по людях.

— Посумніли смереки, хилять свої вершки додолу, бо нема кому колисанок співати. Мовкнуть стоки гір, бо не чути дитячих співанок ярами, та й облітають стиглі ягоди, бо нема кому збирати.

Похилилися голови у рябих хустках.

І випрямилася старенька постать та вдарила по похилих головах.

— Де ваші діти, молоді газдині? За ними сумують гори...

...Де наші діти?.. — розгублено дивляться очі у землю.

Два „старші брати“ зі свічкою та тацою поміж людей. Вони раз-у-раз кивають головами, а бабусі та сивоволосі газди за ними.

— Давніми роками ни потребував ніхто з'ясуватися — і старі очі біжать на Маківку.

На вівтарі, у руках людей скапують свічки та лишають сліди своїх сліз на білій скатерті та на старих дошках церкви.

А молоді газди між собою:

— Де їх дівати? У найми? Ни буде того!

І розходилися додому.

Сефта оглянулася по стоці, на Маківку...

„Ще так недавно згинуло багато їх там... — а тепер?“

Здригнулася.

— „Чому воно так?“... — застрягло болюче питання.

Щефан зором за Сефтою:

„Вона не може бути така...“

А Сефта?

З розясненими очима, з дитячим іще обличчям ступала на тернистий шлях мами, про який шепотіли старі смереки — готова на всі терпіння — вона — газдиня Щефана.

VIII.

Квітиста весна. Ясна зелень молодой трави і моху та сильний запах живиці виповняють шцерть кутток з рідною хатою Сефти.

Сефта пестить зором широке, зачесане подвіря, біля мостика стару яблінку, на загороді берізку, а дальше кілька верб понад потоком та старі смереки під збіччям.

На містку мама дивиться слідом. Сефта зі Щефаном вертається до своєї хати.

До мами ходила похвалитися, що відчула рухи маленької істотки біля серця.

Тато у хаті. Він збирається на вечірню. Хмурить сильно брови, бо щось тепле пхається до очей і тим пястуком, що погрожував Сефті при протоколі, втирає поспішно старі очі. Синів нема,

у світі застрягли, а Сефта, яку так любить — далеко і пустою хата.

Та ніхто не вгадає його думок.

А Щефан наглив Сефту.

— Боржій... боржій...

Він має сьогодні нічну службу, а до хаток іще так далеко.

Та Сефта не може скоріше йти. Вона бачить смереки, що схилилися за сонцем, яке купається у потоці. Бачить, як сонце блідне та примикає вії, немов засипляє. Вслухується у передвечірній гомін дзвонів, що все тихіше розпливається по долинах та ховається поміж хатами.

Вона пізнає той гомін, що мішається з шумом смерек.

...Тато дзвонить на верічню... ніхто так не вмів гарно дзвонити, навіть паламар ні.

Сефта слухає.

— Банує тато... — шепоче до себе.

Її душа розколихується і щось жалісне давить серце. — „Чому? пощо?“ — питає себе та відповіді не знаходить.

Вона й не хоче цього. Чогось само виповзло зі щілинки. І бачить: Щефан похмуріє, це вже пізно. Він не може спізнитися. Вона це знає.

З-поза загород заглядають дівчата і щораз більше вечоріє.

— Сама уже піду, Щефано, — просить Сефта, хоч жаль давить горло.

І Щефан вертається на двірець, до нічної служби. На скруті доріжки — Лука. Вона помічає його

й усміхається. Чому? — сама не знає. Мов на глум, щоб заколупати за серце, влазить думка:

„...Лука не потребує спішитися...”

Болюча різниця між ним і Щефаном. У Щефана твердий обов'язок та її самота — у того газдівство, поле — те, що любить Сефта.

Та вмить отрясається.

...Як вона могла так думати? Чому не може зрозуміти Щефана як слід? Чому не опановує себе, але відбирає кожний шум смerek, кожний подув вітру та тремтіння берізки й розніжнює себе, розпещує мов дитину?..

І хилить голову сама перед собою та знову чує:

... У річці тоне останній тон дзвонів ...

Бачить ліс, повний чічок. І вмить знову нагадує Щефана.

... Оглянутись би ще хоч раз на доріжку, куди пішов Щефан.

Оглядається і її тінь разом із смereками, похиленими вниз, так змішалася, що й не розпізнати.

Лука пристав.

... Не видно ... тільки тінь залишила тут, у цім кутку ... усміхнулася ... — І щось радісне, але й сумне в'їлося у його серце.

А Сефта вже входила на своє подвір'я. Гафія, у сорочці з новими уставками, бігла на вечірки. Її погляд сховзнувся по Сефті.

— Ни йдеш уже на вичірки?.. — немов питала, немов сама рішала.

— Ніт, — спокійно відповіла Сефта.

...Сказала б їй, що там є Лука — пігнала б стрілою. Через Луку і Сефти не любить — та хай там, Сефта не ворог її.

І знову сумно було Сефті у неділю ввечір, коли всі люди гуторять між собою, входити у пусту хату. І сумно і не хотілось з ніким зустрічатися. Вона засунулася у куток, на лаву біля вікна, притулила голову до холодної шиби й дала волю думкам.

Сефта терпіла. По другій стороні хати тато Шефана. Він бачив, як вона прийшла.

... Має стати матір'ю . . . і він її ще більше за це любить. У Гафії дітей нема. — „Ни любий ми газда — то й дітий ни тра“ — часто говорила Гафія. Немов докоряла татові, що віддав поневолі.

І старенький тихенько звійшов у хату Сефти.

— Ни сьвітиш, Сефтице? Бануєш? Ни бануй, рибойко . . . — просив і потішав, як міг, бо і Шефана дуже любив.

Сефта приязно усміхнулася. Вона любила цього доброго дідуса.

— Сідайте, тату, — попросила та стерла „півкою“ лаву.

ІХ.

— Йди . . . йди Шефане . . . я сама — просила Сефта і враз доглянула його затурбоване обличчя. . . . Чого ж він турбується мною? . . .

У кутику серця щось тремтіло „коби не мусів іти“, але опановувала себе і сама пускалася назустріч нежданому, вся схвильована.

Болі йшли одні за одними й терпіння змінювало обличчя Сефти.

Щефан боровся:

... Іти? Лишитися.

Сефта збрала всі зусилля й усміхнулася, просячи:

— Уже ся змиркат'... Йди — я тя прошу...

І Щефан пішов. Застукав у хату тата.

— Сефта слаба.

І старенький прожогом за „бабою“. А Сефта чогось боїться. Вечір надходить. Вона ще така молода... Не може бути все сильна і... втирає засоромлена сама перед собою сльози.

...Ще хто ввійде... побачить, що плакала, і що подумає? — „Не час ще мамою бути“. А над двірцем заглядав місяць ізза ліса. Він немов глумився зі Щефана, а Щефан виконував обов'язок, мов не своїми руками.

Дома Сефта мучиться. Сефті розплітає повитуха заплітки та коси, розкидає волосся по плечах „аби легойко“ і Сефта бачить її затурбоване обличчя.

...А мами нема... Боже, де мама?.. — але Сефта вголос не дивується. Ні! Ще сміялись би з неї.

Он Гафія віджилила двері і втікла.

...Добре, що пішла... Сефта не хоче нікого... коби дитинку живу видати на світ, а потім нехай діється, що хоче. Про себе не турбується.

А мама Сефти неспокійна. Її серце чує, що з Сефтою щось недобре діється. Вона докоряє газді. Газді самому жаль, що віддав її з хати та годі йому уступати. І надійшла ніч, втулила хатку Сефти і видалося, що довга в безконечність. Слабе

світло освічувало темряву у хаті, блимало по образах, по терплячій обличчі Сефти.

А над ранком, коли на змучене обличчя Сефти упав промінь сонця — скінчилося її терпіння, стало добре та й забула все.

У хату вбіг Щефан з мамою. Обняв руками голову Сефти. Вона відкрила очі. Вони стали великі-радісні.

Щефан увесь тремтів, мав очі вогні.

— Нибого...

І стало привітно-ясно у хаті. Мама вешталася біля печі. Усміхався старенький батько Щефана, бо побіч Сефти лежало мале дитятко, овінене білою платинкою. Голубі очка дивилися вперше на світ, на маму.

І Сефта усміхалася щасливо.

— Щефане, я уже мама? — мов не вірила собі.

— Цить, зозулько... спи...

— А ти?..

... Він цілу ніч був у службі...

До хати ввійшла Гафія.

В її очах заблис огонь не то зависти, не то злости, та Сефта тільки на мить це помітила, бо Гафія зараз втікла. Вона не могла дивитися на те тепло, яке розяснило цілу хатку Сефти. Їй чогось чужо стало у тій хаті.

Х.

Сефта обняла колисочку двома білими рукавами. Мов птаха нахилилася над немовлятком. Співає колисаночку.

А поміж хатами ходить вечір. Сіє дрібним дощиком та й дзвонить об шибку віконця.

Дитятко засипляє і Сефта хилить голову нижче. Її душа разом із колисаночкою бється до віконця, до дверей і виринається у простір понад селом, на доріжку, куди має надійти Щефан. Вона чує кожний крок Щефана по кам'янистій доріжці. А понад селом тиша. Прислонені вікна несміливим світлом. Щільно зачинені хатні двері. Хати залякано поховалися під стріхами. У селі мов заглушене життя.

І Сефті стає боляче.

— Богойку сьватий! Ци ни блудом ходжу я?

Біля печі озивається цвіркун, раз, другий і третій.

Сефта надслухує: потічок притишено шумить, млинове коло сунеться чомусь поволі, шум води наводить сум. Не чути смерек. І Сефта знає: вони мов закам'янілі — сторожами понад селом та тихо, безшелестно розсуюють свої тіні.

І знову озивається цвіркун. Дитятко спить — і Сефта світить. На лаві кужіль. Біля мисника ходяки та чоботи до роботи Щефанові. А на дворі поміж тінями смерек іде Щефан. Він немов снить, немов іде здовж чужого села. Ні одної пісні не чути ніде.

Його очі падуть іще глибше і жура мов тінь крок-у-крок за ним:

„Платню обривають, товаришів від роботи усувають. Начальник спроваджує своїх людей, хоч бачить, що праця отих не рівна праці його това-

ришів. Але він не скаже цього Сефті, ні... У неї дитя — не можна турбувати“.

І входить у хату.

Радість розяснює обличчя Сефти. Під печею оживає цвіркун. Жмурить очка та муркоче пісеньку киця, а біля порога вдоволено бє хвостом старий пес.

Щефан гріється та нахиляється над колисочкою. І тулить голову до нього Сефта й собі вдивлена у немовлятко. А за хвилину дивиться в очі Щефанові. Він мовчить і в цій мовчанці чує Сефта всю тишу, що залягає село. Бачить його журу.

— Щефане! Що ти хибує?

— Нич... Сефтице, — а очі понад її голову у вікно.

„Нич“ та й „нич“... Вона чекає цілий день аж він прийде, щоб наговоритися доскочу, а Щефан приходить до хати щораз більше мовчазний.

І бере Сефта за кужіль — це ж заробіток. І бере Щефан ходаки до рук — також заробіток. До віконця несміливо стукає вітер, у хаті фуркотить веретено, шепочуть у руках Щефана ходаки, цвірінькає цвіркун і спокійно, рівномірно віддихає у колисочці дитинка.

Сефта вслухується у віддих дитинки, дивиться на Щефана і в її душі щось кричить, бунтується.

... Пощо він іще це робить? Чому не сяде побіч неї? Чому не скаже, що його болить?.. Чому така тиша на селі?

А Щефан крадькома глядить за Сефтою і здається йому, що ще один погляд і він кине роботу,

підє та скаже все, що давить душу. І відганяє цю думку мов покусу.

... Не можна ... вона кормить дитинку ... пощо кормити журую? Та й Сефта ще майже дитина ...

Не знає він, що Сефта терпить разом із ним — тимбільше, що не знає його жури.

— Щефане!

— Чьо хоч'?

І знову тихо. Тільки цвіркун, веретено та молоточок біля чобіт говорять самі за себе.

А Сефта знову крадькома за Щефаном.

... Чому не скаже їй ніодного слова? Не гляне на неї? Чому? Часу не має? Журу має?.. У колисочці порухалася дитинка. Сефта нахилилася над нею та й сама засипляє, а за хвилиночку зривається.

... Блимає світло, Щефан похилий над роботою. І раз-у-раз зривається Сефта, і раз-у-раз засипляє скулена мов сирота.

Довго в ніч блимає світло і довго в ніч стукає Щефан, немов би хотів застукати всі думки, що пхаються та скачуть тінями по хаті. Його чоло іще більше морщиться, а скиби ще виразніші.

На дворі зривається вітер. Шумлять смереки. Каплі дощу вдаряють об хату. Холод добирається до Щефана. Він жеж сьогодні зовсім перемок. Утома викидає роботу з рук.

Стає над дитятком.

— Син мій ...

І ворущаться думки про перейдені дороги, про лани широкі, про притишене життя села. Стає над

Сефтою. Пестить її дитячі ще риси і тремтить, щоб не збудити.

...Заснула, тільки її не можна будити, ні, ні!
І гасне світло, а хатка втулюється у пітьму.

XI.

Сефта йде стежечкою поміж цвітучу конюшину до двірця. У її руках кошики грибів на продаж.

Під горою двірець, хати залізничних урядовців, крамниці. Біля крамниць рух. Жінки з грибами та ягодами снуються поміж хатами й крамницями.

Із закруту надїздить залізниця і все ворухиться на двірці, а під горою віздить на рухомий міст машина.

І Сефта бачить зіпріле та обдимлене обличчя Щефана та кількох його товаришів. Щефан випрямовується і помічає Сефту.

І вмить бачить її у запашній полонині, а перед нею широкі заgonи збіжжя. І туга за працею у полі відається у його серце. Та це тільки хвилинка. Він отрясається, як уже не раз давніше, і силою своєї волі наказує собі не піддаватися, а йти своїм наміченим шляхом: „двірець у своїм селі — свої люди“, хоч марний заробіток із цього.

Сефта водить очима по рейках, вишукує своїх людей і помічає все більше чужих.

— Щефане, де ділися тутешні люди?

Вона наче вбиває в нього свої очі і вже знає його журу.

Щефан чує докірливе питання:

...Ти тут, а їх щораз менше?..

Це немов його власний докір застряг у її очах. Він здвигає раменами, біля нього самі чужі.

А Сефті видається, що до щоденних турбот, якими обертала мов великим, млинським колесом, долучилася ще жура Щефана. І це колесо ще збільшилося, дорога стала ще тяжча. І жаль Щефана. І картає себе, що не може усунути цього враження тягару.

Та й нагадується, як сумно нераз стає, коли прийде Щефан до хати, бо життя чогось не таке, як повинно бути. Тоді Сефта рветься до праці, щоб заглушити все. І докоряє собі, що не може бути така сильна, як Щефан.

А ввечір, коли дитинка пішла спати і Щефан похилив голову над роботою, — Сефта нахилилася над ним.

І Щефан чує:

„Вона вже знає його журу: своїх людей відсувають від служби. І за що? За ніщо...“

Тиша залягла хату. Кожний куток причаївся. Щефан кинув роботу. Молоточок зі стукотом упав на землю і приляг біля мисника. Очі Щефана стали великі, усміх розяснив обличчя.

— Сефто! — і дужі рамена обняли газдиню-приятельку.

І того вечора розкривав Щефан Сефті свою душу, а вона вишивала сорочечку для маленького Васильця. Ясний „бурачковий“ колір нитки скоро бігав колісцятками по полотні та усміхався разом із Сефтою до Щефана та невинного ще взору.

На стіні моргав каганець, крізь віконце зорі, а в колисочці усміхався крізь сон маленький Васильцьо. Біля мисника дармував довго молоточок і ясно, погідно ставало у душі Сефти: Щефан не скривав перед нею нічого.

А потім молоточок неначе пробудився і застукав скоро-скоро. Його тінь бігала по стіні, до-вкруги Сефти, перемагалася з „бурачковою“ ниткою та й знову прилягала біля рук Щефана.

І довго вніч тулилася тінь смереки до кущика „синіх черевичків“ під вікном і довго вніч купалася „шовкова“ травичка в ясності, що падала з маленького віконця Сефтиної хати.

XII.

Пізня осінь. З кущів уже розвіялися всі листочки, тільки денеде червоніють ягоди дикої рожі, орябини та калини.

Понад горами снується мряка і темніють смереки. Хати немов постарілися і насунули іще більше стріхи на віконця.

Щефан поїхав за дровами до ліса. Маленький Васильцьо бавиться кицею на припічку. Сефта пере, а мама, яка прийшла ще вчора подивитися на газдівство своєї доньки, чогось замислилася.

Вона дивиться на маленького Васильця, на Сефту, що ховає друге дитя під серцем, на маленькі, бідні достатки у старенькій хатині. І хоч як її серце болить, вона заспокоює його. Вона горда за свою дитину. А як радо взяла б її до

себе, але ні! Люди сказали б: „У лишанки пішла“, покинула Шефана.

І знає одно мама:

....Сефта не сміє покинути цієї хати, бо стало б усе дотеперішнє життя яскраво перед очима і не було б пізніше добра. Сефта мусить вrostи сильно у своє, мусить звикнути до свого обійстя і тому не можна покидати його.

Сефта глянула на маму. Мама мовчки сидить. Щось давить Сефту за горло, слова тиснуться на уста, але вона мовчить.

„Пощо?“

І одним словом не виходить скарга з її уст, хоч неоднo їй долягає. Вона свідома того, що її обов'язки збільшаються, що муситиме сама працювати на себе, і дітей, як Шефан дальше залишиться на двірці. „На поді“ є кросна, Сефта цієї осени скаже внести у хату, вміє ткати та й заробить, а пізніше буде ткати собі.

Васильцьo заглядає до баби, тягне за „фартух“ і заїдає булку та яйце, що принесла баба. Вилазить на коліна, щебече, хоч сам іще добре не вміє.

— Йду на ріку, мамо, — обзивається Сефта.

— Йди, дїтинко, йди...

І пішла Сефта на річку біля млина і бачить, як сховзуються по ній погляди молодих газдинь. Та вона спішиться і крім „Слава Йсу“ нічого не говорить.

Кладкою біжить до млина Гафія, там є кілька газдинь. У неї є час на сплітки. Щось шепочуть між собою та кожна зором за Сефтою.

— Іще єдну колиску требає Шефан у хижі класти — вказує Гафія на Сефту.

Газдині розсміялися весело, бо смішна видалася хата з двома колисками.

Сміється і Гафія, але її сміх вимушений, нещирий. Та ані слова, ані сміх не доходять до Сефти. Туркіт млина та шум води й удари праника заглушують усе.

З кута млина виглянув газда Гафії. Він не любив тих газдинь, що все мали час довгими годинами вистоювати, ціле село обмовити і втягали Гафію між себе — та й сплюнув у їх бік з досадою. Гафією схвилювала свідомість, що і вона має стати матір'ю і мовчки слухала дальших спліток.

Та про це ще ніхто не знав. Вона не могла ніяк погодитися з тією думкою, хоч знала, що тільки дитинкою зможе привязати газду до хати. Не хотіла. Не любила його, не хотіла його дитинки. Забувалася зовсім, що ця дитинка її.

Газдині ще щось шепотіли, показували на хату під лісом, на кінці села та й порозходилися, вже не такі веселі, бо кожній щось тяжіло на душі.

А ввечір, коли мама Сефти відійшла, коли Шефан пішов до служби і втомлена Сефта, з ручками маленького Васильця на своїй шиї, заснула — Гафія не могла і на хвилинку заснути. Вона кидається по постелі. Сідала, знову лягала. Їй тиснулися думки роєм у голову і вона боролася з собою.

... За ніщо у світі не стане матір'ю його дитини. Вона ненавидить його, хоч він добрий для неї.

Вона ненавидить тепер і себе. Її гарне обличчя змінюється. Якби могла це все змінити?..

Дивиться на батька, здригається. Дивиться на газду і знову буря в її душі.

... Ні! Таки не хоче! Мусить піти до цієї хати під лісом... Це ж нічого страшного... Чи одна там уже була...

І, не зважаючи на гріх, висувається уважно з хати, щоб нікого не збудити.

Вона не чує лиховісного шуму смерек, не слухає їх остороги. Вона біжить що-дужче до хати під лісом. Вона боїться, щоб її хто не завернув. Їй лячно. Видається їй, що хтось жене за нею. Серце гатить їй молотом і просить, але Гафія не чує... Щільно обтулює себе кожухом і мов злодій крадеться поміж смереками.

Не бачить, що смереки відвертаються від неї мов від чужої. Не чує їх шепоту:

— Ни наша дітина...

А над ранком, коли ще верхи дрімали, окутані мрякою, йшла вже Гафія у свою хату.

Та це вже не та Гафія. Буря, що шаліла в її душі, змінила обличчя.

... Не йти у хату! Ні! Тікати світами... Чому ходила там?... Прости мя, Боже...

І тулить гарячі скрані до пнів. Смереки ледом стали.

„... Відцуралися?“ — і серце одна рана... Вона не може йти...

І Гафія паде, ловить судорожно чатинове гілля Нікого нема, ані одної газдині.

І знову підносяться. І знову туляться до пнів і раниць обличчя чатинням.

Безмежна рана у серці здовж доріжкою у хату. А ліс немов закам'янів. У хаті Сефта.

Вона дивиться на Гафію, чує вривані слова і знає вже все:

— Гафіє... — та й слова застрягли у горлі. Тремтять руки, тремтить серце.

... Як вона могла так зробити?!

Піднеслась біла сорочка на раменах старенького тата.

— Нигда того у ті' хижі ни било...

А пасма білого мов молоко волосся зісуваються на обличчя та заслоняють очі.

У дверях газда Гафії. Вдарив головою до одвірків, глянув у хату, зімняв крисаню у руках і ні одного слова, тільки голову у землю і вийшов.

Гафія горить, у неї гарячка, та бачить усіх. Очі неспокійно бігають по хаті, по стінах, по образах і над столом зупиняються.

— Мамко... рятуй мя'...

І дивиться Сефта за її поглядом, хилить голову та, скільки сил в неї — над Гафією чуває.

ХІІІ.

Жнива. Сефта йде зі Щефаном жати малий загін пшениці. Вона не йде, а летить у поле.

Пільні коники переганяють їх:

„Жни, ... жни...“ — і ховаються поміж траву, збіжжя.

Стигле збіжжя хвилює — усміхаються до сонця волошки. Ліниво шумлять смереки. У пилюці, на доріжці багато слідів босих ніг і Сефта зі Шефаном іде поміж ними. Вони майже мовчать, заслухані у шепіт трав, колосся.

А під лісом звинні руки стають до праці. Серпи вилискуються на сонці і Сефта зі Шефаном підносять вгору повні стебла, радіють їх тягарем та вяжуть скоро снопи. У долинці хвилює плесо срібного потічка.

І добре Сефті тут, далеко від села. Вона віддиhaє повними грудьми та й не бачить, що доріжкою йде її тато.

Він пізнав свої діти і затремтіли його вуси. Руки бігають, а палиця застукотіла живо по доріжці.

... Як вони жнуть ... їм у руки поле, ходили б, мов коло дитини ...

І нагадує впертість Сефти.

— Няй бідує ... — і сховався за смереку, щоб краще бачити.

— Моя дітина — але не зближався, скрутив у бік до їх хати.

... Він на подвір'я не піде — ні! Він тільки подивиться здалеку, щоб його ніхто не бачив — може внуків побачить. І бачить: до сонця гріється Гафія, а під смерекою тато Шефана бавить Васильця. Марійка спить у плахті. На стежечці старий пес.

І затремтіли йому знову вуси і паличка застукотіла.

...Сефта, зовсім Сефта... — і руки вириваються, щоб обняти внука, ноги вгинаються, щоб бігти.

Але не пішов до них, тільки палицю підніс, щоб погрозити другому дідові і пішов своєю дорогою.

Вертався, як смеркало, і знову туди, хоч не подорозі. У тайстрі дві булки для дітей. Крізь щілинку у плоті дивився за ними. Навіть кликав Васильця, що бавився коло комори, але мало знав того діда і налякався та й утік. Біля комори булки поставив.

З поля йшов Щефан. Він мав іще вкосити трави. Сефта побігла подивитися на загін пшениці Гафії — чи час уже жати. І коли Щефан зник за смереками, мов з-під землі виріс Лука. На рамени коса, сніп вівса, розстібнута сорочка, обгоріле обличчя.

Сефта стрепенулася.

— Напудив?

Усміхнулася.

— Єдна нам дорога, Сефтице.

— Ой, ніт! Міні туди — тобі зновість онтуда...

Він вбив очі шуліки у гарне обличчя Сефти. Її краса щойно тепер розцвітала.

— Проведу тя.

...Чому змовчала? Чому? Чому йде з ним?

Під нею горить земля, вона чує, як порох пече її ноги. І хоч не хоче — чує, що Лука у цій хвилині має у собі щось з цих піль. Немов вріс у цей ясний вечір, а в його очах бачить тугу, яку вона чує у своїй душі, хоч нераз і не знає за чим. Він, осмілений її мовчанкою, наводить ясно перед очі

її молодість, її красу, чар життя, якого вона не має.

На доріжці нікого не видно, лише гарячі камінчики під ногами. Лука прагне її уст.

— Лиш' раз Сефтице...

І заки Сефта відповідає, пориває її сильно в обійми. Вона виривається, її очі два вістря ножів.

— Нигіднику!

— Ни хоч'?

— Ніт!

— Та й обис знала...

І Сефта чує:

„Ані один товариш Щефана не має вже служби та й Щефана чекає те саме. Він їй то каже — Лука. А вона буде гірко бідувати... якби була інакша, то ще все можна б направити... а так... як хоче“.

Її очі розширюються. Вона бачить глумливу усмішку Луки.

— Луко! Ци є у тебе гоньір?

Лука сміється. Крисаня на бік голови.

— Нима... лиш' ти...

Та Сефта не слухає. Вона біжить у хату, а ноги мов підкошені.

— Сефто!

І Лука регоче. Його сміх страшний. У тім сміху нависла помста. На загороді косить Щефан.

... Він знає все. Всі товариші прийшли сьогодні вже без служби. Тепер черга на нього...

І замислився. А Сефта знає: або візьме свою честь під ноги, або в хату заглянуть іще більші недостатки.

... Вона чести під ноги не візьме. Вона мама.
І вбиває свої розяснені, майже дитячі очі в образ на стіні, над столом.

— Матінко моя... — і нічого більше.

Сефта молиться своїми словами, своєю душею.

XIV

Мов птаха бється Сефта до вікна.

...Туча надходить, а Щефана ще нема.

Вона неспокійна. А Щефан у ярі, під збіччям.
Він розглядається і не може зрозуміти, чого він тут.
Доріжкою мигнув Лука.

— Луко!

— Ни чьує?.. — дивується Щефан. — Він тікає?
Чьому?..

І збирає всі зусилля, щоб устати. Над хатками
клекотить буря.

— Ци дійду ід хаті?..

Чіпається смерекового плотика і суне ногами.
Кожний крок — безмежні муки.

Він поволі нагадує все:

...Товариші прийшли всі до служби, хоч начальник відправив (не було вини за ними) і... чужі робітники помстили, мало хто пішов сам до дому. Він якось ішов і... за хатами, біля цієї яруги напало на нього кількох, а далше... не тямить нічого...

Смереки втулюють вершки у віти і кидають великими каплями дощу.

— Ци дійду?.. та й стає біля кожної смереки.

А біля хати Лука. Він крадеться до Гафії, щоб сказати все і поглумитися ще над долею Сефти.

І чує Гафія:

— У дебрї Щефан...

— Ни дури...

— Ни дуру.

І не помічає Гафія, що у Луки вдоволення, не дивується, звідки він це знає. Вона бачить Луку побіч себе, нагадується давнє і вона забуває все. Вона не добачує і глумливої його посмішки, коли дивиться у вікна Сефти.

Та ще хвилиночка — Гафія отрясається та біжить у хату Сефти. Потішає її, а сама тремтить.

— Щефан йде... он близь'... виділа...

... Пощо потішає — дивується Сефта. І надслухує. Хтось потряс сильно смереками. Вони відриваються від землі... Відвертаються від доріжки, куди має надійти Щефан.

... Чому? — дивується Сефта.

І нахиляються смереки над хатиною Сефти. На постелі сплять тихо діти.

Лука не зачинив сінешних дверей і вітер влетів у сіни, а за ним увійшов у хату Щефан. Руками придержується дверей, набрякле обличчя...

— Щефане... — і Сефта знає все: Лука...

У хату тато. І кам'яніють у них обличчя і хляться голови.

Терпіння входить у хату і відається боляче у душі та й засихають сльози. На дворі шаліє буря. Дощ мисє сліди недобрих людей і плачуть стріхи біля кожної хати.

А раненько старенький панотець і тато Сефти у хату.

— Сину мій...

І затремтіли губи, поморщилися іще більше старечі обличчя, розплилося тепло по них... і легше стало.

На доріжці, коли йшли вже додому, панотець до тата Сефти:

— Біда тепер у хаті Шефана...

Та й задумалися старушки обидва.

XV.

Початок зими. Під двома вікнами від дороги нагннені кросна, а за ними у кутку, біля мисника, шматяні ляльки маленької Марійки. Дерев'яний коник та сопілочка Васильця на припічку, а під припічком співає пісеньку цвіркун. Діти поснули і тихо в хаті.

Шефан пішов до тата Сефти та й іще не вернувся. Сефта змарніла і недостатки заглядають із кожного кутка.

На припічку присіла побіч Сефти її старша сестра Палага. Вона на хвилинку замовкла, але її слова вбилися у кожну щілинку старенької хати і заглядають просто у душу Сефти, мов іскри випікають рани.

У руках Сефти фуркотить веретено.

„Палага чула від мами, що Сефта знову мусить лагодити колисочку і... прийшла як старша її сестра... пощо жебраків виховувати?“

Сефта дивиться на кросна, то знову на Палагу і тягне нитку з кужіля довгу-довгу.

... Сефтице... зак' діти сьпет, зак' нима Щефана, Гафія посидит у хижі...

І чує Сефта: Палазі жаль її молодих літ, краси.

І ще живіше фуркотить веретено у руках Сефти. І знову чує Сефта: підуть до іншої хати, не там, де ходила Гафія... Та й перестає Сефта прости. Веретено так і застигає у руці. Вона немов залякана, немов не розуміє Палаги. Блудить зором по хаті, по забавках дітей — її очі великі, тремтять руки, тремтять уста.

— Ну, боржій — Сефтице — уже просить Палага.

І знову розбурхує думки Сефти, її жалі та терпіння.

— Нихто ни буде знати... подвигалася та й...

— Нихто... ни буде... знати... — мов сонна шепоче Сефта.

Палага здійсмає кожух з-над постелі та пхає у руки Сефті і за руку Сефту та й до дверей. Сефта оглядається на діти, водить зором по хаті, по смеркових стінах, зчорнілих від старости та диму, по стелі і... біля порога ноги врастають у землю.

І чує Сефта, що щораз більше врастають її ноги, вона не може їх рушати, не може йти. Стеля стає ще чорніша. Сефта чіпається одвірків.

... Вона мала б це зробити?.. Вбиває очі у Палагу і Палазі холод поза плечі.

„Ні! Ніколи!“

— Мамойко! — крізь сон Марійка.

— Ни йдеш? — недобрий огник у очах Палаги.

— Ни йду!

— То тирпи, коль єс така!.. — та й відтручує від себе Сефту.

Сефта спотикнулася і паде лицем до вижолобленого, старого порога.

Зашуміли старі смереки — вітер холодний влетів у хату, а за ним старий пес і полизав лице Сефти. Встала. Глянула у відчинені двері. Палаги вже не було. Протерла очі руками і чіпалася кросен та йшла до дітей мов не своїми ногами. Нахилилася над ними та й знову над кроснами.

До очей почали тиснутися всі злидні, всі терпіння. Затремтіли губи, затремтіли руки і... нахилилася над кроснами. Застукотіло човенце скоро-скоро, бо... Сефту немов хтось сіпав за рамена чи хотіла, чи не хотіла...

І бігало човенце від руки до руки, ткало полотно на сорочки дітям із льну і терпінь Сефти. Діти спокійно спали, засипляв і наново будився цвіркун та й тихо, мов з полеглою, шуміли смереки.

Сефта вслухувалася в їх шум, у свої думки, у стукіт човенця аж... змучена схилилася над кроснами і... вснула.

І чує Сефта у сні: хтось стукає у вікно. У вікнах день.

— Сефто... Сефто...

І Сефта зривається і біжить перед хату. Здовж дороги, біля кожної хати ворота настіж, а у воротах люди.

Біля воріт Шефан. Нема скиб на чолі. Усміхнений дідो. Дорогою легіні:

„А ми тую червону калину...”

— Куди вони?! — кричить Сефта.

„Над Дніпром воля” — шумлять радісно смереки.

І Сефта біжить і двох синів, сам цвіт, перед ворта. Та й закурився за ними порох. А Сефта знову у хаті.

І знову стукіт у вікно.

— Сефто.

Сефта зривається. Розглядається по хаті.

— Сон... — шепочуть уста.

І в хату Щефан, та це тінь давнього Щефана.

Сідає біля кросен, побіч Сефти і Сефта слухає: „Тато Сефти дав два загони поля Щефанові. Брати Сефти в Америці — вони там багаті. Написали дати на якийсь час Щефанові. Не будуть вже бідувати...”

Усміхається Щефан і усміхається Сефта, дивиться на діти і з подвійною силою нахиляється над кроснами.

XVI.

Сонце хилиться до шпилів Бескида. Золотить крайчики смерекових віток, плесо потічка та до-ріжку у полонину.

Цією золотою доріжкою біжить гомін дзвонів.

Паламар у полонині і тато Сефти на дзвіниці: завтра неділя. Йому чогось радісно на душі. Ціле село ясніє у долині від сонця, що добігає у по-

лонину, немов усміхається до старенького. Чи ж може не бачити цього? Ні!

І ясніє старече обличчя і щось радісного тремтить у кожному тоні, вилітає маленькими віконцями із дзвіниці та розбігається ген-ген понад селом, понад Бескидом у полонину.

Дзвонять наввипередки сині дзвіночки та зелений овес по межах і збіччях, розколихуються золочені вітки смерекові.

Сефта у полі — вона чує: тато дзвонить... Вона бачить: хилять свої стебла жита та пшениці на її загонах. Старенький усю душу у гомін дзвонів переливає.

Старші діти і Гафія під лісом. У них коробки ягід та гриби.

— Йдеме? — питає дітей Гафія. Вона не любить ліса. Кожна вітка „мамо“ шепоче і рана у душі відновляється.

Та не хочеться дітям йти. Гафія поправляє на голові червону „платину“ і щільно під бородою підв'язує.

... Коби вже у хату... там Михайлик Сефти... попестить, заспіває і радніше на душі стане...

Із полонин, золотою доріжкою, летять у село бджілки. На їх крильцятках пахощі полонин, на лапках мед. Линуть у пасіку старенького панотця. Замотуються у біле мов молоко волосся, старечі брови, лазять по обличчі, по руках і руки пахнуть медом.

Старенький усміхається на лавочці побіч уликів.

„Старший брат“ дзвонить... І нагадує Сефту, Щефана.

... Ніхто не знає, що це він віднайшов братів Сефти і подбав за поле для Шефана... За пасікою розколихує своїм квітням „команиця“, ромени, вогники, пільний горошок — дзвонять прутики берізки. А „старший брат“ дзвонить.

У полі розколихується душа Сефти. Вона ловить казочки для сина Михайлика про ліс... про поле... і хоч серце рветься до дитини — вона не може відірвати очей від передвечірньої картини.

Сонце пливе все далі у полонину і тіні смерек на той бік Бескиду подаються, як колись... Як колись дзвонять шишки та прутики берізки...

— Чьому? — дивується Сефта і дивиться на Шефана. У нього срібне волосся на скрнях і зір у полонині.

І не знає Сефта, що у Шефана бється думка спомином про дні молодости, коли там... за полониною творилися сторінки нового життя... — та й замотується між срібне волосся на скрнях.

... І знову та сама картинка як колись... Чому?... пощо?... — хилиться вкриті скибами чоло.

Шефан вслухується у відрух вечора і його постать мов викута у білій, вишитій сорочці — крок за кроком поволі збіччям у село. І вслухується Сефта, вона й не бачить на руках мозолів. Вона йде у хату: там іще стільки праці...

А сонце грається на барвистій „платині“ та вишневих уставках білої сорочки.

На подвірю, під старою смерекою бавить Михайлика дідо. Тремкі руки вигладжують коника з лозини,

— Діду узе?

— Уже кониць — та поправляє з зелених листочків хвостик.

Ще мент і стає гамірно на подвірю.

Сефта пориває сина в обійми. Не чує гамору. Вона й не бачить, як оглядається сонце у вікно старенької хатини, як ховається між „сині черевички“, „шовкову травичку“ та „карупір“ і барвінок.

Вона ловить його в усмішці своєї дитини та творить у душі золоту картинку майбутнього життя.

ФІНЕТТА

I.

Газдиня Олена тулилась плечима до смерекового плотика своєї загороди.

У безділлі заложила руки і пестила зором чисте подвіря, доріжку, що рискою перебігала спадисту збіч і ховалась у темному „хамнику“.

Приорана рілля лестіла до сонця. Мінилась яснозеленими стебнівками озимина понад прозорим потоком. Біля воріт, біля кузні, дерева і кущі вкрились першими бруньками.

Іще раз подивилась на зачинені двері кузні. Нагадала газду Михайла і оглянулася на дорогу „долі селом“.

... Вечірня вже певно скінчилася. Не видно ще й мамі...

Не любила, як газда задержувався дорогою, приставав з людьми.

Потік змивав рвучкими хвилями каміння, листя лоташу, вишневі прутики лозини.

Олені під серцем ворушилася дитинка і Олена спрагнена була тепла. Старші діти малими вмирили, а опісля не було Михайла дома.

З хати вибігла Фінка, наймолодша сестра Михайла. Вона любила ласитися біля Михайла, а той

слабий для неї, на все уступчивий, не такий як для Олени. Уважає Олену спілою вже жінкою і думає, що пестоців їй не потрібно.

Фінка перебігла по призьбі до комори, на край хати.

Олена повела очима за нею і дивно всміхнулась.

... Михайло Фінку і погладить і поцілує... Може тому, що дітей у мене немає? Але то вже от-от відданиця — не дитина. Її дитина, заки ще побачила світ, не журу, а то недобре...

Тісно затулила губи, наче б не находила жадного оправдання ані для Михайла, ані для Фінки.

А Фінка перекидала по всіх кутах комори за дзеркальцем у бурячковім обрамуванні. Нервозно творила безлад у взірцевому порядку.

... Це певно шутки Олени! Та мусить найти! На вулицю йде.

Перекинула плаття на жерді. Погладила нову ще, зелену як молода трава, квітисту мальованку, невикінчену, у яркі взори, „камазолу“, сорочку з новими вставками і всміхнулася.

... Як пава вбереться на Великдень... наче б шнурочками поприв'язує всіх до себе... Ох, вона це знає! Нераз виділа, як і газди водили очима за нею, а легіні то вже й не казати... Кого схоче, той буде її...

За дверима найшла дзеркальце. Перебралась. Поправила кілька разків дрібненького синього намиста і вибігла й не глянувши на Олену.

Ховалася то віринала поміж кущами лозини попри потік аж скридалася за горбом,

Відданиці й легіні верталися з вечірні, але не задержувалися при жадних воротах, гуртом. Не було й Петра між ними.

— Гей, Фінко, дес була? Вже й свічки погашені! — вигукнув хтось з гурту.

— Ци ни їмив тя дахто дорогою? — допитував Йван.

— А може й най?! — сміялася Фінка.

Сміялися другі відданиці.

Дві постаті поліцистів мигнули долі селом і гурт молодих подивився їм у слід.

У кожного завмерло якесь слово на вустах, застигла безжурна усмішка. Наче б забрав хтось життя з отого гурту.

— Чьому у неділейку сьвату по селі?

Ніхто не міг найти відповіді.

Далеко, біля кошар, бляяли вівці. Де-не-де обіззався зяблик або заскреготіла сорока біля воріт, прошумів крилами яструб.

Фінка верталася домів невдоволена сьогоднішнім днем. Легіні замало звернули уваги на неї. Ніюдин не товаришив їй. Щось сильнішого втиснулося у їхнє життя. Це дразнило її, бо мусіла уступити місце тому незначному відрухові.

Шуміла вода, спадаючи долі греблею.

— Фінко!

У Фінки стукнуло серце. Впізнала голос Петра. ... Чому не було його сьогодні в гурті?

Але пристала. Оцей голос приковував її.

— Чьо хоч'?

Вони йдуть попри потік, попри дози. Дорогою нікого немає.

Дим із хат замотується поміж кущі, мішається із мрякою берегом потоку, стелиться лукою.

Петро обіймає Фінку за стан і говорить... говорить.

І оце все, що він говорить, вливається гірською струєю у її молоду, розпечену, душу.

— Фінетто, ти моя... — дзвенять його пестливі слова.

Шумить ліс, шумить потік...

Фінка насолоджується словами Петра, але не леко свого обійстя виривається і біжить домів.

... Фінетто, ти моя... — прочуваються безнастанно пестливі слова.

Вона, хоч любить піддаватися пестоцям Петра, належати лише до Петра не хоче. Її манить держати всіх біля себе.

Дома всміхається Михайло і прямує до неї, але вона ловить дивний погляд Олени і втікає до комори, щоб перебратися.

II.

... Фінку хотів погладити, а її? Йому й не в голові! Це не для неї, це для дитини, яку носить під серцем.

І Олена не може вснути.

Прегарна місячна ніч. Фінки немає дома, як і щодня довго вніч. Мама спить на печі.

А Фінка засиділася довго у вуйниної Анни, докінчуючи враз з нею вишиття на Великдень. Коли вийшла і подивилася на просмик у долі села, на-

гадала, що у тій порі можна стрінути неодного молодого газду або легіня, які вертаються від роботи зі стації або з містечка.

Мигнула у думках декілька постатей із села, а на кінці постать Петра. Петро довго не цікавив її, про нього була певна.

Бажала нових вражінь, нестримних переживань.

... А якби так спробувати сили своїх очей? Сили свого усміху?

На обличчі заблукав усміх.

... Когось іншого за Петра.

Просмиком прошумів паротяг, вужем пересунулися вагони по залізному мості, а далше гострий гудок льокомотиви і тихо.

Де-не-де блимали ще світла.

Місяць пересувався поміж хмаринками. Краєм межі розколихалися леготом смереки. Від гілок падали тіни на обличчя Фінки і гралися дивним, неспійманим, усміхом. Сталевої краски очі вдивилися на закрут дороги. Глухі кроки вбивалися поспіхом у тишу і з-за вугла висунулася постать Йвана.

Тихий сміх, який душила у собі, видобувався ледве чутним шипінням крізь затулені уста. Він втискався у леготом розколиханий шум смerek, у плюскіт хвилі потоку, як втискається шипіння „поганки“, коли бажає пустити отруту кожному, хто на дорозі.

За Йваном висунувся ненадійно Петро і Фінка скочила вбік.

Михайло неспокійний, чому Фінки так довго немає дома, вийшов з хати.

Олена кинулася на постелі.

... Михайло вийшов? Може?.. Може?

І сама цієї думки налякалася, а разом оправдувала себе.

... Коли він вернувся, застав її, Фінку, великою вже, найшов наче б чужу.

І біль від цих думок не давав Олені прямо й віддихати.

Михайло, вслуханий у тишу, постояв на воротах, а потім попрямував стежечкою до кузні.

Попри думку про Фінку мигнула думка про легінів із села, які перед відходом на той бік Бескиду були в нього. Горіли очі захопленням, надія поїла радістю молоді душі.

... А тепер іграшкою стало Закарпаття і пішло на Голгофту.

Подивився у далечинь.

... Де вони тепер легіні мої найкращі?

За дорогою мигнула постать Фінки. Чи верталася щойно тепер? Чи тут стояла? Не знав. Дивився хвилинку у її напрямі. Хвилювала його все її вдача. Знав, що вміє поривати за собою легінів і газдів. Дрижав, як дрижить батько за долю дитини.

— Фінко! — кликнув. — Йди д' хаті!

— Йду, Михайлику! — і всміхнулася свobodно, бо Олені тут не було.

В хату вбігла навшпиньках, щоб не розбудити маму або Олену і перейшла на даву під вікном, де все спала.

За нею ввійшов Михайло,

Олена не спала. Щільно закрила очі. Серце товкло молотом.

... Сказати йому? Ні! Ні! Ніколи! А чи зможе вдушити тую думку-гадюку, яка обмотує її цілу?

Затулила щільно й уста, наче б боялася, щоби не вилетіло якенебудь слово проти її волі.

У хаті було ясно від місячних променів наче б у день.

На закруті, об беріг потоку, біла ритмічно хвиля.

„На поді“ перебігла кицька, злопотів крилами та запіяв півень. Над столом, поміж іконами цокнуv вказівкою годинник і вибив уже ранішню годину.

Михайло подивився на годинник, на Олену — і завважав, що дрижать уста, повіки, хоч очі закриті.

... Чи ж би не спала? Чи снить щось неспокійного?

Нагадав, що має стати матір'ю і всміхнувся.

... Коби вже прийшло на світ... Він дуже діти любить.

А Фінка не могла вснути.

... Вона може мати кожного, але все там, де найменше сподіється, вилазить Петро.

Та й котяться збочами, переливаються зі шумом смerek, журчанням потоку пестливі слова Петра:

„Фінетто, ти моя...“

І Фінка здригається, як кожного разу по зустрічі з ним.

III.

„Шутна неділя“. Багато людей у церкві і на кам'яних сходах біля настіж відчинених дверей.

Богослужба добігає кінця і по скінченні відправи всі люди на площу, попід дзвіницю.

М'яка, де-не-де вбита ногами брунатна площа на цвинтарі, довкруги церкви і ясне сонце — усміх понад селом.

Яркі кольори хустин-мальованок у відданиць, білі вишивані сорочки і кольорові „фартухи“ міняються різнобарвністю. У кожної свячена „шутка“ і роз'яснене обличчя. Сьогодні всі відданиці до сповіді і св. Причастя. Такий звичай у селі.

А тепер радість перед святами, розповіді, запити і всі до Фінки.

— Найфайніше буде вбрана Фінка. Ци ни з Мукачева ти дахто нитки приніс?

— А хто вам того вигадав?

— О, ми знаємо! — продовжують відданиці.

Але Фінка залишає їх. Вона виховзується одинцем поперек збочі, загороди, поміж куці калини, аби скоріше на дорогу у село.

Побіч Фінки перелітає перший метелик, брешить мушка, але вона не сприймає радості весни. У неї тінь в обличчі, якої немає сьогодні у жадної з відданиць. Вона не хоче зустрічатися з Петром, хоч знає, що буде здоганяти її.

Ще кілька кроків яснозеленою млакою. Ще кілька камінців і попри берези, попри тополю по стрімкій збочі на доріжку, хребтом гори понад хати.

Вона приспішує ходи, бо її тіло наче б хтось невидимий ухопив у дужі долоні і давить до болю, не дозволяє їй оглянутися поза себе, в напрямі церкви.

І вбиваються усе більше невидимі кігті у тіло, у душу й пече нерозгаданий біль.

Це мішається разом із докором.

„Чому зробила так?“

Фінка найкраща відданиця у селі, яка все йшла у такт музики лісу, піль — не може йти, не може дотикатися ногами землі.

Вона задихується, неспокійно дивиться на ліс. І знову докір.

„Чому зробила так, Фінко?“

... бо він казав, що її любить ... Реготався, коли висувала побоювання про гріх ... а тепер, коли промовчала зі встиду у сповіді оце і запричащалася, болюча свідомість великого зла-гріха і сильні кігті у тілі.

Біля ріки старий млин, гребля з рвучкою, пінистою водою, а їй видається хтось могутнім голосом кличе її. А далше, хоч прозоро-зелене плесо — їй прочувається поганий регіт долі потоком — у ярі.

Вона пристає.

У лісі кує зозуля. Бє сталевим молоточком об пні смерек, біля ніг підсніжки, синя пшеничка, а Фінка не може прямо й віддихати із-за неспокою у душі.

Хтось порухав смереками. Старі шишки глухими ударами попадали на поляну.

І Фінці лячно, щоб не вийшов хтонебудь з-поміж смерек та знову приспішує ходи.

Біля джерельця, у зрубі чічки лоташу пють воду холодну.

Звогчує руки, скроні. А у душі цей самий біль.

Поміж хати, межею збочі жене Петро. Насолоджується зустріччю на самоті.

— Гей, гей!.. Фінетто ти моя, ни тікай!..

Йому вказала Фінку Олена, яка йде з Михайлом і людьми дорогою поміж хатами. Олена рада Петрові. Чей вжениться і Фінка вступиться з обійстя.

Фінка, хоч пізнає голос Петра, не оглядається.

... Усе через нього!

У руках свячена „шутка“ і тінь у обличчі.

На призьбі мама. Старечі очі допитливо блукають по обличчі Фінки.

— Шо ти хибує, дітино моя?

— Чьо хочете вид мене?! — Фінка нервово пручається.

Межею згори, попри кузню Петро. Він і не оглядається у напрямі хати Фінки.

... Сама прийдеш!..

Вмішується між людей, які прямують горі селом та чергою розходяться по своїх обійстях.

З-за закруту Михайло і Олена зі свяченою „шуткою“.

У лісі кує зозуля. По збочах блеють вівці. Відгомоном об збочі, об відкриті двері хат монотонні звуки „дримби“ з уст підпасача.

Розпливаються по хвилях потоку, прилягають до межі і замотуються поміж гілками смерек у „хамнику“*)

IV.

Голубим квітом встелився барвінок у загороді біля хати. Ось так: клаптик неба приляг до землі.

А Фінка обчищує кущі „черевичків“, „головатиня полонинського“, „шовкової травички“, обкопує грядки.

Неспокійно розглядається. Не може знести отого стану душі, який тепер у неї є.

Слідкує за сонцем, чи далеко ще йому в полонину, а тоді... тоді?

Це „страсний четвер“. Передумує усе наново і рішає:

По відправі піде до захристії і розкаже усе, як було, старенькому панотцеві. Нахиляється далше до своєї праці й не завважує Петра, який закладається чогось оподалік кузні Михайла. Не бачить двох людей з церковної прислуги, які з кошами яєць на галунки панотцеві, переходять з подвіря на подвіря, дорогою селом.

У кузні біля Михайла легіні.

— Вшитко пропало! Ци вернутя тамті, з-за Бескиду?

— Кривда людьом, а хто кривдою починат, ни ме довго панувати. Гадаю, спокою ни буде — відповідає спокійно Михайло.

*) малий лісок

Дорогою попри потік гомін дзвонів.

„Бавм... бавм...“

— Чьас до цир'йкви.

— Йдеме вшиткі.

Михайло наоспіх спрятує в кузні й зачиняє двері.

Сонце усе ближче полонини.

А в хаті, у печі паска, як решето велика. Олена вештається по хаті. Неспокійна, чи часом не потріскала. Негодна тими часами добре вимісити, а Фінки не хотіла кликати, мама негодна вже.

... Коби хоч тепер Фінка не ввійшла в хату...

І зачиняє сінешні двері.

А мама слідкує за Фінкою в городці. Вона бачить — з дитиною щось недоброго діється. Не дуже вона рада тому Петрові. Фінка не та, що була перше. Бог його знає, який він?! Батько зайшлий. Олені не можна нічого сказати, Олена рада йому... Позбутися Фінки хоче.

Олена слідкує за паскою, яку по спеченню, згідно з звичаєм, треба котити від столу. Паска у своєму бігу задержується ані біля порогу, ані біля припічка — от так по-середині.

... Що то буде того року? — дивується, але зараз же заспокоюється.

... Добре, що не під поріг — жити буде, а що не під припічок — то чи ж є газдинею як годиться? Фінка... мама...

Сонце усе нижче поза верхи лісисті.

Фінка доріжкою у церкву. І ще раз спокійно передумує все і ненадійно підлазить думка.

... Панотець усе любив звертатися до неї, щоб

дівчат згуртувала і гарно прибрала церкву, любив Михайла.

...Сьогодні ніхто не сповідається. Як скажеш? Чи ж не встид?

І неначе тягне її якась невидима, велика сила над беріг потоку.

Виски Фінки вкриваються каплями холодного поту.

Перестає прямо й віддихати, ловиться сильно руками смерекової поперечки попри дорогу.

Хвиля збивається піною і розприскується долі потоком — розгублюється у плавбі в безвісті.

...Люди будуть зглядатися.

І знову чийсь сильні руки тягнуть великою силою над беріг.

Фінці тиснуться слюзи до очей і великий переляк охоплює її цілу.

Важкою рукою підносить свої пальці до чола і кладе хрест, наче б великими цвяхами вбиває у чоло... груди... рамена...

— Сили... Богойку сьвятий...

На горбі церква ясно освічена. Так і горить у кольорових вікнах ярке світло.

Фінка відривається і, важко дихаючи, прямує у церкву.

Загородами з хат люди і з пільгою відітхнула Фінка, вмішується між людей і йде з ними.

Люди залюбки у церкву. З насолодою вислухують кожне євангеліє та щиро бють поклони.

Попід дзвіницю, на лавці, ліхтарні, палиці та „клебані“.

Багато дітей, які щохвилини, по кожному єванге-

лію вибігають із церкви.

Сьогодні звичай викрадати палиці і неодна відданиця злакомиться на чужий „костур“, щоб літом мати щастя у „гляданні грибів“.

Неодна газдиня, яка вбрала навиворіть вишиваний „фартух“, щоб відвернути вроки від себе, криється по кутах, бо загляне хто — то все таки сміятися буде.

А Фінка вдивляється у постать старенького панотця, у його добрі, голубі очі, у його лагідні черти обличчя.

Не може дочекатися кінця відправи.

... Як люди будуть виходити, вона таки всунеться до захристії.

Крадеться цвинтарем попід деревяну стіну, попри лавку.

Вона чує: дзвонять ключі в руках паламаря і його кроки здовж церкви до дверей, а тут усе хтось на дорозі...

У кілька кроків, біля вартівні, напроти захристії, коли видалося Фінці ніхто вже її не спинить — Петро.

І Фінка аж скрикує.

— Петре! Йди домів!

— Сама ни підеш! Люде вшиткі уже пішли!

По збочах, стежечках блимають вогники у ліхтарнях, губляться розповіді долі збочею.

Фінка рішає.

— Піду, піду сама!

У Фінки driжить голос, товче молотом серце.

... Усе пропало! Хто допоможе їй? Вона не може знести оцього стану її душі.

— Ти до мене, дитино.

Фінка оглядається. Це старенький панотець... Збирається у хату. Двері захристії ще не зачинив. ... І як вгадав її думки?

Фінка прямує у захристію. Раменами стрясав довго здержуваний плач.

Лагідний голос панотця-батька гоїть зранену душу.

До дверей захристії наблизився Михайло. Він підчікував на Фінку. Знав, що панотець любив давати Фінці деякі вказівки щодо прибрання церкви.

Петро не хотів з Михайлом іти й усунувся.

Фінка вийшла усміхнена. Подивилася розрадувана на Михайла і попрямувала з ним стежечкою попри дзвіницю, у село.

V.

Зозулине „куку-куку“... об збіч, об мохом обросле каміння берегами хрустального потічка, об пні старих смерек і глухим ударом об пінисту хвилю на закруті.

Фінка закидує кінці ярко-жовтої „платини“, а вітер леготом гладить обличчя, вишиту сорочку, лискучо-зелене „монисто“.

Жайворонок підноситься сірою грудкою понад ріллю, паде вниз і знову вгору. Снує мельодію піль.

Фінка розбиває груду на присохлій ріллі.

Далеко губиться голос сопівки, розливається у пісні лісу, потоку, дрогоїню першої зелені кушів, чічок, трави і... відгомін зозулиного „куку-куку“... .

Із лісу пахощі молодих гілок смерекових живиці.

Недалеко Фінки ступають бороздою коні. Спокійно, рівномірно і вилискують до сонця плуги. Це Михайло і другий брат Андрій орють свої загої.

Потонули у задумі, докінчуючи останню скибу ріллі.

Фінка кінчить працю. У пухкій, нагрітій землі креслить мотикою знак хреста і розглядається. Нікого невидно. Переходить межею. Тут і там квіт лісових ягід, тут і там розсунувся куш материнки.

... Може стріну декого?

Втягає у груди пахощі ялівцю, папороті, молодих шишок.

... Кого? Петра?

І на саму згадку приспішує ходи. Куш шипшини ловить своїми кільцями за складки ярко-червоної спідниці.

... Вона? Петра? Ні! Ні! За жадні скарби світу не хоче цього!

Руки поспішно відривають спідницю від куша. Обличчям перебігає болісний усміх. Нагадується усе пережите.

... Йому видається, як любить то стриму немає.

Нагадуються його слова: „вона не потребує нічого боятися, його голова у всім...“

І знову болючий усміх. У її думках перебігають спогади зустрічей. Вони схожі на бурю, яка нищить... Немає краси, що вливається в душу... немає добра... Його дика, непогамована вдача жадна гріха. Вона не хоче гріха! Мусить усунутись від Петра!..

А Петро на кожному кроці переслідуює її, настирливіше, чим перше.

І як рятунок мигнула у душі постать брата Михайла. Спокійне обличчя Фінки піднеслося і вона подивилася прямо перед себе.

На загороді згорнула Олена молоду, скошену „команицю“ у білу верету і лагодилася йти до хати. Поруч Олени братова Федуся, жінка Андрія, з поля.

... Пощо має двигати? Їй тепер нелегко! — рішає Фінка і закидує на плечі верету Олени та й біжить долі загородою.

Федуся штовхає Олену в руку.

— Чьогос дала? Михайло поглядит і поцілує.

Олена махнула рукою. Наче б раз більше, раз менше немає для неї вже жадного значення.

Але помимо того Олена не може йти, шпортається, бо Федуся півголосом говорить Олені свої спостереження. Із дна душі виймає біль, вичитує своїми очима. Олена не може ніодного слова промовити. Ані „так“, ані „ні“.

Дивиться перед себе на свою хату, подвіря і лише одна одинока свідомість добивається до неї.

... За всяку ціну підтримати залицання Петра!

Федуся зовсім не чекає на відповідь Олени і Олена з пільгою ловить усе.

...Говорила все газді своєму, може й сказав Михайлові. І ще скаже, бо вже й люди говорять... Раз треба скінчити з тим. Фінка водить усіх легінів і до Михайла взялася. Робить з ним, що хоче. А газдиня? А Олена? Її дитина пє жовч, а тепла немає...

Олена й не завважує, як віддалюється від Федусі. Їй спішно бути дома. Зараз прийде з поля Михайло.

І надвечір, у хаті, Олена вештається наче б найшла ґрунт під ногами.

Дим із печі повзе по кутах та й відчиненими дверима і відчиненим отвором дерев'яної „повали“ видобувається у простір довкруги хати.

Огняні язики лижуть обдимлені „челюсти“, яркі відтіни подуть на обличчя Олени.

На лаві, за довгим столом, похмурий Михайло чекає вечеряти й не дивиться на нікого, хоч у хаті крім Олени є мама і Фінка.

Фінка крадьки за Михайлом і коли Олена виходить до комори, підходить до стола.

— Михайлику! — хоче розпитати, але Михайло мовчить.

Зачудовано підносить брови і відсувається, бо Оленині кроки у сінях.

Мама дивиться на Михайла, на Фінку і знає одно:

... Фінка мусить неоднo притерпіти, доки не створить собі газдівства.

У хату наче б хтось вкотив великий, млинський камінь і пригнітив усе.

До Фінки добиваються думки.

...Хіба ж Олена сказала Михайлови щонебудь про Фінку? Спитати? Не годна... Не годна... Чує цілою душею, що тут щось сталося та вмішуватись межи Михайла і Олену не хоче. За ніщо в світі не хоче! Хай Михайло вірить Олені, їй належитьсь все, бо вона його газдиня.

І чує, що все, що радісне, минулося. Наче б хтось протяв нитку і скінчилося.

Западає вечір.

Душа Фінки наповняється безмежним жалем, пригнобленням і у тому пригнобленні кладе сама собі запит.

... Чи не розпещувала себе надто і не вимагала від Михайла більше, як їй, сестрі, належалося.

До ухиленого вікна подув весни. Між деревами, біля кузні, хтось насвистує мелодію пісні.

Фінка ловить найвиразніше:

„Фінетто... ти... моя...“

І оце все сьогоднішнє таке болюче, не до знесення болюче, що видається Фінці, як не скаже будькому, то вдушиться.

Висувається з хати.

... Хоч до вуйниної Анни побіжить...

Легко скриплять дошки на призьбі, на східках.

Михайло зривається.

... Він мусить берегти!..

Олена відкриває широко очі.

... Петро викликає Фінку... Чого Михайло хоче? Чого пішов за нею?

За Фінкою тиха хода і вона олядається.

... Михайло за нею?!

Красніє обличчя Фінки, але лише на мент, вона ловить думку. ... Михайло чуває.

— Нигда ни йди сама в ніч!

— Ни піду, Михайлику!

І щаслива, що брат Михайло любить її як сестру, вертається у хату.

VI.

На закруті потоку глибше русло, а берегом рясками стежинки від загород кожної хати і плоскі камені спадисто з берега у потік.

Пахощі свіжо сушених грибів, свіжих покосів трави по загородах біля хат.

Прудкі хвилі змивають у поспіху коріння лозини та нагріті сонцем плити каміння.

Фінка похилена над плесом перепирає широкі складки свіжого полотна, яке стягнула з луки простягнене до білення. Вона не дозволяє Олені тепер жадної важкої праці торкнути рукою.

Недалеко Фінки зайнята цією самою працею вуйнина Анна. Анні тиснуться на уста власні переживання про Йвана, але разом і здержує себе від звірювань.

... Фінка любила кожного відбивати собі. Пощо має знати, що вона любить Йвана? Йван і так нераз, як згадає йому Фінку, так дивно, дивно всміхається... Тепер давно не бачила його.

На загороді брат Фінки Андрій косить. Втискається у рівномірний стукіт по полотні і дзень-

кіт коси та монотонна, вривана мелодія зяблика у „хамнику“.

Братова Федуся вийшла також перепрати і своє полотно.

Рипнули ворота і Фінка піднесла голову. Роскішна Федуся вийшла заміж за брата, вдівця. У нього вуси побіліли вже молоком, а вона схожа на його доньку, а не на „жону“. Багатство додало Федусі певности себе і любила нераз вмішуватися у справи людей, будьто би кожна „хижа“ була її.

Закотила рукави.

— Ану, ци здігонити мене?!

Анна, Фінка, подивилися на Федусю, на хату брата Андрія, стару з малесенькими шибками і стрімким, позеленілим від старости дахом, на купу обтесаних смerek, на нову хату.

... Молода газдиня, нова хата — подумала Анна.

Через подвіря Андрія стежечкою з ліса сховадив Петро.

— Фінко! Ондека Петро!

— Та ний!

І Фінка навіть не піднесла голови.

— Ний хоч' Петра?

— Нїт!

Анна аж перестала прати.

... Що з Фінкою? Чому не хоче Петра? Не скаже вже тепер про Йвана за жадні гроші!..

— Файний легінь Петро! — докинула Федуся підслухуючи.

Надійшла Олена. Помогла розкинути Фінці мокрі пасма полотна над зелений беріг і заки

зблизився Петро, Фінка ховалася поза кущі на своєму подвір'ю.

Петра взяла досада. Давно не міг зловити Фінки самої.

... Тікає, але він мусить її ще зловити денебудь і ще раз зломити отую впертість, отой „пересуд“... Ще хоч раз — а тоді буде реготати з неї. А може котрий інший підліз до неї? Може Йван? Він заходив до Михайла.

Переломив прут, який мав у руках.

... Йван? О, він не дарував би йому того ніколи! Пристав. Думка перебігла лискавою.

... Довго не було його в селі... Може і він ходив тамтуди?

Хвилював загородами голубий лен, молоде збіжжя повне волошок та кукілю, голубі кущі незабудьок попри потік і нижче закруту плесо.

У кузні Михайла, закиданій різними напрямками стукав у такт молот по розжареному залізі.

Михайло потонував у праці і думках.

... Усі найкращі сподівання знівечені. Деякі легіні, які були на Закарпатті не вернулись вже. А ті, що вернулись, мусять критись. Лише деколи смерком зайдуть у кузню. Найкращий з усіх Йван. Душа його у руках Михайла. Може дати напрям, який захоче.

У передишці надслухує чи не крадеться часом хто до нього поза кущі над потоком.

Вітер порушує березою, кущем лозини, заскрипить спорохнявіла верба, зашумить хвиля на закруті потоку і Михайло заглядає з-за своїх ухилених дверей.

Нікого немає, навіть Фінка не забіжить. А так хотів би остерегти її перед тим Петром. Олена слідить їх, що вже видається числить кожний усміх. Не може обдарувати усміхом сестри, бо „жона“ чекає на нього, бо люди огидять його. Він не хоче бути причиною поганих спліток.

Стукає дальше молот і Михайло не завважає, як біля дверей пристанув Петро.

Олена виглянула з-за вугла хати, від комори і всміхнулася, бо побачила Петра.

... Пізніше піде до кузні, до Михайла. Поговорить про Фінку і Петра. Може хоче прислати „сватачів“.

Михайло відрухово оглянувся і впиявив допитливий зір у Петра.

... Чого він тут?

— Дай Боже щастя!

Михайло щось відповів, але так, що Петро не міг зясувати що.

Дорогою розсипались слова чужої мови поліцистів. Петро оглянувся і скинув капелюха. Михайло виглянув і відступив.

... Селом? Щоб хоч котрий з легінів не вліз їм у руки.

А Петро, якби нічого не сталося, говорить і допитує і говорить.

... Чи не заходять часом до Михайла легіні, які були на Закарпатті? Чи не розповідали дещо цікавого? А може криється у їхньому селі, який боровся проти Мадярів і втік звідтам? Тепер ті, які цікавилися життям по той бік Бескиду або були там, переслідувані.

— Ни знаю! — відповідає сухо Михайло і пильно вдивляється у Петра. У цей момент він впізнав Петра якнайвірніше і він певний свого спостереження.

— Світ типир'й такий: тому добре, який ни-куда ни пхаєся.

Та Михайло мовчить. Мовчки бере свій молот і вистукує далше, не зважаючи зовсім на Петра.

— Ци ни має Фінка даяких „сватачів“? — Зовсім несподівано запитує Петро.

— Дітина ше! — відповідає спокійно Михайло. Йому й не в голові ще її віддавати.

Петро крутить головою, скручує цигарку, стоїть ще якийсь час мовчки. Розмова не вяжеться і він без прощання відходить.

Олена зацікавлена у кузню.

— Михайле, ни зьвідався Петро дащо за... Фінку?

— Ни Фінці то пара!

— Фінка 'го любить... газдиня буде...

— Ше чьас, дітина ше...

Олена недобра. Схрещує руки на грудях. Перебирає пальцями збирки льняної сорочки, разки намиста.

— Ни дітина! Нїт! Легінів водит... та й не-єдна жона плаче, бо й газди... за Фінков...

Михайлові вже забагато того всього.

— Олено!!

Він не може просто викинути зі себе слів, які накіпили обидою.

А Олена задихано, у поспіху викидає свої.

— Дай ї' волю! Увидиш пак пімше!*) Вшитко знаю! Ни обдуриш мене! Лиш дай ї' волю!

— Та знаєш, та й я знаю... своє знаю!

Молот випав Михайлові з рук і вбився у землю біля ніг.

Олена прикусила губи і нічого не кажучи вже вийшла з кузні.

... Хто вигадав відданицю притримувати. Та ж тата немає, щоби могла перебирати, як у себе в хаті!..

VII.

Стрімкий беріг з крутою стежечкою до широкої кладки з поруччям. Праворуч дебра, хащі, горою цвинтар і церква. Ліворуч залізничний міст, межи-річчя. Попри потік дорога і декілька хат. На краю луки будинок громадського уряду. Михайло дістав карточку явитися тут.

Свист і важкий віддих льокомотив та рівномірний стукіт коліс по рейках втягають пізно ніччю у себе глухий стогін та відгомін побоїв. Михайло на переслуханні.

— Ти знаєш добре тих, які ходили за Бескид... приходять до тебе, до твоєї кузні... сумерком. — Поліцисти самопевно, поволі викидають слово за словом.

— Ни могу знати...

І знову стогін крізь затулені уста.

— Знаємо тебе!.. Ти їхній опікун!

Глуха мовчанка.

*) опісля.

Хати припишкли. До солом'яних стріх, до вікон, тулиться стогін, на призьбі присідає.

Біля хат підносять вгору свої волохаті голови пси і виють... виють...

Тут і там вхиляються сінешні двері і дехто з газдів висувається одинцем, дивиться у напрямі громадського уряду. Там вузькою щілиною продирається світло.

І досвітком дорогою горі селом повзе жак.

— Тікай!

Легіні загородами в ліс.

У Фінки широко відкриті очі, бо Михайло аж досвітком у хату, збитий, кпинами придавлений ближче землі.

Догори коренем кузня і хата за хатою, наче б назначена де мешкали тамті, які заходили до Михайла.

„Оружє найти треба, з-за Бескиду поховали тут!“

Поліцисти по селі.

А у сутінки знову стогін і жак. На палицях кров людська, бо не всі могли втекти.

На лавочці, під смереками свого подвір'я старенький панотець, паламар і декілька сиво-волосих.

Втягає у себе розповіді з подій по селі. У нього також по ревізії.

Жура і жаль хилить його старечу постать усе нижче.

— Панотченьку... жити ни дають...

— Не робили б так, як би мали Бога у серці.

— Ни має й той, хто доповів...

І видається старенькому: струмочками з усіх загород, від дверей кожної хати пливе сльозами кривда гірка. А він ловить оці всі струмочки. Втягає в себе каплю до каплі цієї жовчі, поїть свою душу.

Петро спокійно дорогою горі селом.

Фінка на призьбі заглянула його і задрижала.

... Це Петро!

Хвилинку вагається, а потім рішучим рухом відчиняє двері світлиці, щоб сказати спостереження своє.

Ловить болісний погляд Михайла, докірливий матері, бачить потуплений зір у землю Олени і мовчки у всіх вичитує на вустах:

„Петро!“

Зачиняє легенько двері, переступає сінешний поріг і у коморі затулює долонями очі, уши. Втискається у найглибший кут, а перед нею, перед її душею його глумлива усмішка.

„Типер иньший світ настав...“

І регіт:

„Ха-ха-ха“.

Свобідний нічим негамований, як клекіт бурі, що руйнує, як шум великої хвилі, яка бє об береги і нищить усе на дорозі, щоб скоріше вперед до мети, а мета... безвісти.

Її до болю давить оця кривда Михайлові, селу і навіть Олені.

... Відкинула від себе Петра... І тепер, коли відкинула таке болюче пережиття. Свідомість обсуду людей у співвинності кривди для села, для рідних...

Висувається з комори. Їй видається за нею
дальше злочинні руки Петра.

Попри ворота ловить уривані розповіді людей.

— Були й у панотця.

Кривда стається іще більшою.

Ліс розмахує гіллям. Довгий мох замотується об
ноги, спиняє в ході.

І болісний, прикрий відгомін у душі:

„Фінетто... ти... моя...“

— Ніт! Ніт!.. Давно ни твоя!..

...Піде до Настасі, до сестри, на друге село,
у закутину межи горами. Там немає Петра... Тут
непотрібна нікому.

Біля зимівки Йван і інші легіні, які встигли
втекти.

— Фінко, чи тихо уже в селі? Ни знаєш?

Вона без відповіді тікає.

Зачудовані оглядаються.

Загородами скрадаються матері.

— Ни чьас ше д' хаті, діти...

— Ни мож' тя любити зимлейко сьвата — схи-
лив скроні Йван.

У хаті Михайла тишина.

Мама з розбитою душею, з розділеним серцем.

... Михайло... Фінка...

— Дес ся діла? Фінко? — шепочуть уста.

Опускає руки обабіч наче б птаха втомлена
у леті.

Михайло дивиться на маму, на двері, зривається
за найменшим шорохом.

... Фінка...

Та ніодно з них не вимовить того імени, тут Олена.

...Хіба ж не досить з неї того дня? І вона дістала поштовхи. Коби хоч дитинці не пошкодило...

Михайло тепло дивиться у її бік.

...Чи ж зла хотіла Фінці? Не могла знати натури Петра.

А Олена з досадою про Фінку.

...Не було б її, не було б цього всього, що сталося.

Вона надслухує, чи не почує її кроків і заспокоюється.

...Фінки немає...

VIII.

У просмику поміж стрімкими горами розкинулося село. По обох боках потоку та каменистої дороги попритулювалися „хижі“ як ластівячі гнізда.

Де-не-де скрипить наладований стиглими снопами віз віжджаючи на подвіря.

Діти з замурзаними щічками від афін і з такими ж руками у село та й у потік. Дзвінкий сміх враз із перлинками роси на хвилях долі потоком. Плюскіт руками об плесо. Де-не-де забє хвостиком об плесо „плиска“ і безліч маленьких рибок попри беріг.

Газдині вештаються зі свіжою, джерельною водою у коновках. З-поміж стріх продирається дим.

Над потоком крик-суперечка.

— Ни мож' у воду скіпця положити!

— Чьо хочете? У мене доста молока, ни требую вашого.

— У тебе молоко вид наших коров! За чьим глядаш по скіпцях?

— А „сисмолоко“*) ни була у мої' стаї? Хто ї' загнав? Ни ти?

— Вшиткі газдині вже тя обізнали.

І поміж кущами криється, тікаючи у свою хату, зненавиджена газдиня, яка, по думці всіх, відбирає молоко коровам.

Поміж смереками, долі збочею дзвонять дзвіночки у шиях коров і вигівкують пастухи.

— Білання!.. Красулька!.. А гей-гей! Дес пішла?

У них повні кешені грибів, коробки з кори повні ягід і обсмалені сонцем та вітром обличчя.

Стрімкими межами, де не встигла сягнути добре коса, срібляться притулені тісно до землі будяки. Розсунули широко колюче листя і насолоджуються теплом сонця, бо ось-ось і сховається за верхи. По свіжих стернях копи.

Фінка помагає швагрові складати у засіки снопи. Вправні руки кидають тісно повязані перевеслом стебла ячменю. Ломляться вусики з колосся і легко обсипається зерно на вбитий тік. Деколи забє крилами у відчинені настіж двері ластівка. Перебіжить по дроті здовж подвіря собака

*) ящірка, що відбирає молоко.

і наполошить курей, які видзьобують збіжжя на тоці.

На призьбі повні бесаги дерев'яних коробок афін, приготованих на продаж.

Біля воріт галасують діти. Швагер викочує воза, а Фінка біжить до сіней по коновки і до джерела по воду.

... Раненько йде Настася з афинами у їхнє село. Там на стації продасть афини, купить потрібне до хати і вступить до Михайла.

І Фінці цілий вечір не сходить з думки її село, люди, Михайло, мама, Олена...

...Чи не мають дома жалю до неї?

А ніччю, коли тихо в селі, шумить ліс, тугу за селом рідним мелодією сопівки виграє.

А потім регоче і регоче... Смерековим гіллям розмахує, аж продув добивається до вікна біля Фінки.

Перелітає бурею і шпурляє жменями сліз по призьбі, довкруги хати, у двері, у тафлі вікна.

Фінці болісно до сліз, тужно, неспокійно.

... Може Настася хоч одно добре слово принесе?

А Настася, вертаючись у хату, рішила:

...Чим довше буде тут у мене, тим краще... Краще, як відсунеться від того Петра.

Коли прийшла у хату, сідаючи утомлена на лаві, почала повільно розказувати.

— Петра ніхто й ни рушав.

...Що Настася згадує про Петра? Що їй

того? Спитати може дома про неї питає хто? Спитати? Ні! Ні!

Боялась дізнатися гіркої правди. Знала лише, що Михайло вже піднісся, в кузні ще не годен працювати, що Олена сподіється дитинки кожного дня і що мама помагає Олені.

А пізніше.

— Йван з'явився за тобов, Фінко.

... Йван? Оцей добрий Йван?.. Ні! Ні! Вона не може думати про Йвана!

А туга усе більше дошкулювала Фінці. Кожної хвилини вільної від праці блукали очі у напрямі села рідного і безнастанно стукало серце.

— Домів... домів!

Аж сказала Настасі:

— Няй буде, що хоче — я йду домів.

Хоч як випрошувала Настася день по дні у неї залишитися — Фінка одного дня попрямувала лісами у село рідне.

... Не викинуть її! А Михайла вблагає... Перетерпить за давнє.

Смерекові гілки шорстко дотикали рук і ніг, чорного волосся. Поміж розхитане гілля розбігалися її розхитані думки.

Дорогою, на галявині, збоку лісу, заграло сонце і Фінка продерлась тамтуди.

... Це недалеко села.

Знеможена, розрадувана сіла, щоби відпочити, розглянутися.

Тихі кроки наблизились і з-за плечей голос.

— Фінко!

Здригнулася й оглянулася. Очам своїм не вірила.

— Михайлику! — ледви прошепотіла. Груді хвилювали. Крок за кроком по рідній землі ближче нього.

— Ци ймеш віру, що я нивинна у тій кривді? Ци ймут віру люде? Нигда я Петрови нич ни казала. За давне прости мя... за давне моє ото вшитко типир'й...

Дві великі сльози сплили по обличчі й упали біля ніг Михайла, у землю рідну.

— Няй тя Богойко простит! Йди д' хаті, Олена слаба...

І нічого більше.

Нижче на стерні плуг, коні і розкинена скибами рілля.

Фінка забуває за все. Стрімголов біжить у село, там її потрібно.

У хаті всміхнулися старечі очі мами й Фінці любо, любо стало на душі.

Навіть Олена подивилася приязно у її бік, бо тепер у той час треба було молодих, здорових рук у газдівстві.

Одна Федуся зчудувалася немало, коли заглянула Фінку на подвір'ї.

... І чого вона прийшла у село? Люди говорять, що від неї вивідав Петро про легінів, які були за Бескидом. І нащо Петрові Фінки? Любить всіх водити за собою. Все свіжі взори укладає, сорочки вишиває, „камазолі“ волічкою гаптує, прибирається, щоби все краща була.

ІХ.

Мама з Оленою розстелювали лен на збочі до сонця. Вогкі вийняті з води сніпки стебелинок мережаними стрічками поперек збочі.

Фінка поралася ще у хаті та збиралася йти помагати. Подивилася на колисочку. Навшпиньках підкрадається, щоб не розбудити.

Боїться прямо й віддихати, торкнутись своїми руками.

— Йванцьо...

Вона знає, Олена стежить усе, щоб дитина не усміхнулася першим усміхом до неї, бо це належить їй — Олені. Олена здригається, коли Михайло звертається з чимнебудь до неї виручити Олену. Вона того ніколи не хотіла б.

І Фінка майже безшелестно ходить, щоб ніхто не відчував її присутності.

А на збочі неспокійна Олена оглядається раз-у-раз у напрямі хати, чи Фінка вже йде до них. Їй докучає думка.

...Фінка бавиться з дитиною!

Оглядається іще раз.

... Ще сидить у хаті...

Кидає роботу і біжить долі збочею.

...Якби був Михайло віддав, усе було б скінчилося та й Петро певно був би інший, а так Олена не має ніколи спокою. Або чи не могла Настася затримати її у себе? Може боялася, щоб частка Фінки не пропала? Олені її частки не потрібно,

У кузні гомін голосів і стукає молот, але Олена не вступає, їй спішно.

Входить ненадійно у хату. Фінка біля колиски.
— Олено... Йванцьо рушався.

Оправдується, бо Олена докірливо подивилася. Висувається з хати до мами на збіччя.

Чує, всею душею чує: камінь прігнітив обійстя і знає: оцей камінь це вона — Фінка!

А біля кузні пожвавлені голоси. Фінка ловить одно слово, яке безнастанно повтаряється:

— Війна!

І за кілька днів плач біля воріт, по дорогах. Війна загорнула молодих. Старших, поважніших газдів повели у сірі, заграговані дома.

Панотцеві заборонено виїздити кудинебудь і день-у-день треба було зголошувати свою присутність у селі.

Літаки пролітали із шумом понад Бескид на Мадярщину.

Питайний знак, як закінчиться оце все, завис над горами, лісами.

Михайло перемірів кроком дорогу долі селом під охороною поліцистів і поїхав у сірий, далекий, дім.

Замовк молот у кузні. І пішли важкі дні. Пригнітили кожного в ожиданні чогось нового, може й радісного, а заскочили ненадійним.

Продзвеніла великими, сталевими кроками західна, німецька армія і поділилась зі силою сходу.

Не на підмогу погромленим, але „по своє“ сягнула рука зі сходу та почала заводити свої порядки,

А ніччю прогалинами, ярами, критими стежечками, почали втискатися зза границі заходу слова надії.

— Оце хвилене, промине...

І пішли дні очікування наче б олово.

Дехто вертався з війська, дехто з тюрми, а Михайла не видати.

Розсунулася осінь по збочах. По подвірях загуркотіли „терлиці“.

Вернувся з війська Петро. Впхався до сільради і почав заходити до Федусі, яка його все радо приймала, придержуючи у себе свою сестру.

Фінка відітхнула.

Поржавіли листочки з кущів та дерев над потоком. Межами багряне намисто калини, орябини, шипшини.

У соняшні дні поміж деревами павутиння „бабиного літа“. Пахощі ялівцю та живиці. Олена з Фінкою розбивають сушені сніпки льну та конопель об „терлиці“ та витовкають дерев'яним знаряддям із „терміття“.

На призьбі мама чеше на дротяній щітці повісмо і чисте як шовк, готове до кужіля, вяже в узол і складає побіч себе.

Йванцьо спить у колисці.

І раз-у-раз усі три: мама, Олена, Фінка, на дорозу долі селом. Чей-чей надійде Михайло.

А Михайла немає.

І переходить день за днем, а ті, що є у селі перекрадаються ніччю ген туди, закордон, на захід.

Беруть зі собою подих полонин, тугу, любов і тихі слова рідних.

— Глядайте*) там де наших...

Заховують у пам'яті слова Олени, мами, Фінки.

— Глядайте Михайла та й усе йому розповідajte...

Тихі, таємні слова розсіваються по селі враз із листочками по збочах, по плесі потоку.

Прилягають до землі рідної тугою і жалем, а вона втягає оце все у себе та окутує мрякою кожну збіч, кожне подвіря, кожну хату.

І не видно нічого, лише верхи лісисті у величі і таємниці своїй і не чути нічого, лише час-до-часу гострий гудок льокомотиви на двірці і втулений у збочі шум своєрідний.

Х.

Пізною осінню грається вітер зісохлими листками. Тут і там скапують з кущів кривавими каплями ягоди. Поміж зеленим мохом холітається поржавіла трава.

А на перехресті доріжок, недалеко хати Федусі, горщик із вареним зіллям. Так дивно, дивно розкинулися його черепки. Так дивно, дивно виглядає з-поміж черепа жмінка сушеного квіття.

Наче б кинений клаптик якогось далекого, давнозабутого життя із дебри — гущі лісової. Чарамп втискається відокремлена думка, бажання, у життя, яким живе село.

Соломяні стріхи хат пригнічено попритулюва-

*) шукайте.

лися до своїх загород. Маленькі віконця хат без жадного усміху. Збочами серпанок сумовитої задуми.

Фінка з вуйниною Анною йде стежечкою поперець піль, щоби попрятати в церкві. Нахиляється над черепам і по обличчі Фінки розпливається легкий усміх.

— Федусі нич ни в голові, лише усе єнно й то саме...

— Аби Петра причарувати...

— Няй чарує!

— Ни бануєш?*)

— Та й за ким?..

— То сестрі...

— Знаю... — і вказала рукою.

У долині видно вже було дах приходства. Треба було вступити по ключі.

Смереки краєм подвіря заслоняли хату, але вигуки голосної мови добивались до дівчат.

— Добре би було лишити попівство, бо і так заберем' на сільраду.

Анна сіпнула Фінку за рукав сіряка, широко відкриті очі переполохано подивились перед себе.

— Петро! Ни йдїм!

Та враз заторохкотів віз з подвіря в долину і вони зважилися вийти з-поза смерек.

Перед хатою стояв Яків, старший брат церковний з вижного кінця і старенький панотець у дверях.

*) тужиш.

Дрижали губи панотцеві, а рука нервовно ловила одвірки та сховзувалась вдолину.

— Навчав як рідну дитину, а він зважився сам прийти і забрати метрики.

— Ни бануйте, отченьку... свої люде в селі, а йому ни вікувати.

Потішав Яків.

Фінка дізналась правди, але, щоб виконати своє попросила ключів.

— Я йду з вами, — сказав Яків.

Взяв ключі й пішли стежечкою до церкви.

Фінка з Анною мили долівку, а він у захристії чистив ліхтарі. Двері знадвору зачинили, щоб не впадало ввічі, що тут хтонебудь є.

На двірці торохкотіли по рейках вагони. Прикрий холод втискався поміж щілини дерев'яної церкви.

У підніжжю дебри штовхав хвилею об береги потік, а горою змагався то втихав шум смерек.

За потоком декілька зачинених у собі хат.

Фінка закінчила прятати в церкві і з Анною підчікували на Якова, але він не хотів йти.

— Йдіт сами, заки день, ключі сам занесу.

Анна, дорогою, хоч як опановувала себе, не могла затаювати довше перед Фінкою оцього, що її боліло.

— Ци ни був де Йван у вас, Фінко?..

— Ни було Йвана в нас...

Фінка подивилася бистро на Анну. Ловила скаргу Анниної душі.

... Йван і не знає, як Анна його любить. А його так довго не бачила. Перейшов тамтуди? Чи кри-

ється? Вона ж не сказала би ніколи, ніколи нікому про нього... Чому не заїде до неї?..

Фінка задумується. Вона щиро вірить Анні. Йвана можна любити, оцього доброго Йвана. І як радісно ловить думку, що Анна довіряє їй. Зникло давне, коли думали, що Фінка кожного хоче для себе... І за це вона глибоко вдячна Анні... Її очі розяснено у засумоване обличчя Анни.

— Анно, зв'ідаюся межі людьми.

Увесь час до пізнього вечора лише про Анну думала. Рада була все зробити, щоб допомогти, потішити.

І коли погасли світла, ховаючись за заслонені вікна, висунулася Фінка до добрих людей у надії розвідати дещо певного про Йвана.

У тому часі до приходства, попри верби над потоком, попри огорожу, ступав обережно Яків, придержуючи полами сірака щось завинене. За ним сунувся паламар.

Приставали. Надслухували, а біля городу кинули оце з-під сірака через пліт у кущі.

Глухий удар розбудив чуйність пса, він розгавкався на добре, аж Яків кликнув його.

— Пагат! Цить, кажу тобі, цить!

Пагат пізнав, поласився об поли сірака і вмовк.

З кімнати щілиною попри заслону блимало світло. Це панотець молився. Яків легко застукав.

— Усе гаразд, отченьку, подайте ключі!

Скрипнув замок у дверях і усміхнений панотець виглянув, придержуючи окуляри.

— Викрали, вікном... секретар'ї поміг... рахувати ни буде... там багато з других сіл...

І у пільму, стежечкою, прокравись обидва з паламарем до захристії. Там у сховок, який приготував Яків, зложили метрики. Перехристились і бічними дверима вийшли.

— Забрати, знищити, аби й ніхто ни знав свого роду... — бурмотів паламар.

Застукали ще до дверей приходства, передали ключі і втулилися в ніч, довго ще прямуючи дорогою кожний у противному напрямі до своєї хати.

Обидва з легкою душею, з чистим серцем, із вдякою Господеві за поміч.

...Чей промине ото, що тепер є, а метрик треба буде у селі кожному.

Доріжкою, поза загороди, яром ішов зі села Іван у ліс. Фінка біля кладки ще вслухувалася у його тихі кроки, ще шепотом поміж віти смерекові повторялися його слова та встрягали у душу Фінки.

... Не люблю я Анни. Моє серце належить оцим горам моїм... Як вони будуть щасливі — то й я буду щасливий.

Слово за словом перебігало. То хмаринкою заслонилось, то мінилось усміхом веселки.

Фінка не могла висказати усіх думок, які гірським потоком напливали в її розхвилювану душу. Душа її виповнена була оцим самим бажанням, що й у Івана: бачити гори й села свої свободні, щасливі.

Не могла сказати цього Іванові, але вона знала, що уся її праця буде лише для добра свого рідного.

А Йван був переконаний, що ніхто йому не виконає будьякого доручення так, як Фінка.

... Молися, Фінко, бо молитися треба... без молитви не зможемо нічого зробити...

Душа наповнялася безмежною радістю.

... Вона? Фінка? Молитись за щастя цих гір? За щастя оцього, що є найлюбіше?..

Хвилювали груди. Темінь ночі окутала верхи, село, яр, яким пішов Йван, а Фінка не могла відірватися від воріт, у стіп яких безперервно шумів потік.

Фінка молитись...

На призьбі Федусі перебіг тихий сміх і рипнули ворота. Сестра Федусі супроводжала Петра.

Насилу попрямувала подвір'ям до хати.

XI.

Важкі дні низала Олена в намісто і прийшов день, у якому капля за каплею гірких сліз скапували у мищину з тістом, щоб намазати по всіх дверях хрестики.

Це ж „бабин вечір“ і це годилося Михайлові, а вона мусить нести тягар прикропригнічених буднів сама без Михайла.

Але Олена знає:

... Сьогодні у селі більше таких хат, як у неї. Ніхто не сміється, ніхто не співає та й діти не такі, як колись. Покупилися по припічках, по печах і лише надслухують, що старші розказують.

Білий простір засніжених збочей тонує у півсні. Смереки, кущі, дахи хат накинені білими хустками. Тут і там довкруги стріх скляні тороки.

А пізно ввечір, коли свіжі платки снігу засували сліди людські, зайшов Яків, зайшов Йван з товаришами зїсти ложку куті. Розрадив, потішив — і наче б полегшало.

... Може й справді недовго вже?..

Досвітком, як і кожного року, вступив паламар на приходство. Взяв ключі і шуфлю деревяну, щоб прочистити стежку до церкви. Свіжий пух снігу засунув її. Панотець наказали відчинити церкву. Правити будуть, як і кожного року.

Біля дзвіниці, коли хотів обтріпати свій сірак та „холошні“, почув легкий скрегіт, наче б хтось ножиком переїхав по крисі дзвона, а далі поруhalося серце і дзвін легко, непевно обізвався.

... Хтось є на дзвіниці.

Його взяла досада. Він засопів, аж вуси наїжились і пустився йти до драбини.

На дзвіниці, у куті, стояла сестра Федусі. Такий був лютий, мало не вдарив.

... Тепер? Чари?

— Гет міні з очий, бо пуцу сміх по селі!

— Ни буду більше, лиш пустіт мя...

Сплюнув.

— Аби хоч файна...

Та й не втерпів, мусів отцеві сказати.

Отець добродушно усміхнувся та й махнув рукою.

— От, молоде — дурне...

І перейшли „Водохрещі“ тихо, спокійно, наче б нікого з чужих у селі не було.

Олена сіла за кросна, як і кожна газдиня у селі.

...Чей з весною поприходять ті, яких немає і нових сорочок треба буде.

Застукало човенце. Олена розглянулася по хаті, зловила усміх Йванця і наче б соняшним промінчиком перетикала кусень полотна вбитий тісно тугою та жалем.

Мама післала Фінку до Настасі, на друге село, перевідати, чи все у них гаразд і Олена чогось неспокійна, краще тепер, як є їх більше у хаті.

Фінка помагала Настасі прости, а Настася за кроснами й пустити Фінки не хотіла.

Аж одного дня рано газда Настасі вийшов у село, а коли вернувся порогу переступити не міг. Вхопився одвірків і не промовив ані одного слова.

Настася до нього, Фінка до нього, а він вказав рукою на село, закусив губи, затулив долонями очі та й впав усім тягарем на лаву.

Фінка прожогом долі загородою.

Біля відчинених воріт здовж дороги люди. Плач, жах, крики.

У Фінки перебігають думки із зловлених, уриваних розповідей.

... Заїхали нічтю, повибирали родини як птахів із гнізд і повезли ... у таку студінь з дітьми ... забрали й жінок, яких газди не повертались чи перейшов котрий з родини за кордон.

Видалось Фінці: приростає до землі.

... В їхньому селі стація! Михайла немає! Олена з мамою і Йванцьом.

У висках молотом бє і насилу відривається та й дорогою у село, тою дорогою, якою поїхали сани з нещасними.

Порожні хати, як свідки дивились на дорогу жаху та й вили пси, наче б багато похоронів перейшло селом.

Від важкого віддиху вкривалась ледом хустка, інєєм висунене волосся, деревіли ноги у ходаках, деревіли руки від стужі.

... Там Йванцьо!

Йй байдуже, що можуть і її забрати дорогою, байдуже, що йде у само нещастя.

Ледво добилася до перших хат свого села. Люди по дорогах і оцей самий жах та плач. Вона ловить жадібно усі вістки.

... На стації неопалені вагони з коминками, у вагони ладують людей з усіх сіл, там Олена, мама, Йванцьо...

Фінка прожогом біжить на двірець.

... Впхається і поїде разом!

Люди з харчами, просять, молять вартових, добиваються, щоб передати щонебудь.

Фінка благає:

— Пустіт... поїду, там мої...

— Пішла! — важкий поштовх у груди. Фінка закусує губи і закриває повіками очі безмежної розпачі.

Вартовий кулиться, тікає гостро гупаючи чобітьми. Йому обважніла рука.

... Хіба ж годен уже дивитися на це все?

Фінка попри вагони перекрадається на другий бік, над шкарп, там до людей.

... Може допитається де Олена... І хліба не взяла... Боже...

А у вагоні густо наповненому людьми тулить Олена дитину до себе і стогін продирається у сопух. Тіла деревіють від стужі, діти плачуть.

— Олено! Вхилят двирі, приведут нових, а я дитину понад голови, на збіч... там люде — мама до Олени.

— Ни дам! — і з острахом дивиться на маму.

— Межи своїми ни пропаде, а то студінь яка...

Олена мовчить.

— Олено дай... над ровом люде.

... Може Федуся? А може Фінка довідається та прибіжить — пробігла думка мамі.

Олена тулить Йванця до порожніх грудей, цілує щічки крізь рясні сльози.

Мама вириває, христить дитину і викидає крізь ухилені двері.

Фінка вмент завважує на дитині Оленину хустку, підбігає до гурту людей, які скрили дитину поміж себе, ловить, жагуче цілує, тулить сильно до грудей.

У посинілих від зимна і заплаканих щічках прокрадається назовні сердечний усміх і дитяче незрозуміле:

— Гу-гу...

Йванцьо пізнав Фінку.

Фінка прожогом поміж кущі понад дебрею, у село.

Олена і мама дивиться крізь закратоване віконце, впізнає Фінку далеко за шкарпом і дві великі сльози розпливаються долі сіраком та поси́лих від зимна руках.

Олена хоче скрикнути.

— Фін... — та суворий погляд мами здержує.

— Погубиш і дитину і її — ни пропаде!

А Фінка сполоханою птахою понад загородами.

Ноги стрягнуть у снігу. Вона мусить творити нову стежку, боїться вийти на дорогу, стрінути когонебудь.

І оцей великий жах мішається з радістю і непевністю чи зможе скритися з дитиною.

...Де йти? На своє обійстя? Ні, ні! Там певно Петро! До брата Андрія, Федусі? Там також Петро...

Уста Фінки складаються у тій великій безвиглядності до молитви.

Та вона й не може ними рухати, вони безнастанно дрижать і вона молиться у думках.

...Я знаю... негідна я... але Ти, Господи і розбійникові простив... прости мені... допоможи врятувати дитину... виростити, чей вернеться хтонебудь з них...

Її душу охоплює безмежне довіря.

Вона молиться, молиться... серце молотом товче, у висках бє.

Не чує втоми, не чує як утомлене довгим бігом серце слабне, вона стрягне і стрягне у снігу.

ХІІ.

Яром, оброслим кущами, пливе потічок з полонини, у стіп самого подвіря Якова. На убоchu від села, біля стрімкої, каменистої дороги і двома підчімханими смереками.

Маленькі віконця старенької хатини вкрилися льодом і заглядають через призьбу, поміж довгі скляні тороки краєм стріхи.

У хаті голубі очі Якова по всіх кутах, а файка так і застигла у зубах.

— У таку студінь з дітьми... І за що? За що? Шо винна Олена? Шо винні иньші люде? У студінь і голод...

Його постать вся трясеться.

— А вірити нима кому! Сночи заарештували панотця й типир'й гуляй по попівстві... Заберут на молочарню або сільраду — а другого нима.

У хату ввійшла газдиня.

— Нашого панотця заарештували?

— Нашого. Їхати тра, просити, глядати на чьас єншого...

— Та куда ж типир'й?

— Пак пімше... ний втихне... за динь, за два.

В сінях чужі кроки до дверей. Вхилив двері і задеревів.

... Йван... Фінка... дитина...

— Приймете? — питає Йван.

— А ти ж чьуджий? Та й ше зьвідаєшся вперед?

— Близь зимівки балувала снігами.

— Чия дітина?

— Оленина...

— Богойку сьватий!..

Яків оживився і до газдині:

— Кинь ріща в піч! Іззябнут...*) студінь яка!

А Фінка кинула дитину на постіль і розридалася.

— Цить, цить, ни пропадеш... — а сам відвернувся.

Газдиня заметушилася по хаті.

— Людкове добрейкі, ци мож' жити? А де ж годеи?

І поплили розповіді довго вніч аж відійшов Йван.

А важкий, вантажний поїзд зі стогоном і плачем посувався на схід.

Назначена рейками смужка землі втягала у себе стрічкою кривду страшну.

Свідками залишалися порожні хати, наче б наоспіх розірвані дикими пазурами рани по людських загородах.

Усе, що залишилося, потонуло у важкому сні. Перемучене вражіннями, виснажене.

І знову важкими колесами пересувались дні, а вечорами прокрадалися силуетки людей з лісу, щоб зайти завітись, вислухати новин, потішити.

Поїли зболені, зтероризовані душі надією на визволення.

Зайшов і Йван до Якова.

— Фінко! Михайло живий там...

— Михайло? Живий? Там? — не могла здержати себе від радости Фінка.

*) змерзнуть.

— Навесну вшиткі будут дома. Йнакше буде жити.

— Богойку сьватий...

— Бивай здорова!

— Уже йдеш?

Та й сама налякалась свого запиту. У Йванових очах блиснули вогники.

... Пощо викликала їх?

— Йду Фінко.

— В ласьці Божій оставайся!

Притуплювався біль у селі і поволі, у праці щоденній призабувалося усе лихе.

Очікування на краще давало силу. Люди відважніше ходили по селі. Яків зайшов до крамниці, на стацію, купити Йванцьови булку й зустрів там Петра.

... Таку булку купують лише малим дітям... — мигнула думка Петрові, але не міг ані від Якова, ані від людей нічого довідатись, і постановив зайти до Якова.

Не дуже й здивувався, як побачив Фінку, ніби втішився, знав, що її не вивезли, але не знав де перебуває.

Фінка залякано ловила його слова.

— Ни требує ховатися. Може йти на газдівство Михайла. Женив би ся зараз. Сестра Федусі ни пара Фінці.

Але Яків подивився різко на Петра.

— Типир'й я опікун Фінки.

Фінка вдячно відітхнула.

— Увидиме, як будé! — погрозив Петро.

— Так буде, як Бог дасть!

Петро вийшов лютий. Фінка дрижала вся внутрі від ненадійного.

А ніччю сніжниця задувала доріжку до хати Якова і від села і від зимівки з лісу. Вітер розкидав гіллям смерек під вікном, а у ярі блукав давний свист Петра і гойдалися на кущах наче б на сопівці мелодії:

„Фінетто ти моя... Фінетто ти моя...“

Дитина чогось зривалася, плакала, маленькі усточка складались до слова „мма-ма“ і Фінка обтулюючи христила Йванця і молилась. Затулювала уши та з острахом запитувала себе:

... Що це буде? Чому Йванцьо неспокійний?

А коли заметіль устала і заіскрилася снігова скатерть по збочах, замиготів срібний іней на смерекових гілках, плотиках, кущах, люди втовкали ногами нові стежечки, ходив Яків розвідати дещо. Прийшов також Йван.

— Ни буде добра. Знов вагони на стації тоті, шо першого разу.

— Вивіз буде. Фінко тікай з дітинов у зимівку, бо тя ни мине — сказав Йван.

— Тим разом підеме уже вшиткі — рішив Яків. І пішли залишаючи хату пустою.

ХІІІ.

Соняшним досвітком прогуділи з-за Бескиду пропелери літаків і кілька скинених бомб на стацію розбудили село.

Вмить забулись усі кривди, село відітхнуло в очікуванні нового ладу.

Фінка розцілювала здорові щічки Йванця, з яким тинялась сусідніми селами, зимівками, щоб скритися перед вивозом і виразно почула, як перекликалися розрадувані зяблики поміж смереками, як свобідно, непритаєно зашумів ліс.

А тишина на стації насторожила людей.

— Никого й ни видати.

— Стація як позамітана.

— Якби їх ту нигда ни було.

— А де Петро?

— Ни пропав! Дома!

Кожна буква його імени набирала ваги величезного каменя, що паде у пропасть-безвість, звідки немає вороття. Здавалось кожний видає засуд.

А за кілька днів гралося сонце скісними променями на кущах розквітлих троянд у городі приходства, на безліччі розкинутих леготом листочків по траві, по стежці.

Панотець не вернувся і не було кому радіти розквітлими кущами, які колись давно садив для своєї дружини.

Фінка стинала квіти, щоб прикрасити церкву. Широкі вишиті уставки, яркочервона спідниця підкреслювали ще яскравіше гарну постать Фінки.

На межі кущі калини вкрились білим квітом. У ярі, біля кернички шумів завітчаний потічок. Краєм городу ворушилися смереки з молодими шишками.

З відчинених навстіж вікон хати запахло свіжим

вапном. Лагодили помешкання для нового священика.

Подіравлена цвяхами підлога залишилася свідком ладу, який проминув.

По порожніх кімнатах розходився голос паламаря та Якова. У вікні насвистував пісню Йван.

Фінка піднесла голову у яркозеленій „платині“ з-поміж розквітлих кущів.

— Йване! Няй Анна ту прийде!

— Мине ни хоч'?

— Попробиваш*) руки...

— Чьудна ти... і легкий сміх, який розгубився поміж квіттям.

... Чи він її любить? Чудна вона... все і скрізь. Може через Петра?! А він повинен його усунути, як кожного шкідника... Це тяжить на ньому, на Йвані...

Білявка Анна у червоній „платині“ стрибнула у город. Ще оглянулася, щоб обдарувати усміхом Йвана.

... З часом, з часом привяже його до себе. Фінка не візьме його собі... Вона вірить Фінці...

Кинулась помагати.

— Ой-ой... йой... якіж файні!..

І понесли в церкву придержуючи обіруч.

А вечір, коли Анна залишила Фінку, поспішала Фінка дорогою горі селом до хати Якова і тоді стрінула знову Йвана.

... Чи чекав? Чи вийшов з якої хати?

— Глядаш дакого? — усміхнулася.

*) поколеш.

— Петра надібати ни мож'.

Фінка пожалувала питання, яке вихопилося не-
обдумане й подивилася на Йвана мовчки.

... Нащо йому Петра? Чи шукав за ним?

— Петро мус' відповісти!

— Йване!

З вікна хати при дорозі падала смуга світла і Йван подивився бистро в вічі Фінки. Такої Фінки ще не бачив, а в голосі скривалося так багато невисказаного й дивного, що Йван пристав.

— Ци ни любиш ти й до того чьасу Петра, Фінко?

... Такий докір! Такий болючий докір!

— Ни люблю я Петра...

— Сама ни знаєш!

— Нїт... нїт! Нигда то ни може бути... але й нинавидїти ни годна я, Йване!

— Він варт' того.

— Шо хоч' учинити?

Шумлять лози, шумить ліс. У долі села ані один раз не загудить гудок льокомотиви, ані один раз не застукотять по рейках колеса вагонів. Фінка знає: Йван не скаже... Усею душею чує: тут щось недоброго коїться. Вона не знає що, але говорить.

— Йване! Нїяй тото ни буде в нас... нїяй село буде чисте...

Заскочений її словами, здавалося, вдушиться від надміру вражіння, не може зловити думки, щоб відповісти.

— Ни могу тя розуміти, Фінко... ти 'го любиш...

У хатині Якова заблимало світло.

Фінка потрясена до глибини душі не могла ані боронитися, ані йти. У висках било молотом. Йван глибокозадуманий мовчки розійшовся.

Фінка ще оглянулася.

... Бігти?! Розяснити?! Розпитати?!

І не мала сили.

... Стратить довіря раз на все через сьогоднішнє?!

Прибита вражінням наблизилася до двох підчімханих смerek.

... А душа Петра? Чи врятується? І остерегти не може... Йван!..

Думка за думкою наче б лисавкою... І ледве ворухнуться уста.

... Прости, Господи, Петрові... Прости... А Йвана рятуй... молитися буду.

І зівсім ненадійно для неї самої ввійшла у хату. Біля порога вросли ноги.

На лаві за столом, праворуч Якова, сидів Михайло. Йванцю обняв сильно ручками Якова, сховав голівку поза плечі й ніяк не хотів іти до нового газди.

... Михайло? Дома?

І в мент увесь тягар, яким придавлена вступала в хату, зник, розвіявся.

Не гамуючи радості кинулась до Михайла.

Йванцю підніс ще більший крик, ледви Яків втихомирив:

— Йванцю... Йванцю... цить, цить, та ж то татцю твій... а диви... диви!..

Гладив ясну голівку рапавою рукою та дивився в голубі оченята, з яких котилися сльози по вишитій сорочині.

— Він звикне... він звикне...

Фінка обтерла заплакане личко та притулила до себе розхвильовану дитину.

XIV.

Слабе світло нафтової лампи блимало залякано.

Секретар викінчив спис дівчат зі села та вичікуюче затісував олівець.

Дехто з контингентової комісії відкашельнув, дехто з молодших почав крутити цигарки, а старші взялись набивати люльки. Голови газдів похнюпилися долів і в канцелярії стало тихо, тихо „хоч маком сій“. У кожного почали працювати поспішно думки.

... Млин на колодку. Не можна змолоти на хліб доки не віддаш на контингент, а по контингенті лишається, що вижити немає чим... Сховаєш щонебудь, найдуть, то куля на місці.

... Ще й контингент з дітей... А в селі мало хто й є. Парубки до „бавдінсту“... за найменше в тюрму... а хто міг вирватися — то в лісах.

Голова комісії, брат Михайла, Андрій, відкашельнув раз і другий, подивився на кожного зосібна, поставив дрижачу, вкриту мозолями, руку на стіл і попри люльку виповзли слова:

— Вибирати ни ялося... нима гірших а й ліпших у селі та й собі робітника тра... ци так?

І всі в один голос:

— Та вже що так!

Та помимо цього кожному наче б великим тягарем зісувалася на рамена залізна долоня.

По стінах холіталися zdeформовані силуетки газдів, а вони самі закам'яніли довкруги стола.

Залізний чобіт розчавив перші проблиски волі.

У кузні Михайла стукав дальше молот. Приглушував розповіді людей, які тут приходили.

Поміж лозами приставала на мент хвиля потоку і розбивала перлинками об беріг притишені розповіді.

... Знову ніччю ходити треба.

... Петро в іншому селі, але й ті, що прийшли, найдуть його. Він буде їм потрібний так само, як тамтим, що відійшли.

... У себе в хаті, на своїй землі, а гірш' чужини.

Долі селом важкі транспорти пересувалися по рейках залізничного мосту.

Хата Михайла заслухана у приглушений стукіт жорен дивилася невеликими вікнами у далечінь.

Це Фінка розтирала каменем не дуже ще спіле збіжжя, щоб спекти „ощипок“.

Обпуклі руки від праці у полі дошкулювали боєм, та вона не зважала на це.

...Треба ніччю приладити круп, муки, бо рано знову треба йти у поле.

У хаті заснув Йванцьо та зайшла бабуса, а по другій стороні хати комірники і їм треба би вділити щонебудь.

Вхилилися двері й увійшов знадвору Михайло з Йваном.

— Жорна ховати мус', бо ранейко комісія селом глядати буде та й будут карати.

— Та ний домелю, дїтині мілкішої муки тра.

Очі Йвана зустрілися з очами Фінки. Давно не бачив.

— Мус' й мині ховатися, Фінко, Петро ни спит.

— Нич ти 'му ни вчинив.

— Такому ни тре' багато.

— Ти чьистий, Йване, й село наше чьисте.

— Душа чьиста, Фінко, а тіло мус' сокотити.

Хотіла Фінка ще щось сказати та надійшов з хати Михайло і вона відсунула від жорен змучені, дрижачі долоні.

Щілинами сінешних дверей продиралось місячне світло, в куті блимав прислонений каганець.

Гарячий ще камінний кружок зняли та кинули у засіки, прикриваючи старою соломою та сіном.

Утома пригнула струнку постать Фінки, Йванові чогось важко було розстатись з нею.

Видалося йому: велика залізна долоня прикриває Фінку і гне її струнку постать усе нижче до самої землі, але отрясся і пішов.

А рано, хоч сподівались „глядання“ за жорнами, появилася військова стежа, щоб вибрати собі до вподоби певне число молодих на контингент.

Впало це так ненадійно на село, що мало хто міг заховатися.

Михайло досвітком вийшов у поле. Фінка годувала ще Йванця та збиралася йти за ним з дитиною.

Несподіваний гупіт у сінях та голосні вигуки різкої, чужої мови приспішили биття серця.

Забилася в кут хати безрадна, залякана, не розуміючи, що хочуть у неї.

Йванцьо розплакався, а секретар промовити не годен. Видалося, хтось всипав в уста трійку і він ковтнути не може, хоч очі висунулися назовні більші, як усе.

Залізна долоня вояка шарпнула Фінку за рамя, виштовхуючи за двері, заледви встигла поцілувати одвірки. До уший добивався розпучливий крик розплаканого Йванця та втихомирювання бабусі.

І видалось Фінці:

Залізні долоні збивають вершки гір до себе, придавлюють хати, її, заледве маленький просмик лишається, яким можна з придушеним віддихом продертися.

Біля воріт люди. Важка рука негаданих подій на раменах у кожного.

Кожний камінець дорогою вбивається гостроболюче у босі ноги.

Біля неї усе більший гурт. Усі мовчазні, залякані. Біля неї вуйнина Анна і голосна лайка чужинців.

По кущах, по деревах, на воротах, плотах, у віконцях хат, зеленою муравою боками стежки поперек загород, багато перлинок сліз.

Фінка вдивляється доріжкою в ці перлинки, а у розі загороди, поміж перлинками, біля доріжки на горбку, спрямовує зір на Розпяття, під залізним дашком.

У підніжжю Його зі сльозами „косатинь“, „сині черевички“. Боками розхвильовані берізки.

Фінка хилить голову.

... Дай сили, Господи, і мені двигнути оцей хрест...

Каменями по загородах порозкидалися голосні вигуки чужої мови.

А у підніжжю гори свистів паротяг, виструнчений, на рейках до заходу.

XV.

— Сестру Михайлову, Фінку, забрали Німці на роботу. Повезли уже та й багато її ровесниць зі села.

Розказувала „жона“ Петрові. Вона була у сестри Федусі та й у батьків Петра.

— Так їм і тра'! Чьому сами ни видали?

І обличчя Петра піднеслось самопевно вгору, а очі подивилися прямо в вічі „жоні“.

— Сум у силі... — продовжує газдиня.

— Ни вміют жити!

Взяв косу на плечі і пішов косити отаву на млаці жінки.

Вженився, бо самотнім рятунком для нього було забратись на кілька сіл від свого села. Зі зміною влади відчув небезпеку для себе і зник. По якомусь часі віджив. Знав багато. Може бути потрібним для чужинців.

Став на краю млаки, але чи міг косити?

У лезі коси, у перлінках роси, у плесі потічка — обличчя Фінки зі сльозами в очах.

Хотів затерти це. Почав насвистувати мелодію і... кожна вітка смерекова, кожна стеблинка трави леготом:

„Фінетто... ти... моя...“

Його взяла досада.

... Чому достукується до нього давнє?

Нагадав свою газдиню. По обличчі Фінки... обличчя його газдині — поневолі скривився.

... Нагадала!

Махнув рукою аж вихопилася коса і дзенькнула сталь об землю.

Сплюнув.

Далеко гуділи пропелери літаків і гуркотіли го-стинцем підводи „з долів“. Знав, що це вигнані нещастям, з рідних хат, люди. Не застановлявся довго над цим. Про нього могли і сьогодні прийти ті, що вже були. Чи йому зле було?

А підводи за підводами тарахкотіли та везли людей утомлених, прибитих у чужину, аби дальше від страхіть, від руїн, від нових визволителів.

Село за селом, подвіря за подвірям вкривалось підводами з бездомними. Наповнилося й подвіря Михайла.

І у це повне гамору подвіря ввійшла одного дня Настася. та переконала дати Йванця до неї.

— Кривду му ни вчиню, а наше село тихойке. Недобре дітині, де чьуджих багато.

Забрала і бабусю зі собою, щоб Йванцю скорше звик у неї. Михайло йшов з ними.

Коли вертався, зелений овес падав покосами.

Чужі вояки годували ним своїх коней. Нищили на пні хліб.

Підводи мішалися з автомашинами. У поспіху бігли вантажні транспорти усе на захід.

Чужо подивилось на Михайла його обійстя і коли ніччю зайшов до нього Йван, залишив бездомним хату, подвіря, поцілував одвірки, подивився долі селом у напрямі церкви, перехристився і пішов у ліс, до своїх.

Гул пропелерів чужих літаків ставав щораз частіший, рух дорогами не втихав.

Полями, збочами залишалися близнами пови-палювані місця від бомб.

Люди шептали молитви, забирали все добро і крились лісами по зимівках, залишали зовсім село.

Відступаючим воякам замало було цього нещастя, вони ще забавилися вогнем і на місце хат залишили попелища.

Зриви мостів, рейок, котилися горами, аж тиша придавила руїну й всунулись нові господарі. Прийшла влада, яка вже раз була. Прийшла карати.

Петро з'явився в селі. Зустрівся з давніми урядниками, які поприїздили на свої, колишні, місця. Вони обзнайомлені добре з тереном відразу наложили на Петра обов'язок.

„Вичистити село від непевного елементу!“

Петро не вагався. Він захищав себе, свою родину.

У хатині, на кінці села, ще жив Яків. Нераз над-слухував ніччю: може зайде який свій з ліса?

І двері лишав відчинені, але не приходив ніхто. Прикра тишина залягла село.

Йванця розшукали та забрали перевиховувати. Не помогли протести тітки Настасі, хоч знала, що й її кара не мине.

Люди приголомшені, хто залишився живий, виходили з зимівок і прибиті важким горем, крутилися по попелищах, лагодили хати, бо студінь добиралась.

Кожний вичікував несподіваних подій та залишками хліба ділився нічю з своїми бездомними, які крились по лісах.

І одної такої ночі, яром аж до кернички, прокрадався з ліса Йван. Приставав, надслухував, розглядався.

... Він мусить виконати волю важкораненого Михайла... Припровадити панотця, а потому знову відвести... Коби хоч ввійти хвїрткою, не розбудити пса.

Біля кернички легко дрижала берізка, тихим шепотом смереки, а за керничкою час-до-часу ворушилась спорохнявіла верба. Серце Йвана тривогою билось, то знову зовсім притихало.

... Коби жив до того часу... Робили облаву по лісах, перешукували зимівки і несподівано наскочили на них... треба було боронитись...

Попри пліт, поміж постинані бомбами смереки, досунувся до дверей. У напіврозваленій бомбою хаті, в одному доброму вікні щілиною блимало світло. Легко застукав.

— Панотченьку... до Михайла...

— До рана вернуса?

— Проведу вас.

І у пільму до церкви, а потім яром попри керничку. Крутою стежечкою, горі загородою, горі збочею у ліс.

З хати об зачинені сінешні двері дер пазурами пес, якого не випускали на подвіря, та скавулів покритвжений, що йому не дозволено йти.

Та й недовго по тій ночі, зовсім несподівано, одного студеного дня зявилася Олена. Винуждена, змаргана жінка. По відбуттю кари дозволено їй вернутись домів.

Радість і жах підкосили їй ноги. Чужинкою зайшла на своє подвіря. Подивилася на чужих людей, що тут залишились, на збіч, мовчазну кузню і наче б зовсім чужим селом й, не вступаючи на подвіря Федусі, дійшла до хати Якова.

Напоїлась розпаччю і, хоч Яків потішав, старався привести до рівноваги, просив залишитись у його хаті та вичекати, не хотіла. Виснажена важким пережиттям не могла вже взяти себе в руки і залишила село.

Від містечка до містечка дитини шукати.

... Найду Йванця... вернуса...

Об обв'язані шматами ноги вбивались камінці, але вона не пристаала.

... Була б Фінка, лишилася б з нею... І чому ж навіть її немає?

На придорожній смереці кричала сойка, у підніжжю гори пінився Опір.

XVI.

Фінка, вивезена на роботу, опинилася у Горішній Австрії. Господиня німецького приходства вибрала собі її до помочі з транспорту, що задержався у недалекому містечку і недовго потім вислала її зі старим слугою Тоні до млина по муку.

Високий, мурований млин вбився усім тягарем у землю щільно зачиненого подвіря та великими вікнами дивився самопевно перед себе. Поміж кущами та невеликими деревами прокрадався потік.

Кроки мельника й Тоні розходились голосним відгомонам по камінних сходах вгору, до магазину, де при зачинених дверях можна було дістати дещо більше муки, ніж на харчеві картки.

У кухні поралася ясноволоса дівчина, а Фінка блукала зором по суворім подвірю.

— Тоні казав мені, що тебе привезли тут на роботу... — шепотом за Фінкою.

Розрадувані із сумовитим серпанком очі Фінки забігали по обличчі, по постаті ясноволосої, а слова, які струєю напливали, заворожені замирали, бо ясноволоса дівчина поклала палець на уста.

— Не говори! Бачила? Має обірвану руку, січкарня урвала. Бив робітників ланцюгом. Тепер нічого сам не зробить. Усе мушу сама. І вмити і вбрати, а кіньми як вихор гонить.

— І нікого нима більше? — зацікавилась Фінка.

— Нікого, лише мельник та й я. Гуркотить млин, шумить онтой ліс, оцей потік, дерева і лише

він та й я, а як поїде денебудь, сама самісінька, не пускає нікуди піти.

— Вийду даколи...

— Крий Господи!.. Я Ліда зі східних областей, вивезена, як і ти — не говори нікому... не говори, щоб не довідався, що знаєш мене. Лютий, боюся... а так лише він та й я і також лячно...

Камінними сходами зближалися кроки і Ліда відсунулася до кухні, повторюючи безупину:

— Лише він та й я... та й онтой ліс і потік.

І вона розсміялася здушеним сміхом.

Поза спиною Фінки перебігли мурашки, очі широковідкриті гляділи по кухні за Лідою, а Ліди не було. Її кроки губилися вже у сусідніх кімнатах.

І виринула в уяві молоденька Лемкиня — Євочка, у недалекому селі, у самотньої жінки. Усміхнена приходила до костела, спокійно вичікуюча дня повороту домів.

...Чи вибрав хтонебудь долю для дівчини на чужині? Для дівчини кожної зосібна.

Тоні перейшов попри Фінку. Зукоса подивився на двері кухні. Знав Ліду. У першій світовій війні був на Сході й деколи робилося жаль оцих робітниць.

...Говорила з нею? Чи ні?

Але це був лише мент, він навіть не спитав, бо все було розраховане на час і треба було поспішати у своє село.

Коні з підводою застукотіли камінними плитами виложеного подвір'я і виїхали за браму, яка з грюкотом зачинилася.

Гострий холод пізньої осені діткнувся обличчя Фінки. Темнів недалекий ліс. Громадка хат попри дорогу наближалася.

З хат надійшла дівчина, прямуючи до потоку. Тоні задержав коні, переходячи попри дівчину, і пішов за браму баверського подвіря.

Дівчина підійшла до Фінки.

— Ти давно тут? Тоні казав мені, що ти говориш так, як я.

Фінка всміхнулася.

— Я вже другий рік тут. Добре мені, а тобі певно також добре? Бачиш, оцей хлопець, що пішов — вказала рукою за худощавим Французом-полоненим, — працює разом зі мною, побиратись будемо.

— Домів ни хоч' вертатися?

— Додому? Не знаю...

І Ольга вмовкла. Надходив Тоні з бавером, докінчуючи орудку.

Він бачив уже виразно, що Фінка говорила з тою дівчиною і більше не застановлявся над тим.

Але Фінка сиділа задумана. Не міг зрозуміти її.

Коли їздили у забудування німецького приходства, органіст переходив подвірям, прямуючи до хвіртки на цвинтар біля костела. У його руках дзвонили ключі.

У кухні вешталася господиня. Двері до кімнати стояли отвором. У кімнаті сидів парох зі своїм сусідом, другим священиком.

Фінка взялася мити посуд і прятати в креденсі та, хоч не вміла ще добре тутешньої мови, зрозуміла, про що йде розповідь.

— На Сході погано. Якщо так дальше піде, будемо мусіли числитись із катастрофою.

— І скільки жертв проковтнув оцей таємничий Схід.

— Задалеко загналися, забагато бажали, гордість карає Господь.

Довкруги села темним валом стояв мовчазний ліс, смерековий ліс. Вона знала: він шумить нераз притаєною вісткою із рідних сторін... Зі сходу. Втягає глухий, придушений клекіт війни, який добивається обережно у щільно зачинені брами баверських забудовань і непокоїть спокійне життя Горішньої Австрії. Оцей ліс шумить нераз тривогою.

Вершки горбів ховались. Заходила мряка і де-не-де почав спадати сніг. Перший сніг.

З вежі костела обізвались тони дзвінка. Це органіст, як і щодня, розсівав молитовну мелодію „Ангел Господень“. Вона перелітала гостинцем поміж хати, доріжками, полями, замотувалася поміж віти смерекові довкруги села. Усі поля, увесь ліс, усе село лучилось в одній молитві.

Фінка, прямуючи до своєї кімнати, задержалась біля заграбованого вікна, посередині кам'яних сходів.

Молилася...

А душа її була біля дерев'яної церковці на горі, у рідному селі.

На вежі мурованого костела замовк дзвінок, а душа Фінки блукалася дальше біля рідної церкви. Так давно не мала вістки з рідного села...

... У стіп дебри рвучкий потік, за доброю рейки, які колись привезуть її... у село рідне... У дебрі зболений шум смерек, за потоком розвалені „хижі“, дорогою чужа, з далекого Сходу, не своя мова... А понад селом ліс із рідною мовою, з рідними людьми.

У поспіху переглядала галявини, зимівки, розкладала віти.

... Михайлику! Йване! Йванцю! Де ви? Чому немає мене біля вас?

Дошкулювала болюча туга. Виринуло, зовсім ненадійно, обличчя Петра. Самопевне. Визиваюче.

... Що він там накоїв?

Нагадалося давнє.

Фінка знову почала молитися. Щиро, віддано, усією душею і... чим довше тонула в молитві, уформлювалася свідомість покути.

... Чи я лише одна? Чи не було більше таких, як я? Як Петро?

Клапті снігу замотувалися поміж кущами подвіря німецького приходства, поміж черешневими деревами попри гостинець, поміж пнучі, безлисті груші на мурі цвинтаря.

А коли дійшла до своєї кімнати, знала, що треба зачинити дерев'яні віконниці її вікна й не могла, як не могла зачинити душі й думок, які рвалися на Схід, у село рідне.

Думки переглядали кожну хату, кожну доріжку, задержувалися над плесом потоку і відпливали з водою, як відпливали дні її життя.

XVII.

Гостинцем поміж розцвилі черешні здіймалася курява. Авто, мотоцикли, ровери, пішеходці — все прямувало на Захід. Подвіря наповнилося порозбиваними військовими німецькими частинами. Боками доріг розкинене усе добро, тут і там розложено багаття. А поміж тим бездомні підводами з далекого Сходу, з далекого Полудня. Французькі полонені згромаджуються, щоб йти на Захід. Ніхто їх не спиняє. Ольга йде за своїм.

— Де він, там і я, — говорить Фінці.

Усе котиться стрімголов.

Люди, місцеві мешканці, зі широко відкритими очима.

У кожного бажання, щоб якнайскоріше надійшли із Заходу американські війська та розтаборилися по селах, стали захистом перед большевицькою армією зі Сходу.

А Фінці видається: не здержати вже нікому оцієї каламутної води, яка валами котиться зі Сходу.

І надійшов день, коли опустіли подвіря, опустіли дороги. Кожний виходив на браму свого забудовання та вплялював зір на гостинці, який провадив попід західну частину лісу.

Пнучі овочеві дерева вкрилися на стінах домів рожевими пучками та зеленими листочками. Сонце гралося поміж хатами невеличкого села у кітловині, а гостинцем, усіми бічними дорогами в поспіху наближалися військові частини, сірою рікою, зі Сходу. Розжитаними хвилями виповняли

всі прогалини, всі сади розквітлого села, коли соняшні промені заледви могли продертися поміж віти смерекові недалекого лісу.

Сталося те, чого найбільше боялася Фінка. Це наче б Петро простягнув руки за нею аж тут і регоче:

„Ха-ха-ха! Не втекла! На дні моря найду!“

Іржали коні поприпинані до парканів, раз-у-раз відзивалася трубка котрогонебудь авта. Вигуки хрипких, п'яних голосів, звуки патефону та стріли втискалися у кожну щілину і розпихали усе на дорозі, робили місце гордості „ми з перемогою“. У невеличкім ліску, за городами, жіночі відділи без найменшої пошани.

Розгуканість, влізливість, недовіря, нові порядки на подвір'ю приходства не мали меж. Входові двері цілу ніч стояли отвором, долішні кімнати зайняло військо. „Бавери“ раз-у-раз приходили зі скаргами, благаючи рятунку.

Перелякана господиня, Тоні, не могли нікому допомогти ані собі дати ради, не розуміючи мови війська.

Фінку розривали одні й другі. Салдати дошкулювали на кожному кроці.

— Скажи господині, хай нам дасть ключі, бо розіб'ємо двері...

— Ти маєш щастя, що ми стрінули тебе аж тут, скоріше убили б на місці.

Подвір'ям просувалась Фінка поміж п'яними, як могла найшвидше.

Їх пожадливі очі пекли вогнем її душу. Альоша, помічник кухаря, переслідував її.

— Ти не радієш, що ми визволили тебе?

З-за авта, миючи його, висунувся шофер. Поміж чорним волоссям, над висками жмут білого.

— Альоша, остав її!

— А тобі яке діло до неї?! — наїжився рудий Альоша.

— Ніяке, кажу, остав! — підніс голос Сергій.

— Пожди, командирові скажу... — й Альоша, шпортаючись, упав на землю.

— Переспись перше. Не боюся вас, розстріляти хотіли, від тоді й оцей жмут білого волосся, а не розстріляли, бо я молився, як бабуся наказувала. Є хтось сильніший за вас усіх.

Фінка вдячно всміхнулась.

— Дякувать ти' Сергію...

Та Сергія вже не було. Замішався поміж автами. Біля її ніг хропів простягнений Альоша.

А ніччю, хоч господиня взяла її до своєї кімнати, яка находилася поруч її, термосення клямкою одних і других не втихало. Здавалось: ось-ось відскочить замок і вона опиниться віч-на-віч із напастю. Вбилася в кут кімнати та перелякана шептала молитву за молитвою, благаючи рятунку, не відриваючи очей від дверей.

Коридором наблизилась другі кроки, почалася лайка.

— Пішов геть, бо піду до командира! Ти маєш стояти на варті!

— Мене післав командир за нею.

— Брешеш!

Фінка хотіла розпізнати голос Сергія, але це не був Сергій.

Розбуджена господиня дрижала перелякана та раз-у-раз допитувала, що сталося.

Фінка не переставала благодіяти рятунку у своїй молитві, аж шамотання на коридорі втихло й дві парі чобіт постукотіли камінними сходами вдолину.

Протяжні свисти вартових, стріли, їржання коней — робили з ночі день, розхитували нерви, аж надходив день подібний до ночі.

Фінка в кухні, в пральні мусіла задовільняти швидкою працею усіх. І коли нікого не було у пральні, підійшов до неї молодий салдат.

— Налякалась дуже ніччю?

— А то ти боронив мя?!

— Худоба... Не кажи нікому, що пізнала мене, дамо собі з ним раду.

— Я гадала Сергій...

— Сергія вже тут немає, просив допомогти тобі, як треба буде... Я — Гриць.

І недовго потім поспіх у пакуванні поміж військом і приказ:

„Усі зі Сходу, які тут на роботі, їдуть із військовими частинами домів“.

„Годі вислугуватися чужим!“

„Хто не зголоситься до виїзду, вбємо на місці!“
А скритися нікуди!

Альоша перехвалювався, що Сергія і Гриця вкинено в пивницю гміни.

— Хай поголодують, щоб знали, що значить непокоїти мене!

Команда взяла у гміні спис робітників. Салдати впшукували та припроваджували до команди.

Та й прийшлося Фінці пакувати речі.

„Бавери“ боялись придержувати робітників із Сходу. Господиня помагала наоспіх пакуватися Фінці, наче б це був і її рятунок у тому. Не здавала собі справи з того, скільки доведеться їй пережити самій, не розуміючи мови війська. Здавалося, з цими робітниками відійдуть тії частини і більше війська не буде в селі, це ж уже по війні.

Фінка свідомо, яку дорогу доведеться їй перебути, гляділа по подвір'ю поміж військом Сергія, Гриця, але їх тут не було.

А тікати нікуди! На кожній рогацці, на кожній доріжці пости і кожний пізнавав її, що вона не тутешня.

Поміж автами снувався задуманий Тоні. Парох замикався у своїй кімнаті — залишаючи все.

Розцвіті дерева біля хат, краєм доріг, розсівали ніжними пелюстками, довкруги села шумів ліс із яснозеленими молодими гілочками. Поза городами молода трава мінилась свіжою зеленню.

Фінка мимохіть подивилась на костел, на ліс, на розцвіті дерева, на змішану, стовчену, колись так гарно вдержану мураву в саді, понищені дерева, на поломані паркани.

Сірі військові частини заливали усі доріжки, виповняли широкий гостинець. Гуділи мотори, торохкотіли вози, падали голосні прикази.

Робітників приділювали до різних військових частин. Фінку приділено до кухні. Перехристілася, намагаючи опанувати себе, бо біля неї знову крутився Альоша. Видалося, Петро післав його, щоб її непокоїти.

... Якщо Твоя воля, Господи, щоб я перейшла
отсю дорогу — дай сили... і хай діється Твоя
свята воля...

А біля неї ані Сергія, ані Гриця, ані Євочки...

Просто очей — далекий, таємничий Схід і руїна
на землі рідній...

XVIII.

Поміж лісами постій і оргії.

А до дівчат, яких везли домів:

„Ви вислужники німецькі!“

І немає пощади ніякої.

Крик паних голосів заглушує кожен думку.

Горілка перетворила всіх у звірюк.

— Зробимо з вами, що самі захочемо! Ви не-
гідні ходити по наших землях!

— До лягру! — кричить захриплим голосом
Альоша. — Я її люблю, а вона мене не хоче!

Фінка пручається, щоб звільнитися з обіймів
гідкого Альоші.

Дикий регіт салдатів:

— Ха-ха-ха, перевиховати!

Ведуть Євочку, Ліду...

Фінці чорніє в очах.

... Господи... змилуйся...

Видається, ніколи не була ще такою бідною,
опущеною. Дрижить осиковим листком.

Вона чує: її тягнуть чийсь руки. Затулює очі,
боїться подивитись дійсності в вічі.

Хрипкий вереск, страшна лайка, все летить комітьголовою і... шепіт:

— Бігцем за мною, або ні: краще візьму тебе на руки...

У Фінки немає вже сили боронитися їй, о диво! Вона не чує у віддиху біля себе сопуху самогону. Свіже повітря їй пахощі смерекових гілок, голосна, погана лайка їй стріли доганяють їх. По обличчі вдаряють смерекові гілки.

Фінка розплющує очі. Над нею спокійне обличчя Гриця. Каплі поту спливають по висках, по обличчі.

— А тепер мусимо продиратися гущавиною, п'яні не побіжать за нами.

В обличчі Фінки пробивається німе вагання. Вона недовіряє намірам Гриця.

— Не бійся, я гидую усім тим, що там діється. Я хотів врятувати тебе, бо довідався, що по знущанні кинуть вас у концтабір. Був дуже неспокійний і в час прийшов.

Фінка від надміру вражіння не може говорити. Груді хвилюють, а по обличчі починають спливати сльози. Вона заледви може прошепотіти.

— Грицю... там Євочка... Ліда...

— Там Сергій, знає про все, а я насамперед приміщу тебе. Мусимо дійти до села, де вже наші частини перейшли.

Продиралися поміж височезні смереки, поміж галявини оброслі густо малинником та ожинами, поміж куці афін та папороті по зрубках. Час-до-часу виходили на доріжку, щоб не збитися з дорogi, а тоді знову занурювались у гущавину.

І як раділа Фінка, коли довелось стрінути на придорожніх смереках, маленьку, під дерев'яним дашком, капличку. Бурі і негоди били не раз об позеленілий від старости дашок каплички, а скільки радості й почуття опіки Божої додавала ця капличка знеможеному подорожньому.

Тут і там хрускотіли сухі гілки й пересувалась постать мужчини з граблями або косою на плечах.

— Не бійся, — успокоював Гриць, — це німецькі вояки з розбитих частин прокрадаються так до своїх рідних.

Коли вийшли з лісу, у стіп гори розкинулося невеличке село. Маленький костел стояв посередині села і з його вежі розбігалися розколихані тони на „Ангел Господень“.

— Помолись і за мене, Фінко, бо я не вмію, я нехрищений.

Фінка молилася, дякувала за рятунок, а Гриць стояв вичікуюче з відкритою головою.

— Тепер йди вже сама, бо я не можу з тобою йти...

І Гриць зник у гущавині смerek, а Фінка попрямувала у напрямі костела.

Виснажена, обдерта.

... Господи, провадь мене...

Біля костела стрінула священика, що розмовляв з органістим. Подивився на Фінку й з жахом спитав:

— Що сталося з тобою, моя дитино?

Це був товариш німецького священика, в якого Фінка перебувала, й пізнав її. Взяв до хати, сказав своїй сестрі нагодувати і перебрати.

Хоч у хаті був великий безлад, який залишили східні частини, то Фінці видалося це місце найкращим і найтеплішим. Вона, здавалося, ніколи ще так виразно не відчула великої опіки Божої, як тепер.

А яке здивування було в неї, коли за кілька днів прийшов Сергій, а потім Гриць, перебрані за робітників. Сергій мусів скинути волосся, бо по сивім жмуті було легко пізнати його.

— Наша армія має йти винищувати повстанців та й за що? За те, що кожний хоче жити своїм життям? Я не пішов, я б скоріш долучився до повстанців... — розказував Фінці Сергій.

— І за що ми билися, коли дома залишилися колгоспи, як були? Ми йшли визволяти людей, а їм краще живеться, як нашим родинам! — докинув Гриць.

— Проте залишатися тут не можемо, бо йдуть на зміну інші частини й однаково вишукають нас. Будемо продиратися у Карпати. Ходи з нами.

Фінці став перед очима Петро й вона завагалася.

— Євочка піде з нами. Ліди не можна було врятувати. Певно тебе й Євочки треба вдома — сказав Сергій.

... Мене треба вдома?!...

І вмить забуває про Петра, про всі переходи, невдачі. Вона бачить своє село, свою збіч, свій рідний ліс і її душі вже тут немає, вона рветься понад простори, домів.

... Ніхто не знає, що сталося з Михайлом... Може Олена вернулася, сама, а може... а може немає нікого і Йванцьо тиняється по чужих лю-

дях, а може... може Йван дожидає її? Ні! Ні! Йван не дожидає її! Вона не знає, що сталося з Анною, їх розлучили і може вона врятована, як Фінка, йде додів?.. А може... може, як Ліда? Ні! Ні! Фінка йде до Йванця, до нікого більше... Її треба там і вона йде!

— Коль Євочка піде — піду й я.

І Сергій пішов по Євочку, а Фінка ввесь час думала про поворот додому, хоч священник умовляв не йти, а залишитися в нього.

Гриць вичікував і Фінка з вдякою за все добро прощалася з теплим захистом німецького приходуства.

— Щоб ти не боялась зі мною йти, Фінко...

І Гриць вийняв знищену, з вирваною частиною, ікону Богоматері.

— В окопах, під дернюкою ховав. Шукали офіцери наші (хтось їм доніс) — а казали дома, що привертають свободу релігії! — перевертали скрізь, але не найшли. Тітка дала мені, як ішов на війну. Ця іконка рятує мене, а я рятую, кого можу рятувати.

— Ти добрий, Грицю!

— Я щасливий, що міг врятувати тебе, зробити добро, його так мало тепер.

— Прийде час, що лиш' добро пануватиме.

— І я вірю, Фінко, як вірю, що є хтось добрий, який чуває над нами... не дозволяє доброму пропасти.

Віднайшли Сергія з Євочкою і, часто змінюючи напрям дороги та впрошуючись поодиноким на

нічліг по господарствах, де не було війська, прямували поволі й обережно на Схід.

— Нам не грозить уже велика небезпека, — успокоював Сергій, — вони, ошоломлені перемогою, не дуже звертають увагу на робітників, які вертаються додому, не замішуватися лише поміж військові частини.

По довгих, виснажливих днях дороги — зарисувалися на обрії лісисті Карпати.

Стукотіли серця у німому ожиданні прoderтися щасливо до ціли.

ХІХ.

Від старости літ похилий хрест стояв ще на границі, на роздоріжжі.

Далеко, сірою лентою, губився гостинець поміж горами. За гостинцем декілька хат першого села на рідній землі.

По довгих днях важкої дороги, голодні, спрагнені, поцілували хрест і розійшлися.

Зі здержаним віддихом ступала Фінка крок за кроком. Видалося, хтось бере у дужі рамена і вона, не дотикаючись навіть моху ані трави, пливе.

Тут і там, понад збочами, дивилися хати порожніми вікнами у простір, а ліс шумів, як і давно. Рідний ліс.

„Люблю тебе... Фінетто моя...“

Ловив вітами. Радів, коли Фінка тулилася до смerek, втягала пахоці живиці, папороті, ягід лісових, спрагнених душею.

На кінчиках яснозелених віток розколихувалися давні мельодії сопівки. Лучилися зі спогадами душі. Пересувалися колишні радощі з розсміяними збочами, сьогоднішня недоля села і притаєний сум краєм доріжок, критими ярами, поміж калиновими кущами, березовими вітами.

Недовіряла собі, що зближається до рідної хати. хати.

Чекала сутінків. Коли лампи на двірці кинули жмут світла на дерев'яну церкву, а її тінь схилилась дебрею на знищені хати, хащі та бур'яни — пішла далше.

Визбирувала поховані сльози з отих хат по потоптаних грядках барвінку, кущах „синіх черевичків“, „шовкової травички“.

Лише потік шумів, як і давно, вдаряючи хвилею об беріг на закруті.

Розвалена кузня і хата без дверей. Потоптане подвір'я.

І хоч у вікнах Федусі продиралося світло і на загороді пахли покоси та хвилював на збочі зелений овес, не вступаючи, пішла далше понад селом до хати Якова.

Хатина Якова вгрузла ще більше у землю, наче б шукала захисту. Двоє стареньких дожидало віку. Фінка постукала нерішуче.

Вхилилися двері й Яків подався взад.

— Фінка?! Гадав: Йван!

У хаті, на лаві, за столом, біля полинялих від старости ікон, ловила біль, за яким так далеко йшла.

... Михайла давно не видати... Олена верну-

лася була та пішла по дит-будинках Йванця шукати... мама померла на Сибірі... родина порозбивана світами, лише газдівство брата Андрія не порушене, через Федусю, але до часу... до часу... а Фінці треба берегтися, як і давно...

— Я ж нікому ніч ні вчинила, — жалілась Фінка.

— Петро зновість головою сільради...

— Петро?!

І враз зрозуміла Фінка всю вагу його імени та й стало ясним, що немає що тут робити.

День за днем переходив важкий. Лагодили хліб. Може надійде хтонебудь із ліса, та візьме там... нещасних багато. Тепер вивозів немає, бо треба зібрати хліб, але вони були і ще будуть, певно будуть, як і облави по лісах. Нових навозять людей, із далекого Схоту... обдертих, голодних...

Стихія зі Сходу розіллалась каламутною рікою. Її безнастанні буруни нищать усе, розбивають для себе якнайбільше русло і все вперед, вперед без віддиху, щоб ніколи не успокоїлося плесо, вічно мутне з закритим дном.

Як і закриті життя людей пірваних оцею стихією.

А хрест розпостер дужі рамена понад селами, полями, полонинами. Люди підносять високо, високо понад Землю Рідну і знеможені падають, підносяться знову, щоби останні зусилля віддати в обороні Його, Володаря їхніх піль.

Вона, Фінка, як вони усі...

Над хатою Федусі чував Петро.

Андрій, коли довідався потайки від Якова, що

Фінка вернулась, не говорячи нічого Федусі, намагався вплинути на Фінку, щоб ішла до нього мешкати.

— Ни ялося вічне межи чьужими в комірнім жити, я ж брат тьвій.

Фінка вірила щирості його слів, але чи вона на це тут прийшла, щоб зустрічатися з Петром і в безділлі сидіти? З хатиною Якова лучило її життя з лісу, а в Андрія радила Федуса з Петром.

І як зраділа, коли одного вечора прийшов Йван. Не міг скрити отої безмежної радості.

— Фінко... гадав: нигда вже тя ни ввиджу...

У душу Фінки влилося тепло, а Йван випивався очима повними туги у змарніле, виснажене обличча.

— Фінко, їмилismo перебраного салдата, Гриця, каже врятував тя.

Фінка зраділа.

— Неирщений.*

— Приведу панотця, будемо ирстити.†

А Фінку важко було залишати в селі. Схилився над столом задуманий, борозди на обличчі, битім негодами й острим вітром, поглибилися.

— Фінко! Межи лісами є люди, зимою врятовані від вивозу... як хоч?... Ходи!

Фінка без вагання згодилася.

— Піду!

Добилися до шатер закритих чатинням, а дальше у підземні сховища, де кипіла робота. Фінку

* нехрищений.

† христити.

призначено до відділу праці й вона щаслива, що між своїми людьми, поміж полонинами рідної Верховини, потонула у праці, щоб надолужити втрачені роки.

Але недовго довелось Фінці перебувати тут.

Одного дня прийшов Йван. У нього великий тягар лежав каменем на серці. Збирав усі зусилля, щоб сказати.

Фінка зацікавилася.

... Тепер? Коли треба було стільки переходів, стільки посвяти, щоб добитися сюди?

Вона чує заледви шепіт змішаний зі шепотом смерекових гілок, зі шепотом розколиханої трави, зі шепотом зеленого моху, молодих шишок, що й годі розрізнити котрі слова Йвана, а котрі шепоче рідний ліс, рідна земля.

... Посвячую усе, що маю, тебе Фінко... бо ніхто не полюбив так цього села рідного, як ти, і село вимагає від тебе оцеї посвяти... Знаєш дороги, знаєш стежки і краще даш собі раду, чим хтонебудь інший. З тобою піде декілька людей, переведуть через границю...

Кожне слово падало величезним каменем, заглушувало усе довкруги, навіть думки.

А вони добивались, достукувались у свідомість Фінки.

... Направити давнє, кривду заподіяну Петром... Дарма, що тих людей уже тут немає... вони прийдуть, як Фінка, колись... і їм усім розкинутим на далекому сході, у лісових нетрях, допомогти треба... скріпити надією, додати сили у стражданнях.

Перестало просто битися серце.

Склонила голову, бо почула, як хтось невидимий кладе на її рамена увесь тягар великого хреста.

— Я готова!

Сама налякалась сказаних слів і, о диво! Тягар хреста зник, стало легко на душі, як колись по добрій сповіді.

Йшла за Йваном по вказівки й доручення.

Біля неї шумів рідний ліс. Опянювали пахощі полонин. Втягала їх у свої груди, як дорогий скарб на дорогу у чужину.

Під ногами хрустіли сухі смерекові гілки на кам'янистій доріжці або м'якому мохові.

Рука її спочивала у широкій, мозолистій, долоні Йвана.

... Ще кілька хвилин і втратить знову Йвана... його добре серце... Ні! Ні! Не можна сягати по серце Йвана... Не знає долі Анни... Чей вернеться...

А чесна рука Йвана не провадила її на манівці і вона свідомо того, простягала свою руку до шляхетної цілі: любов до рідного села перевести у діло.

... Господи... на Тебе уся моя надія...

XX.

Горіло багаття на невеличкій поляні поміж верхами. Йван кидав ріща та мовчки вдивлявся в огняні язики.

Ще недавно була ця поляна по береги виповнена людьми зі сіл та групою повстанців. Сьогодні у їхньому селі храм і Богослужба правиться тут, бо панотець скривається, а люди не хотіли йти на богослуження, які правив у їхньому селі привезений батюшка.

Думки Йвана блукали по рідному селі, кілька літ назад і тепер. Блукали за Фінкою усіми доріжками, стежечками аж до границі.

... Так довго не вертається... перейшла осінь і зима, весна та й літо, а її як немає, так немає... Вже й студінь добирається.

До Йвана наблизився Михайло і сів поруч. Його важко було пізнати. Обличчя зі шрамами, волосся біле, наче молоко. Весною добився зі своєю групою у рідну Верховину, коли думали, що вже не вернеться.

— Зновість будуть облави, а й гірше, що наших зі сіл берут до того.

— Був дахто на стації?

— Старий вівчар (Яків).

— Переходи сокотити тра... чей надійде Фінка... — ледве вимовив Йван.

— Подумаємо... а й бункри будувати чьас... та й ни ту, на иншому місци.

Догоряло вогнище. Тихий, холодний вечір виповнив пахощами живиці оцю кітловину поміж верхами, а з-за верхів викочувався місяць. Далеко, в ярі, шумів водопад. Лісом хрускотіли гілки, наближалися кроки.

— Стійки розложені?

— Розложені.

— Вийшов дакто на села?

— Гриць просився, з малою групою.

Та заледви докінчили говорити, як перед ними стояв виструнчений Гриць. Одною рукою придержував кріс, а другою невеличкого хлопчину в лахміттях.

Михайло і Йван подивилися на хлопчину й заніміли. Це був винувджений Йванцю.

Михайло кинувся до дитини.

— Йванцю, сину...

Хлопчина переляканий дрижав на всьому тілі.

— Чи можна мені говорити? — спитав Гриць, коли товариші його покашлювали.

— Говори!

— Добрий Господь допоміг мені зробити добро, врятувати дитину. Вивозили з містечка кілька родин та й дітей із дит-будинку, а ми засіли. Люди порозбігалися, а я думаю, візьму хлопчину... схожий на Фінку...

— Грицю...

— Я щасливий, що зробив добре, але... — і він замаявся — хоч за добре діло не повинен просити нагороди, я б хотів допомогти своєму товаришеві (він поміг мені багато) Сергієві... не може дістатися до ваших частин... не довіряють йому. Прийміть його!

— А де ж він? Няй прийде!

— Слідить за мамою дитини, Оленою, щоб сказати, що врятували. Ціле містечко знало, що нещасна Олена просиджувала довгими годинами під дит-будинком і вслухувалася в голоси дітей...

— Розповідай усьо, лиш ни на єден раз...

— Поміж людьми усе можна розвідати, а я помогти Сергієві хочу.

— Ти поміг.

Гриць на radoщах побіг.

У тому часі, цього вечора, сидів задуманий Петро у сільраді. З надвору ще чути було гупіт чобіт. Важкою ходою прибивали кожне слово кинене ось тут, межі тими чотирьма стінами.

...Знаєш добре усі переходи, готовимо облаву, бо прокрадаються з-за кордону. Коли поведеш наш відділ і зловиш когонебудь, залишимо тебе дальше тут... хоч не віримо тобі, нікому вже не віримо...

Списки до вивозу деяких родин були готові.

Не сподівався, щоб виконанням насліпо усіх наказів заслужив собі на довіря.

Прочувались безнастанно слова:

„Нікому не віримо!“

Це доводило його до свідомости, що й він сліджений.

Але згодився, бо хотів ще вдержатися на своєму місці та захищати свою родину до посліднього, хоч забагато було йому вже оцього шарпання на всі сторони, отого вічного недовіря.

А у безнастанному виконванні зла почала народжуватись туга за спокоєм.

І в тому часі далеко, далеко за Фінкою скрилися останні бараки табору переселенців. Багато, багато роздоріж зникло за обрієм на заході. Фінка у повороті домів по виконанні доручення.

Думка стукала раз-у-раз, що перед нею вже не-далекий простір до рідного села, а свідомість сповненого обов'язку додавала їй бадьорости і сили.

У серці, у душі вістка, яку має передати там на рідних полонинах:

„Кінець тюрмі! Поміч певна!“

— Богойку сьвятий, який легейкий отой мій Криж!..“ *)

Хвилювання у душі не мало меж.

... Стільки перенесла невдач-хрестів... а тепер перша має занести оцю потіху страждаючим?! Боже сили!... Земле моя рідна... Люба Верховино...

В її душі усі обличчя рідних, винуждані, змарнілі, а осяяні надземним щастям. Лестять доріжки з далеких сторін до рідної хати. На доріжках Михайло... Олена... Йванцьо... хата з новими вікнами, новими дверми... нові ворота... у городці голубий барвінок... Дорогою біля воріт... Йван, а вона?... Її доля у Господніх руках.

Придержувалась менш-більш цієї дороги, що давно, не вступаючи до тих самих людей. У їхньому селі, давніше було багато залізничників із цього боку Бескиду, знала їхні родини, помагали їй. Говорила, що вертається з роботи домів.

А коли наближалась до границі, пересунулось перед нею обличчя Йвана, усміхнене, щасливе.

... Чи дожидає її? Думає про неї?

... Ні, він думає про це безмежне щастя: роз-

*) Хрест.

сіяти радісну вістку по рідних полонинах, розкинути дорогами, ярами, доли поділлям, степами, перекинути по хвилях рік у рідне море...

Вузька стежечка тягнулась у зруб, поза зрубом вузьким просмиком у ліс непроглядний.

На галявині поза зрубом стежа. Кілька салдатів розкинулись недбало по моху.

— Я йду вперед. Увиджу дакого — стрілом дам знати — говорив Петро.

Байдужість у обличчях салдатів малювалась утомою. Кожний думав свою думку, уголос не висказуючи.

Вони знали, що зловити когонебудь це ціль і рятунок Петра, а далше поза ними більші відділи переглядатимуть доріжки.

Петро відійшов від них. Приставав, вслухувався у шум лісу, шелест зісохлого листа, у шум крил перелітаючих птахів.

... Вже птахів не видно, як колись, дичини немає... повиполошували.

Відрухово стиснув рукоять нагана. Видалось хтось обережно ступав по сухих гілках.

Насторожився, бо хтось мигнув у боці від нього. Петро задеревів.

... Може привиділось?

... Зловити! За всяку ціну зловити! Відповість за все! Раз! Добре!

І скочив вбік.

Ще думка билась об скроні.

... Не кликати тамтих! Потому, як сам поговорить з нею... А він зловить, мусить зловити... Сама влізла! Не втечеш!

Фінка піднесла голову. Напроти неї диким ко-
том закрадався Петро.

... Боже! Земле моя рідна!

Безмежний біль у душі, а тікати нікуди...

Фінка рішається.

— Петре!

... Все одно убють і так і так... Однаково
убють...

Петро вріс у землю, хотів подумати, зловити
якунебудь думку, а Фінка говорить:

— Пусти мя! А Бог простить тя!

І вказала рукою на Схід, де її і його рідні.

У тому менті відчув Петро такий безмежний
тягар усіх злих діл, які виконував дотепер, вида-
лось: не вмістить уже ані одного у своїй недобрій
душі. У думках пересунулося Розп'яття... ко-
лись... біля дверей церкви, у рідному селі.

... Простив би? Простив би мені?... У мене
саме зло...

Задрижала рука, випав наган, очі впилися в об-
личчя Фінки.

Він не бачив ніколи так ясного, доброго облич-
чя... Це була сама краса, саме добро... для рід-
них, для села...

— Фінетта... від усіх найкраща... — ледви
ворушилися його уста і у протилежному напрямі від
салдатів показав рукою:

— Онтою дорогою йди!

Важкий віддих і голова схилилася.

Коли підніс її, легко холітались гілки і підно-
сився придавлений ногами Фінки мох.

Відітхнув і пустився йти у протилежному напрямі.

... Хай перейде, а він також піде геть... досить зла... хоче жити як чоловік... хай пропаде тюрма!

Фінка цілувала землю у стіп похиленого хреста на Рідній Землі.

Филадельфія 12. лютого 1952 р.

ВІТРЕНИЦЯ

I.

Баба-повитуха засвітила свічку і разом із плящинкою свяченої води поклала на стіл біля „породілі“. Сама зодягнулася і відійшла, залишаючи хору під опікою газди Йвана і діда Шефана.

Дідо колисав внучку та й уснув, тримаючи крайку від висячої колиски, а Йван із скрипкою висунувся непомітно з хати. Він обіцяв грати на весіллю.

Примкнені очі в хворої час-до-часу відкривалися і неспокійно блукали по хаті — та спинялися біля колиски.

На дворі змагався вітер, бив крилами у вікна, шумів поміж смереками і непокоїв молоду породілю все більше й більше.

Її обличчя вкрив гарячковий румянець. Уха ловили найменший шелест.

— Тату!.. Йване!.. Ця чуєте?.. Цур би їм, вітреники близь хижі шаліють...

Дідо мимоволі порухав колискою. Глянув на хвору, у темне вікно. Положив у воздух знак хреста.

— Татцю!.. Дітину ми хтят обміняти...

— Цить, донейко... цить...

Над хатиною шуміло, шибкою у вікні дзвонило, у комині вило, а розгойдана колиска скрипіла все тихше й тихше... аж сива голова діда притулилася до стіни, а крайка зісунулася на землю.

Хвора дещо успокоїлася, але не надовго.

Її очі широко розплющилися. Вона бачила, як рум'яні дівчата на приспї гуляли... як вдаряли золотим волоссям у вікно... раз, другий, третій... як чорняві хлопці з дівчатами реготалися ха-ха-ха, немов би каміння перекочували по горах...

— Он так... їм гульки... волосьом у вікно б'ють... до хижі йдуть...

Старі смереки втихомирювали регіт: ша-ша...

Свічка на столі догоріла і згасла. Пасмо золотого волосся мигнуло від дверей до колиски — і зникло.

— Виддай дїтину! Виддай дїтину! — збудив діда крик хворої.

Засвітив миттю другу свічку. Дотулився рукою гарячої голови. Притулив горнятко з водою до спалених уст Євки.

— Дїтину ми обміняла... В хижі била, єї дїтина... за злотне волося мож било їмити...

Дідо похилив сиву голову. Над лісом сміялося: хі-хі-хі...

— Ге, які хіхоти завели... вни ще близь... Татцю... йдіт відмін'яйте ми дїтину... — просила, цілуючи по руках.

Не міг рішитися. Бачив горячкові рум'янці на личку доньки, — але могла і справді вітрениця бути — він же спав!

Дитина в колисці розплакалася.

— Ой, йдіт... татцю злотий, йдіт...

— Йду, рибойко...

Глянув за Йваном, щоби збудити, — але Йвана не було. Та й добре, що не було; заки Йван прийде, він відміняє дитину. Убрався, виймив дитину з колиски та пішов розгуляним вітреницям у слід.

На дворі почало сіріти.

Спішився щораз дужче, бо вітрениці втікали. Їх сміх — свист — ставав усе тихший, — їх танець — хвилювання смерекових вершків — губився у далині.

Вся увага діда була звернена на втікаючих вітрениць — і одно, одиноке бажання було: дігнати, а там зловити котрунебудь з дитиною за коси (це легко, бо їх довге, золоте волосся росу з трав змітає, коли самі у хмарах гуляють) і бити, бити, говорячи: „Виддай дітину, шос обміняла“. Коли ж не скоче віддати, то він буде бити ту дитину, яку має зі собою; плач дитини змусить маму-вітреницю забрати свою, а дідову внучку скинути на землю. Коби лиш дігнати!

Та й задивився дідо у далечінь, що й не спостеріг, як із-за Тростяна почало скрадатися сонце. Золотий промінь заглянув у вічі, сховані під нахмареними бровами, розбудив діда — а цей мимохіть поглянув на дівчатко.

Воно дивилося двома блакитними оченятами у полинялі очі діда. Золотий кучерик висунувся на чоло, а по рум'яньокім личку пролетіла невловима, безмежно-солодка усмішка. Ця усмішка

прикувала погляд діда і приневолила усміхнутися, хоч брови все ще хмарно стягалися.

Та не на довго!

Випогодилося поморщене обличчя, а старі уста почали розцілювати рум'яненські личка, добираючи найніжніших слів. Не думав уже про те, що має дитинку відмінати. Не журився, що хвилювання смерекових вершків завмерло зовсім. Щось дрижало в кутику серця: Може... може... Євка хвора... В ній прокинулася гаряча любов до дитинки. Він тулив до своїх грудей:

— Ни дам... нікому ни дам...

Глянув кругом — тільки гори та й сонце.

— Вни ня ни зрадят...

І з безмежною радістю в душі вишукував дідо найкрутішу стежечку поміж смереками, щоби не показуватися на чийнебудь цікаві очі, заки ввійде до своєї хати.

II.

Як тільки засіріло на дворі, то Анна, невістка дідова з тої самої загороди, йшла також уверх. Спішилася, щоб до схід сонця назбирати ріжного зілля, яке сушила та змішане продавала дівчатам, що тайком заходили да неї по раду.

Вона боялася діда, бо раз досвітком стрінув її, як з повним подолком зілля, вся оброшена, йшла до дому, — а раз знова в стайні Йвана, біля коров. Не злюбов її за це, плював у слід, кидаючи слова прокляття — і тому тепер попри хату Йвана миттю перебігла.

А коли вже була під горою і її живі чорні очі бігали по загородах, а вона звинна, мов вивірка, миготіла поміж смереками, — побачила діда — і завмерла. Та це тривало тільки хвилинку; цікавість перемогла — і крита галуззям смерек, вона скрадалася за дідом. Не бачила тільки, чи дідо відміняв дитину чи ні — запізно прийшла; і не могла собі цього простити.

А як по кількох днях Йван справляв христини й її не попросив — ненависть до діда і Йвана ще збільшилася.

Хотіла конечно бачити дитину, бо вона повинна була бути жінкою Йвана, а не Євка, вона мамою цій дитині, — а Йван її відкинув...

А може... може дідо не... відміняв дитини? І на саму думку задрижала з радости. Мусить піти подивитися.

Скрипнула сінешними дверми й увійшла сміливо в хату.

— Слава Йсу! — розглянулася по хаті. Йвана не було.

— На віки Богу съватому! — відповіла Євка, яка сиділа на лавці під вікном та неспокійно глянула на Анну.

Дідо колисав унуку, пакаючи файку, та нахмарений кидав німе питання Анні.

Вона це відчула. Попрямувала до Євки.

— Цис здорова, гонна, а дівка твоя ци файна? Прийшлам ся звідати, хоть єсти мя на христини ни просили.

Євка підійшла до колиски, а з нею Анна нахилилася над дитиною.

— Файна, из злотним волосьом... Йван чорнявий, ти чорнява... — блиснула чорними очима і... засміялася в очі дідові, пазурами по душі дерла.

Очі Євки люто глянули на Анну.

— Мовчи! Чьо хоч вид дїтини? — крикнув дідо і скопився з постелі трясучися.

— Нич, буде файна, коль виросте... аби коси злотні довгі... довгі... — додала ще в дверях і вийшла без прощання, любуючись своїм сміхом.

Дитина розплакалася і плакала, плакала, ніхто не міг втихомирити.

— Віла дїтину, люта шо файне... опириця! — воркотів дідо, бо Анна більше вколола його, ніж Євку.

Щоби вроки відвернути, скупала Євка свою маленьку Марійку, а воду з купелі сховала.

Вечером, коли заблимали світла по хатах, вилила Євка тихо купіль на довгу смугу світла, що блистіло на мураві під вікном Анниної хати. Обернула вроки на дитину Анни.

Марійка успокоїлася, — але дідо, Євка і Йван, кожне зокрема вслухувалися у її віддих, нахилялися над колискою, — чи не кривиться личко до плачу.

III.

Марійка, колисана дідовими співанками та казочками до сну, виростала на гарну, золотоволосу дівчинку. Вона привязувалася до діда все більше й більше — а згодом став він її найбільшим при-

ятелем, перед яким не скривала ні однієї своєї думки.

Весною будив її дідो скоро світ. Мама заплітала золоті кіски у „заплітки“, а Марійка синіми оченятами просила сонця, щоб чимскорше усунуло мряку з Тростяна. А коли сонце вже заглянуло у її вікно, то нетерпеливо гляділа, чи мама кінчить ладити обід. Бажала якнайраньше йти ввєрх, разом із сонцем струшувати росу з цвіток та будити дрімучі смєреки, щоб послухати казки, яку снили тої ночі.

Батько замикав дерев'яним ключем сінєшні двєрі, мама та дідо, з мотиками і полуденком у руках, усміхнені до золочєної сонцем церковної бані та до ясного верху Тростяна, йшли долі загородою до кладки під Погарйом. Марійка деколи затримувалася, щоб поглянути, чи розцвітають цвітки, вчєрашні пуп'янки, — то прикладала руку до очей і гляділа ген-ген на хмаринки, які де-не-де білили по небі.

— Аби боржій в вирйх, ни будуся вас держати, — від цієї думки рожевіло личко, а очі прибирали глибоку, темно-синю краску.

На верху Погаря була їх зимівка, а коло зимівки поле та ліс.

Тут усі бралися до роботи, а Марійку залишали саму собі.

Цього вона й чекала.

За хвилинку вже злазила долі деброю. Босі ноги совгалися по вогких каміннях, стрягли у пухкий мох, — а руки тільки де-не-де ловили малу галузку кущика ліщини або смєреки. Розрадувані очі ди-

вилися в пропасть — на великі, чудово сині волошки. Ще кілька кроків — і вона, усміхнена, похилена над прірвою, перебирала правою рукою найбільш розцвилі волошки — а лівою пригинала колючу вітку смереки.

З повною жменею волошок, мов вивірка, видряпувалася на гору і бігла в зруб наїстися червоних, вогких ягід — а потім у ліс. Підносила долішнє галуззя смерек, повзала по землі, порпала пальчиком у моху, щоб знайти біленькі або мідяні шапочки грибів.

І так з повною півочкою*) грибів, із жменею синіх волошок, із замурзаними від ягід усточками та з розхрістаним і повним чатиння волоссям, вилазила з-поміж смерек, клалася на траву та сушила до сонця оброшений фартух**) і півочку.

Лежала на траві і вслухувалася у тихий, чарівний шепіт смерек. І чим більше вслухувалася та вдивлялася у ворущкі віти — тим більше розуміла їх. Галуззя кликало її до себе.

— Ід нам ходи...

То дроздичи, неначе боялися, що не прийде...
То галуззя простягали, за нею шукали.

— А де ти? Де?

Тоді вона вставала. Йшла близьенько-близенько до дерев. Смереки шуміли, раділи:

Гей, тихо, ша...

Уже Марійка прийшла,

*) запасочка.

**) спідничка.

Білявочка наша...

Ша - ша - ша...

Тихесенько колисали Марійку. Вона заплюшувала очі, під галуззя ховалася і снила казку лісу.

— Ма-ар'й-ко, а дес ся діла? Ма-ар'йко! — кликала мама.

Марійка будилася, кидала тужливий погляд — і напів сонна вилазила на поляну.

— Чьо ся пльонташ по хамнику?*) Хоч, аби'тя попудник**) у безвісти завів? — сварила мама.

Марійка очима шукала діда, просила помічі.

— Дай ї поки', ге кілька грибів має в півці, — обставав дідо.

Йван мовчки глянув на Марійку та потонув даліше в праці.

Марійка дивилася вдячно на діда та чекала, коли сяде відпочивати. А як дідо відпочивав, пошепки розказувала про смереки. Дідо гладив Марійку та, слухаючи її оповідання, виймав чатиння з волосся. Всього не міг повиймати — і коли вечером мама чесала, то неодно гірке слово доньці мусіла сказати. А чим більше разів це повторялося — а коси все росли й росли — то тим гіршою мукою для Євки було їх чесати. Її огортав переляк, як хвилями золота вкрили плечі; здавалося, що на очах ростуть. Їй нагадувалися відвідини Анни по хрестинах, її натяки на золоте волосся. Була майже певна, що дідо не відміняв дитини — але боялася питатися, щоб не довідатися правди.

*) лісок.

**) блуд, лісовий дух.

Їй болюче стискалося серце, коли гляділа на Марійку — тим більше, що других дітей у них не було.

Дідо глядів на Марійчине волосся, на смуток у Євчиних очах — і привязувався до дівчинки все дужче й дужче.

Один Йван не підозрівав нічого і любувався косами своєї одиначки.

А Марійка найбільше раділа ними тоді, коли зривався вітер. Розплітала їх та гуляла. Вітер роздував волосся, пестив по шиї — а вона гуляла та хвалилася дідові:

— Діду, діду, а дивіт, як из вітр'юм в таниць іду, фю-у, фі-іть — і сміялася, сміялася, аж падала обесилена на землю.

Євці сльозами заходили очі.

— Доста вже, доста . . . — кликав дідо Марійку до себе.

А коли знова гудів сильний вітер і Марійка широко відкривала очі та задумана вдивлялася у вікно — дідо клав її головку собі на коліна та розказував веселі, гарні казки. Марійка, вслухана у казку і в шум ліса, засипала на дідових колінах.

IV.

Промінчики сонця гуляли разом із Марійкою по загороді. Заглядали до розваленної кузні, пересувалися по грядках, обставлених рядами високих конопель. То купалися у синім мов небо льоні, бавилися з чорнявою дівчинкою, яка стояла під

грушею Анни, на межі загороди. Ця дівчинка, Сефта, була сусідка і ровесниця Марійки. Вона заглянула й крикнула:

— Мар'йко!

Ярко червона спідничка ляльки, яку Сефта тупила, та веселе личко дівчинки подобалися Марійці. Вона миттю підбігла. Перелізла плотик та сприятельновалася з нею.

І не раз бачила Анна дві маленькі приятельки в тіні груші, підслухувала казки, що їх собі розказували. Підглядала, як разом з дівчатками-пастушками бавилися на царині. Як дзвіночки на шиях коров придзвонювали, вітреник у повітрі свистав, а завітчані дівчатка гуляли в такт цієї музики. Не могла відірвати очей від Марійчиного личка, від її довгих, ясних кіс та від Йвана, якого тут часто стрічала. Аж раз, коли завітчані дівчатка гуляли і Йван недалеко переходив, вона відважилася.

— Йване!

Допитливо глянув навколо. Не завважив Анни та пустився йти далі.

— Цікай... ній ты проведу...

— Сам дорогу найду!

— Чьо ся сердиш? Ни чьуджам ты й ни воріг — заступила дорогу.

Йван мовчав.

— Мар'йку сокотити тра... волося злотне чим май довше...

— Лютас шо файна, ни така ги твоя?

Не чула...

— Ни так би я і билá сокотила... ни любам ти — докоряла.

Обійшов її і без слова пустився долі горою та не бачив вже обличчя Анниного, скривленого поганим усміхом.

Сутеніло. Пастушки у віночках на голівках бігли долі горою до села. Марійка свій віночок розривала та, підстрибуючи весело, кидала жмінками обірвані цвітки, а ці пестрими метеликами гралися з хвиливим вітром та встелювали стежечку поміж смереками.

Анна стала за нею. Їй забажалося розбити безжурну веселість Марійки.

— Хоч' вітреника за жениха?

Личко Марійки зблідло.

— Ха-ха-ха! — засміялася Анна та мигнула попри дівчатка.

Марійка йшла мовчки, задивлена перед себе. В її душі дзвонила луна: вітреника за жениха, ха-ха-ха... Думка питала: чи я не така, як усі?

Смерекові вершки хвилювалися: ні... ні...

— А пек' би ї било!

— Осина!

— Ге, як напудила! — переговорювали дівчатка у слід Анні.

— Мар'йко! Напудилася, сиротище — допитувалася Сефта та потішала, — вна твоєх очий ни виділа... вна тя чькодує... вна ти родичка...

— Родичка, коль гирша ги чьуджа, з дідом та й з татком таки ся нинавидят.

Та й розбігалися скоро домів, щоб не стрінути Анни, бо її очей кожний боявся.

V.

В неділю по полудні втомлені смереки дрімали, розсилаючи сильний запах живиці, — а Марійка скучала. Вона стояла біля плота, убрана в плаття, якого й відданиця позавидувала би їй, та й виглядала Сефти.

А ця бігла і здалека кликала:

— Мар'йко! А в нас днись вичірки! — Та й обкручувалася на одній нозі, і при тім її рясний ґартух роздувався неначе біла парасоля.

До Марійки доходив відгомін скрипок та співанки легіників, — але з місця не рушалася. Не вміла гуляти, та й по вечірках не ходила.

— Ну! Боржій! Лізь крізь пліт! — нетерпеливилася Сефта.

— Підемé під онто вікно, будемé ся дивити — потягнула Марійку.

— Нигдас ще з легіником ни гуляла? — питала задумана Марійка.

— Нигда!

— Та й я нїт! А кортит тя?

— Ой, ци ни кортит ня! — зідхнула Сефта й запровадила Марійку під вікно, від ліса.

В хаті вже було трохи молоді, а більше ще на загороді та попід вікна; соромилися непрошені входити.

Мама Сефти ходила поміж відданиці та несмілих притягала ближче, заохочуючи:

— Ану, відданиці, в таниць! Та чьо ся цураєте! Та чьо ся просите!

Батьки Сефти та Марійки пригравали на скрип-

ках, а Марійчин стрий підбасовував. Вони нероз уладжували такі вечірки, щоби молодь трохи погуляла.

Парами входили до хати. Укладалися у колесо, з початку неначе надумувалися, полегки пробували, — а згодом зашуміло в хаті неначе б вітер заколисав смереками. Легіники притупували, вигіркуючи весело. Лиця вкрила безжурність. Відданиці хилили голівки, неначе соромилися, та розкидали ґартухами немов мережаними крилами великих білих мотилів.

Полилися співанки, слова душі. Кожний сміливіший виспівував свій біль, свою тугу, а слова летіли ген у гірську далечінь та укладалися по дрімучих вітах смерек.

Грайки працювали аж до втоми.

Сефта і Марійка мовчки приглядалися.

— Сефтице, підеме в таниць? — питав Сефту білявий легіник.

Сефта стрепенулася. Вона ховала залите ярким румянцем личко за Марійку та вимовлялася:

— Коль я нукус ни вмію...

Але то не було щире. Вона була б на крилах летіла.

— Спробуєме! Коль ни вмієш, буду тя вчити.

— Йди, Сефтице, йди... — випихала її Марійка.

І пішла Сефта, вся дрожаючи.

— ... Шо люде та й мамка іскажут, нигдам ше ни гуляла...

Марійка пильно слідила Сефту. Жаль було самій під вікном стояти. Радніша була гуляти.

— Ой, ни так, Сефтице... ни так... — крутила головою — може ня дахто возьме, то увидиш...

Почала очима шукати, поміж легініками перебирати, чи є такий, з яким вона хотіла б гуляти. Чи не зближається до неї — чи могла б вона з ним гуляти так, як душа знає...

Але ніхто до неї не зближався. Та й не найшла і не знала такого, з яким хотіла б гуляти.

Сефта все ще гуляла, а очі Марійки шукали — неспокійно блукали.

Смеркалося. Вона стояла самотна під вікном. Вечірки кінчилися, пари розходилися. Та Марійка вже й не бачила нікого. В очах появилася глибінь — до душі сум закрався.

— Мар'йко!

Вона оглянулася, та це була Сефта.

— А ци ти гуляла? Бо я й ни виділа! — оправдувалася Сефта.

— Ни банно ми за тим! — перший раз відповіла нещиро Марійка і пішла домів.

Дідо самотний сидів перед хатою. Марійка присіла біля нього, мовчки схилила голову на коліна, — а він, не питаючи, гладив рапавою рукою свою білявку та сумно глядів перед себе.

VI.

Не могла Марійка цього вечора вснути. Гляділа крізь щілини стодоли в ясну ніч і думки снувала. Смереки легесенько шуміли, неначе думки Ма-

рійки збирали, у тужну колисанку перейшли та й химерну білявку заколисали.

У сні надійшов чорнявий легінь.

Щасливий усміх розяснив молоденьке личко Марійки.

Легіник зближався... холодний вітрець тулився до румяного личка... чорна кучерява голова нахилилася над Марійкою. У великих синіх очах появилось здивування. Тихесенько свиснув. Марійка рамена простягнула.

— Мар'йко! Гуляти ходи!

І Марійка пішла.

— Личейка рожевейкі... коси злотні мої, мої!

Марійка гуляла, гляділа у синю глибіню очей, тулила личко до кучерявої голови.

Щойно світанок забрав легіника, прохолоджуючи Марійку легесеньким подувом вітру.

Вона прокинулася та розглянулася не то перелякано, не то зчудовано кругом.

А встаючи, зловила на собі протяжний погляд діда. Це її збентежило, ще більше посумніла. Але дідо не питав; знав, що сама скаже.

Та й не помилився. Прийшла, як не було нікого дома, положила головку на коліна і зарум'янилася.

— Діду!

— Чьо, рибойко?

— Красний легінь ми приснився... — зідхнула й головку сховала.

— Абис з дітини на відданицю виростала, — пояснив дідо, й додав:

— А такої сокотися! Вітреник, цур би му, розцюлювати тя забаг...

Не втікала від діда, сховану голову даліше тримала.

VII.

Не тулила вже Марійка головки до колін діда. Вона ставала все більше скрита, задумана. Оминала поглядів діда, оминала розмови з мамою, сторонила від батька, мовчала перед Сефтою.

А Сефта щаслива була. Вона любила білявого легіника і своїми звірюваннями ще більше пригноблювала Марійку.

Ходила Марійка по вечірках. Гуляла з легінями. Шукала подібного до того зі сну. І не раз видавалося, що очі подібні, що усміх цей сам, що голос ніжний; тоді її личко оживлялося. Але чим більше придивлялася, личко сумніло: ни такий... ни такий... руки ледом ставали. Легінь переставав гуляти, йшов до веселої Сефти або до вуйниної Палаги. Кожний боявся її холоду, глядів на її довгі, золоті коси, на малий зріст — і пошепки називав її вітреницею.

Йван, граючи на вечірках, усе слідив Марійку. Він бачив, що вона не гуляла; сумно гляділа на гуляючих — і йому болуче стискалося серце. Тулив до себе скрипку, а його коломийка виходила, якби всі струни рвалися в душі. Марійка не могла не глянути на батька. Їх очі стрічалися. Йван дивився в глибину душі дитини, а дитина в глибину душі батька.

Євка турбувалася Марійкою. Боялася пускати її в ліс, боялася, щоби легіні не прозвали вітрянцею, — бо тоді ніхто з нею не оженився би, стала би посміхом у селі. Старалася все зайняти її якоюсь працею, розбити смуток, задуму. Та це Євці не вдавалося, бо щонебудь Марійка робила, то псувала; гляділа через вікно в ліс і думала тільки про те, щоб побігти з хати. Це Євку впроваджувало в люті; одна дитина — і з тої нема потіхи; а ще як глянула на золоті коси, не могла стриматися від лайки.

І тоді, коли Марійці треба було якнайбільше тепла, щоб усунути холод, яким вона назовні окривалася, — тоді, коли треба було не дозволити тужити за пестощами, але дати їх своєю материнською любов'ю якнайбільше — замість пестошів, ніжності, діставала лайку і відчужувалася від мами, замикала щільно своє серденько.

Дідові ставало жаль сумної Марійки; а знав, що в лісі оживає її личко — то посилав її.

— А йди, Мар'йко, ягід принеси — тільки твого шо типирі... дїтина с ше...

І вона бігла до своїх приятельок смерек не та, що дома, а зі співанкою на устах.

Бігла все з тою думкою, що стріне легіня з чужого села, який буде її вимріяним. Надслухувала, чи не хрускотять сухі гілячки під його ногами... чи не долітає тихесенький свист пісеньки... і чекала, притулена до смерек, забуваючи за ягоди. Коли гілячки задрижали, вона усміхалася і цілою душею ловила пісеньку:

Пожди, рибойко моя,
Молодейка ти ще . . .
Прилину сам, як час буде.

Та й губилася пісенька далеко . . . далеко, а Марійка зривалася й бігла . . . щоби зловити хоч одну ще стрічку.

Та пісенька не повторялася! Тільки смереки шуміли, вершками розгойдували, потішали пестійку свою.

Марійка успокоювалася, з надією усміхалася, очима ліс цілувала й ішла ягід шукати, — чекати.

VIII.

Сніжок політав. Мороз на вікна зілля складав. У неодній хаті музики грали, весілля селом ішли. Марійка сиділа на лавці під вікном і куделю пряла. Батьки пішли на весілля, діда вже рік, як поховали — і Марійка залишилася сама зі своїми думками. Вплітала в тонесеньку ниточку свої думки і мотала на веретено, щоби витягати знова нову думку.

Завтра мали прийти до неї сватачі з сусіднього села. Мама та й тато налягали, щоби її віддати, тимбільше, що зі свого села ніхто її не сватав. Вона нічого не протестувала, бо що ж могла сказати? Чи мала якого легіня, щоби його любила? Або чи був який, що її любить? Не було такого у селі!

І нераз тужила, щоби бодай одно ніжне слово почути від легіня.

І засоромилася сама перед собою, а веретено живіше зафуркотіло, неначе набрало нового життя.

Під вікнами хтось мигнув. Скрипнули двері і Марійка здригнулася. До хати вбігла Сефта, весела, румяна.

— Мар'йко! В мене весіля буде, а ти дружийка моя, ци так?

— Та ний уже буде й так!

— Ану, вгадай, вид кого сватачі?!

— Ни трунно й вгадати, такас ги ягода!

— Ой, дружийко моя золотейка! — обняла її Сефта та розказувала про свого білявого легіника.

Марійка слухала та й призналася, що в неї мають бути сватачі. Молодий бачив її на празнику у своїм селі. Та вона не тямить його добре, знає лише, що гарний і одинак.

Мама до хати прийшла. Сефта побігла додому, а Марійка до керниці по воду.

А ранесенько перед сходом сонця заскрипів сніг під вікном Марійчиної хати і тричі стукнули сватачі палицями.

Мати і тато у хату попросили. Марійка удавала, що спить, бо так звичай велів. Молодий зближився до неї.

— Ану, відданице, уже динь, чьо ся лінуєш? — і зісунув верету, щоби скоріше встала.

Глянула на молодого та мимоволі усміхнулася до нього, хоч серце товклося молотком, хоч у душі щось рвалося, кричало: ни той... ни той... Усміхнулася, бо його очі з радістю дивилися на неї,

бо його рука гладила золоті коси, як дідо, як вітрець на полонині.

Їй стало жаль легіня, почала собі докоряти та старалася бути для нього найніжнішою, бо чула свою вину, чула, що не може дати йому стільки серця, як він їй. Бажала бути найкращою жінкою, щоби не жалував ніколи, що взяв таку, з якою жаден легінь не хотів гуляти, якій замість тепла давали холод. Вона почула вдячність до нього, що своєю ніжністю гоїть її зболілу душу.

День весілля назначили і сватачі пішли у своє село очікувати обзорин від молодії.

А коли батьки Марійки їхали на обзорини і сани пересувалися попри хату Анни, зачула Марійка, як Палага до мами говорила:

— Ге, в вітрениці відав весіля буде.

— А найшла вітреника за жениха?

Сніг скрипів під санками і цей скрипіт мішався зі сміхом Анни та відався в душу Марійки... Вітрениця... вітрениця...

Вона закусилла уста і ще більшу вдяку почула до свого молодого.

ІХ.

Від досвітка смереки убрані в святочні чіпчики, білі хустки та козушки. Вони, задумані, похилили голівки та опустили безрадно руки-галузки.

Їх пестійка, яку виколисали своїми пісеньками та казочками, виходила заміж — і не мала часу навіть глянути на святочно прибраний ліс, на білі

кущики ліщини та на плотики, обмотані інеш, неначе святочними білими вінками.

Музика грала, а Марійка разом із весільними гостями йшла стежечкою до церкви. Її золота головка у віночку з барвінку та вівса, прикрашенім позліткою, була гарна, як у лісової царівни.

Молодий задивився на молоду, — але вмить оглянувся; хтось у гурті, що приглядався весіллю, заговорив:

— Вітрениця ся віддає, заметіль буде.

Він глянув на Марійку, на її рожеве личко, на спокійні, хоч трохи сумні, очі й успокоївся:

— Нїт... нїт...

А Анна — бо це вона сказала — висувалася вже з гурту і з поганою радістю на обличчю бігла додому.

Марійка бачила її погану усмішку та блискучі злобою очі — і вінок на її головці задрожав. Не тямива вже куди йде, не глянула на молодого. Вона знала, що він це чув, і боялася глянути йому в очі. Відчула, що не повинна би бути йому жінкою, що виходячи за нього, робить йому кривду.

Її очі мимоволі глянули на святочно прибрані смереки, на їх білі рукави, у безраддю та задумі опущені долі білих фартухів — і стало жаль своїх приятельок. Вона знала, що не буде вже в неї часу тулитися до їх пнів, слухати їх казок та ніжних співанок. Її личко прибігло і дві сльози скотилися на білу стежечку, під ноги весільним гостям.

Задрожав плотик, зашипотів інеш, смереки чіпчиками похитали, — докоряли:

— Відцуралася... серце у неволю дала...

Марійка чула цілою душею, що докоряють їй, але сказала собі: не пора вже дитиною бути!

Ввійшла у церкву зі словами в душі:

— Ой, Матінко моя, допоможи мені!

А коли у курній хаті музика грала, а молоді гуляли, Марійка зводила зі своїм серцем німу боротьбу. Її бліді уста усміхалися — та руки стали холодні, як лід. Молодий діткнувся в танці її холодної руки, нагадалися слова: вітрениця... заметіль буде... Він посумнів та й не міг сказати ніжнього слова блідій Марійці. Вона відчула цей його холод — і ще більше посумніла.

В світлиці складали свахи для молодої чіпець. На деревляний обручик біленький, у взори виплітаний чіпець натягали, стрічкою взористою, шнурочком гранатово-червоним, то золотими шпильочками украшали. А коли зелені й червоні довгі стрічки до чіпця прикріпляли, найшли на столі зеренце вівса й пшениці. Ці зеренця мали між складки чіпчика вложити, а тепер запізно, розбирати чіпчика не можна.

— Ой, ни судилося Мар'йці щаслизов бити...

— Ни буде в ті хижі ніхто колисанок співати.

— Ни буде Йван из внуками ся грати.

— Ой, чьує вна свою долею, чьує, ге яка стала, лиш в деревище класти!

— А й жених ни сьвій...

Перешіптувалися свахи. Жаль ставало молодої, гарної пари.

За хвилину, чіпець закладаючи, мов не своїми устами щастя бажали.

Х.

Вітер смереки проганяв, їх кожушки роздирав, чіпчиками розкидав. До вікна товкся, у комин залітав, до дверей бився.

— Пустіт, я йду... по Мар'йку мою...

А Марійка не могла вснути. По постелі коси порозкидала, пісню вітру ловила та й свої скарги вплітала:

... По шлюбі... Газда відсунув мовчки її холодну руку та й заснув... Ані одного ніжного слова... ані крихітки пестощів... злякався холоду, яким назовні отулювалася, хоч серце своє опанувала і цілою душею була віддана йому... Чому?.. Чому?.. Замість привязати її до себе — відіпхнув!.. Це вона так болюче відчула...

І нагадався чорнявий легінь... та тільки на хвилинку. Не думала про нього, ні!.. І знова його пісонька під вікном, він її колише... І сколихнув світлицею, війшов, над сплячою нахилився

Злотні коси розплети...

Ід мені йди...

Не вставала. Глянула на газду.

— Ой йди... ни муч ня... ни пара я тобі! — крикнула та зірвалася зі сну. З постелі зіскочила ярко румяна, з косами розплетеними, з очима задивленими у вікно, заслухана у свист вітру.

Збудився газда. Він почув слова: „Ни пара я тобі...“ — діткнувся її руки і відскочив:

— Ти чьо ни спиш, вітренице?

Бо тепер міг присягнути, що вона вітрениця.

Її рука була гаряча, вона віджила, як вітер зір-
вався.

Вже на лавці під вікном виглядав досвітку. Взяв собі вітреницю за жінку та й знав, що така жінка щастя йому не дасть, бо її серце все буде ласка-
віше до вітреника, а він бажав мати жінку цілим
серцем віддану.

Як тільки засіріло на дворі, вийшов без про-
щання, не глянувши навіть на Марійку, яка у га-
рячці горіла та топила свої скарги у сльозах.

Пішов у своє село, щоб шукати того, що вже
стратив — та щоби вже ніколи не вернути.

А Марійка зривалася з постелі і кликала його —
своє серце відкривала... а її голос розбивався
серед стін хати.

То кидала імям Анни і зі стогоном ловила руку
батька, який не відступав від її постелі. Він пе-
стив золоту головку своєї одиначки... отулював
її вишиваним кожущком та сіряком.

Євка плакала, притулена до ніг Марійки.

Страва застигала неткнена на столі.

А вечером вітер шарпав випрямлену Анну під
вікном Йванової хати, бив крилами у вдоволене
обличчя та свистав у комині свою стару пісоньку.

ВІВЧАР

I.

Дрижить бліде проміння на кам'янистім роздоріжжю, на біднім одінню жінки з малою дитиною на руках. Тихим питанням втулюється в сутінок залізничного мосту: „хто вона?..“

Лавочанка здвигає піною воднисті рамена: „чъуджа“ — і тихим, здержливим цілунком хилиться в обійми Опору.

А ця „чъуджа“ вертається у своє село без вишиваного плаття газдині. У наймах була. Потім завязала собі світ з барабою, а він вірний був, доки мала гроші. Грошей не стало, то й обручка не помогла. Її доля у світ пішла.

Над кручею сіла відпочати. Ніччю до нікого не зайде, родичів не має.

До засхлої груди припала дитина. До болю дала руками грудь, щоб дати дитині хоч каплю молока. З розпукою впилила очі: „нима?..“

Встала.

Попід кручею шумів, пінився водопад.

— Хто ня з дітинов у комірне прийме?..

А друга думка, що крилася у найтемнішім кутику серця:

— ...Верзь*) дітину у шепіття!**))

*) кинь **) водопад, вир

Біля стежечки здригнулася береза. А легіт спомини снував: ще недавно в очах сльози сушив, що тиснулися від сварки чоловіка за те, що не стратила, заки відчула, як ворушилося під серцем...

Та думки не кидали своєї жертви:

— Ніч...

То немов лагідніли:

— З дітинов у шепіття...

Насилу відірвала очі від глибини та кинулася бігти вперед що сил ставало, бо серце стукало молоточком: тікай!.. тікай!.. щоб далі від цього місця, від понурого хамника по другим боці ріки.

Їй стало соромно за недавні думки, жаль дитини. Судорожно тиснула маленьке тільки до себе та майже кричала:

— Я ни та!.. Я ни та!..

І... чи це так зашумів водопад, чи вітер потряс галуззям старих смерек? Почула жакливий регіт, що пролітав припорошенням спомином дитинства...

Рання зоря з-поза смерек заглядала, як безпритомна біля першої хати впала.

Сінешні двері відхилив газда.

— Зо світа... з дітинов... ци жива?.. Гафо, води!

Утомленим поглядом розвела довкруги: між людьми...

Гафа до неї припала. Пізнавала давню пастишку.

— Ци ни тутешня ти, нібого?

— Тутешня...

II.

— Мамко... Йваньцьови...

Не гнівалася. Вибирала щонайпишніші ягоди та вкладала у його ротик. Пестила замурзані щічки, а він сам покидав її, бо між галуззям смереки сиділа біличка*) з орішком у лапках.

Тихесенько підлазив, на пальчиках, щоб не сполошити її. Суха вітка зломилася під його ніжками і біличка ще сильніше затулила орішок.

Йому слинка з ротика потекла.

— Дес го найсла?

Перескочила на другу смереку та накрила голову пишним хвостиком.

— Їдз... їдз... я тя ни здігоню, — припрошував, та додав:

— Долі ягоди такі солодейкі...

Та біличці смачніший орішок.

Перескакувала з галузи на галузь, а він біг за нею аж на край хамника.

Оглянувся за мамою. Мами не видно, — але видно відданиці, що порозкидали свої дерев'яні коробки по афиннику. Вони, в червоних хустинках та білім платтю, маримушками поміж кущиками, а тамті у жовтих лисичками. Мама від них у долині. І вже хотів іти до мами, — але побачив на узбіччі стадо овець. Та й спрямував туди, щоб погратися з кучерявими баранчиками.

Біг і вслухувався у дзвінкий спів відданиць, чи не почує голосу мами, такого шовкового, м'якого,

*) вивірка

як отой мошок під ногами, і все ближче і ближче баранчиків.

Відданиці співали та чесали кущики дерев'яними гребенями. У коробки сипалися розірвані разки шафірового намиста, вечірній шум смерек та папоротиння листочків.

Настася, мама Йванця, немов гладила кущики, а ті добровільно наповняли матовими ягодами коробки. Пересипали колисанками малесеньких слимачків та вкладали й колисочки — фіолетові дзвіночки.

Коли відданиці завязували свої повні ягід коробки — вона метнулася за дитиною.

Бігала мов зранена по афиннику та хамнику. Сумерк посувався лісом...

— Де ділася дитина?

Задихана, з переляканим серцем у долонях, пустилася стежечкою до доріжки в село.

— Може за відданицями пішло...

— На-ста-сьо...

Навмання через ліс до голосу: дитина там є...

Смереки дорогу голуззям городили, одежі чіпалися, одна наперед другої до ніг хилилися: „ни йди...“ — просили.

— На-ста-сьо...

Насилу вирвала білі рукави з-поміж віття, все даліше в глибину ліса.

— Настасьо! — Вже близьенько! Розриває грудьми сплетені віти двох смерек. Ранить груди та обличчя і стає перед молодим газдою.

Слова привіту застигають на її устах. Не питають вже й про дитя повні жаху очі.

Перед нею у святочнім, бойківським одінню її колишній газда. Жевріючий вогник у файочці, освічує його глумливу усмішку.

— Намісць дітини газдус найшла...

... Мій газда?.. Де дітина?.. — питають перелякані очі та затулені уста.

А у нього все глумлива усмішка:

— Полонина дітину за ягоди імила...

І вона побачила всі злидні, заки підгодувала дитину, кожную коробку ягід...

— Ни є дітини, ни є ми життя, — і хоче завернути, та кругом темний мур смерек, ноги до місця приросли.

— Зо мнов йди... — ловить її сильно за руку і тягне за собою.

— Пусти ня!

Не чує! На його обличчі радість із глумом мішається, а в її руці біль іще сильніший... в одній... і другій...

Їй недобре — ноги мліють. Ягоди з коробок розсипаються — ті ягоди, за які мала купити сіль, нафту і булку дитині.

Вона в руках „попудника“.*)

А він відгадав її думку і регоче: ха-ха-ха...

— Ох, Матінко моя! Ратуй ня!

— Комірниця!.. — скрегоче зубами попудник та вдаряє нею з усієї сили об пень смереки.

Коробки з ягодами розбиваються, а він радий і йде далше блукати стежечками; як вкучиться, то й до села ніччю загляне.

*) блуд, лісовий дух

А по другім боці лісу, в колибі біля маленького баранчика, бавиться хлопчик. Рука вівчаря гладить то його, то баранчика. Він перший раз без мами. Стемніло, як помагав баранчиків до кошар заганяти, — а тепер попудник лісом ходить...

Хилиться головонька. Стулюються очка. Рученята обіймають баранчика тісно-тісно. Усмішка розяснює замурзані щічки:

— Ранейко, зак' сонійко зійде, підпасач ід мамоїці підведе...

І мов колиска скрипить стара смерека біля кошар, хоч хлопчик і баранчик уже сплять.

III.

Біля печі курної хати газдиня. Відчинені двері і отвір у деревляній стелі. По хаті мішається з димом свіже, морозне повітря.

На печі у кутику, скулений хлопчик комірниці Настасі. Бліде, негарне личко вихиляється. Сумні оченята глядять по хаті за мамою. Йому зимно. Мама здійняла з нього свій кожух, під яким спав. І ще більше йому зимно, коли газдиня отулює маленьку Євочку в колисочці.

Йому так хочеться в цій хвилині мати мамині руки біля себе... хоч трохи тепла.

Не знає, що мама побігла до сусідки за молоком для нього. Вона рада, що може дістати за вишиття „фартуха“,*) якого ще не скінчила.

*) біла спідниця

І тоді, коли чекала у сусідки на молоко, — вніс газда в хату трохи соломи. Розстелив недалеко печі, а за хвилинку впровадив вівцю. Вівця оглядалася та блеяла за ягнятком. Воно білесеньке, мов сніг, на руках сина газди.

Іванцеві личко оживилося:

...Взяти би ягнятко до себе, на піч. Завине у сорочинку та буде гріти.

І вже на долині, біля ягнятка.

— А йдеш! — штовханець під груди від сина газди.

Болить... оченята повні сліз глядять потіхи в газди, але газда з-під нахмарених брів: „чьо стоїш?“

І йому дуже, дуже жаль:

...Чи ж хотів щось злого зробити?

У кутику, на печі, затулює оченята та кусає губи, щоб не розплакатися.

...У колибі бавився з баранчиком і ще вівчар гладив за це. Йому тужно за пестощами батька, хоч його не бачив... а газда все чогось такий лютий...

Не дивиться, як Євочка пє тепленьке, з парою, молочко. Не чує голоду, — тільки жаль, великий жаль, що не лишився в колибі.

...Там і стара смерека скрипіла, немов колисала, хоч колиски ніколи не знав, а мама гойдати часу не мала.

І не смакувало молоко, як мама принесла.

Настася пильно в оченята заглядала.

— Болит головою? Ци може іззяб соколик любейкий?

— Ніт... мамко... ніт...

Обтулила кожущком, хоч двері зачинені і в хаті тепло.

Маленька Євочка розгойдалася у колисці, що висіла між постелею й печею.

— А-а-а — співає та глядить за Іванчиком, чи не сміється до неї.

Веселе, рум'яненьке личко та сині очка, мов дві чічки над рікою, кидають його жаль у забуття. У його головці починають перебігати різні іграшки, щоб тільки сині чічки були веселі.

На хаті стукають рівномірно кросна. Газдиня перекидає з руки до руки човенце. Газда і син пішли до стаї. Настася на лаві, під вікном, вишиває, а Євочка сміється, тріпочеться, мало з колиски не вилетить.

За її сміхом не чує Іванцьо, як сусідські діти викрикають радісно коло санчат, як їх сміх розбивається поміж хатами та загородами, мов снігові кулі,

Газдиня слухає веселого сміху дівчинки та мовчки, з увагою хилиється над кроснами, щоб не рвалися нитки. Настася, здається, не чує. Водить голкою у вишневій нитці по полотні, і скоро поміж чорними з'являються вишневі косички. Це вже третій ряд таких косичок. Перший долиною „фартуха“ і по обох боках узору. У взорі „пера“, зізди. Спішитися, щоб якнайскорше і друге вишиття дістати.

... Може колись, колись, як Іванцьо підросте, буде їй легше...

І думка вперед, дальше:

... Вона ще заробить, він заслужить... побудують хатинку і вона не буде вже комірницею...

Нагадався той вечір, як блудила, як попудник комірницею називав.

Нагадався й чоловік таким, як давно... давно, як його так дуже любила...

... І тепер любить — „цур би му“ знає; — а так глумився над її душею... Може його вже й на світі нема.

І не тямить уже кривди, яку заподівав їй, лиш тямить усі пестоці його, і що була своя газдиня.

— А тепер? Як хотіла б побачити його ще хоч раз!..

І хоч у хаті темніє, вона дальше косички дошиває.

— Настасьо! Якийсь чуждий газда тя кличе, — говорить газдиня, що увійшла знадвору.

У хаті вже темно. Настася біжить. Її веде туга за крихіткою злуди.

Та того газди вже нема! Вона чує лише його сміх, як скрипить морозом по хамнику.

„Цур би му“, знова поглумився і пішов, а вона вертається у хату, немов би їй хто серце розкраяв.

IV.

На млаці від досвітку дзвонять косарі. Блистять сталь понад голівками цвітів, а ті, задивлені мов у дзеркало на свою красу, падають у покоси.

Гребільники, гребільниці, та діти мотилями по

покосах. Старші граблями, а вони руками розкидають пахучі покоси.

А коли сонечко починає більше гріти, всі діти над ріку купатися, рибки ловити.

З ними Іванцьо і Євочка.

Малесенькі діти попід кущики ліщини, старші чвалом проти води. За більшою глибиною, за шепіттям. Руки і ноги як можна найшвидше по плесі ріки. Вона крає піною їх рожеві тільця — котить перлами сміхи і жарти.

А потім — потім, як успокоїться плесо, як повимуровують по боках кернички, — за рибками.

Хлопці з вилками у руках. Обережно з камінчика на камінчик. Вони звинно заколюють пригріті сонцем рибки. Як це не вдається, відхиляють камінці і шукають за бабцями*).

Дівчата по ріці. Обома руками обшуковують камінці, а Євочка за ними.

— Аньцьо, дай ми рибойку!

— А пустиш?

— Ніт, ніт, увидиш, лише дай...

І стрийнина Аньця розтулює обережно жменю з рибкою.

Євочка плеще в долоні. Очка радісно світяться, та... рибка вже у воді. Тільки хвостиком мелькнула.

— Увидиш... увидиш... та й вжем ввиділа — гойкає на Євочку Аньця.

Євочка розвела руки над плесом.

*) бабець — рибка з великою головою

А горі рікою крик. Хлопці гурмою. Понад їх головами вилка, а на них у судорогах бабець.

— Цікайте! Ступіться! — розштовхує побідник.

Дівчата собі туди. Євочка за ними. Іванцю з боку.

— Євочко! ни йди... — йому чогось жаль рибки. Краще заколоти зовсім, ніж мучити. Не хоче, щоб дитина дивилася.

Сині чічки допитливо глянули на нього:

— Рибойці бубка...

Всі коло переможця. Іван осібно, ще й Євочку відтягає. Розлютило це хлопців.

— На, Євочко! на! — кличе побідник, а один з бляшанкою до Івана, і по зубах... аж кров за-красила уста.

— Ше му раз!

— Ге, який мудрий!

— Бараба!*)

Крику гуртом.

Іван йде геть.

— Йди, йди, ни місце ти ту.

Град камінчиків за ним.

Євочку у колесо між себе.

— На, Євочко! На! — У її руку вилка з баб-цем.

Та їй чомусь не хочеться вже.

Не хочеться нічого Іванові. Він за копичкою сіна затулює вуха перед словами обиди:

... Бараба... бараба... І чому? Чому так? Чи ж винен він у тому, що батько чужий? Чи ж

*) зайда, нероба

мама не працює більше, як усі газдині? А він — чи ж не робить, що може робити?

„... Ни місце ти ту!“ — а де? Де має дітися? Чи ж не любить цих гір, полонин — як вони? Чи ж не вигодували його своїми ягодами? Чи ж не любить життя кожної квітки, ягідки, рибки, навіть більше ніж вони?

І знова дзвенить у вухах, тиснеться у серце, влазить у душу: бараба...

Євочка обшукує кожну копичку за Іванцьом.
— Куку! — з одного боку.

— Куку! — з другого, але Іванцьо не рухається, не чує.

У його очах повстає зовсім, зовсім інший світ. Не чує Євочки. Не хоче іграшок...

— Ни хоч' гратися?.. Лютий на Євочку?..

Розтулює його долоні, глядить на обпухлі губи.
... За що йому таке?

Сині чічки наповняються сльозами.

Сумні очі Іванця великі-великі:

... Сині чічки плачуть? Не можна! Не можна так!

І зривається, щоб вицілувати всі сльозинки:

... Най сміються!

І... чи годиться? Це ж ягідка пахучих полонин, — а він бараба...

V.

— Вірую во Єдиного Бога Отця... — шепоче Євочка та насуває на очі хустину.

Та „цур би му“ любить страшити... — задихалася й не гляне у бік хамника.

Калатають до дзбанка завязані в хустину ложки.

... На горбі вяжуть овес тато, мама, Настася, брат. Не чекала на них. Дома хорий Іванцьо.

Повну жменьку малин йому несе. По дорозі назбирала. На листочку зеленім мов на мисочці одна до одної притулилася.

... Їй дуже жаль Іванця. Брата не було б так жаль, бо брат уже легінь, а Іванцьові чотирнадцят літ. Він і казочку скаже. Їй десять, але дуже любить його казочки.

У stodoli Іван. Його думка з-перед кількох днів:

... Долі зрубом пасеться Білання, Лиса.

— Дзень... дзень... — у його вухах їх дзвінки.

— Дзінь... дзінь... — Красулька Євочки. У неї червона стрічка... Де Євочка? Де?

— Євочко... чічко... водиці.

... Він так дуже її любить. Виколисав, вибавив, як свою сестричку.

— Чічко...

... Вистругав росохату колотівочку, з галузки смереки — це Євочці... Рукави блюзи повні грибів, повні й кишені — це для газдині... Повна „кресаня“ — це мамі...

... Тихо, тихесенько, травичка вяне, а він хоче води...

... За полониною хтось регоче. Огняними бичами шишки... ягоди... спіле колосся збиває, щоб свій засів кинути полями... І пригорщами град розсіває.

— Дзінь... дзінь... — красулька Євочки далеко... далеко...

— Дзень... дзень... — лиса, білання над деброю...

— Ци здігоню?... студено... студено...

Встає і паде.

— Красулько...

Євочка відхиляє легесенько двері. На ній буденна, червона, спідничка, на шийці кілька разків лискучого, дрібненького намиста. Червона, у цвіти, хустинка зісунулася з чорних кучериків.

... Будити, чи ні?

— Євочко, водиці...

Натирає роздушеною малинкою його спалені уста.

— Малинки... Євочка... — пробує усміхатися, коли дрібонькі її пальчики перебирають між малинами, щоб вибрати найкращу.

... Чому такі добрі малини? Чи тому, що Євочка збирала? Він зів би більше, — та нема.

І Євочці соромно, що не назбирала більше. Коби то не д' ночі, побігла б ще тепер.

— Чічка... — шепоче Іван.

... І чічок йому нарве — завтра, багато, багато. Побігла хату відчинити.

Настася найскорше до дому прийшла. З її змарнілого та сонцем спаленого обличчя глядів сум та утома.

... Дитина хвора. Комірного шукати треба. Газда сина до дому женить. Де піде вона? Звикла вже до того обійстя.

Іванові гарячка докучає, і вона, замість відпочивати, коло дитини сидить.

Розпука підсуває думки:

... Підгодувала, намучилася, а тепер, коли вже може допомогти... піде.

„Не краще було кинути у шепіття, як було мале“ — влазить „цур би му“ і зі своїм у її думки, — „не мучилося б так, як тепер, не було б такого жалю“.

... А яке ж було б їй життя без нього?

„А яке буде тепер, як піде в землю?“ — глумиться у душі — „комірниця до смерті“.

— Матінко моя!.. Яке мені життя? Та й за що?.. За що?.. Долейко моя сирітська...

І тулить спалену сонцем голову до його гарячого чола.

— Євочка... малинка... Мамко! Де Євочка? Чьо тікає — ний прийде д' мені...

Настася до хати по воду та за Євочкою.

— Євочко... зозулько... Йванцьо тя кличе, „де Євочка“ та й „де Євочка“...

І побігла. Євочка до дверей за нею.

— А ти чьо? За чьим? Кудя? — тато грізно з-за стола.

... Чому не можна їй піти? Йванцьо такий хворий! — жаль ловить за горло.

Гафа зчудовано на хмурне обличчя газди глядить:

— Чьо ни хоч' аби д' слабому йшла? Ни діжде другого дня...

— Нич му ни хибує!.. А ти дітину чим май більше посилай, ний звикає... голий, босий та

й... — і не договорив. Може і так забагато сказав — Євочка в хаті.

Гафа раменами здвинула.

Євочка мов не та стала. Неначе на кілька літ підросла і видається їй, що всі свої дитячі іграшки та думки враз із хатою, де росла, у велику ковану скриню заховала.

І на другий день, як ішла з поля, не збирала Іванцеві чічок, ні малин у жменьці не несла. Скулена біля великих, дерев'яних дверей церкви на горбку тримала у жменьці своє розтріпане серденько. Гляділа в отвір від ключа і, хоч як намагалася говорити слова молитви — не могла.

Їй усе причувалися слова батька: за чим?.. куди?.. ний звикає... і сама себе питалася: чи ж можу вже більше звикнути?.. то нагадувалося те, що мама сказала: ни діжде другого дня... Але тут серденько радісно забилося:

...Діждав! Мусить жити! Без нього сонце посумніло б — зівяла б кожна чічка... Що сталося б тоді з нею?

І схилила головку, щоб попросити... а потім глянула на лагідну усмішку сіяючого престола і побігла.

А дома, хоч як хотіла до Іванця піти — чомусь не могла так щиро-свобідно, як учора. Щось стримувало її — здавалося, що скрізь зорять за нею. Соромно ставало за вчорашнє — і жаль, що вже минуло. За кожним кроком оглядалася, шукала щілини будьякої, щоб тільки глянути, чи Іванцьо ще живе... та й утікала до хати, немов би щось крадене сховати мала,